

ISSN (Print) 2708-339X
ISSN (Online) 2786-7498
DOI 10.31732/2708-339X-2026-20

Legal Bulletin

«KROK» University

ВНЗ «Університет економіки та права «КРОК»

Issue 2 (20)

Випуск 2 (20)

Kyiv/Kiїв 2026

Відповідно до наказу Міністерства освіти і науки України №185 від 20 лютого 2023 року збірник наукових праць «Legal Bulletin» включено до Переліку наукових фахових видань України, категорія «Б» з права (спеціальність 081)

Міжнародні бази та каталоги, що індексують видання:

- Міжнародний центр періодичних видань (ISSN International Centre, м. Париж);
- CrossRef (DOI:10.31732/2786-7498LB);
- Index Copernicus;
- Google Scholar;
- Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського;
- Інституційний репозитарій Вищого навчального закладу «Університету економіки та права «КРОК».

«Legal Bulletin»: зб. наук. праць. Київ: Вищий навчальний заклад «Університет економіки та права «КРОК», 2026. Вип. 2 (20). 119 с.

Двадцятий випуск збірника містить статті науковців Університету економіки та права «КРОК», а також інших закладів вищої освіти і науково-дослідних установ України. Розраховано на науково-педагогічних працівників закладів вищої освіти, аспірантів, магістрів, фахівців-практиків у галузях теорії та історії держави і права, конституційного, адміністративного, цивільного, цивільно-процесуального, кримінального, кримінально-процесуального, господарського, фінансового, міжнародного права, а також з інших питань, пов'язаних з фундаментальними і прикладними науковими дослідженнями з проблем застосування права.

*Рекомендовано до друку Вченою радою Університету економіки та права «КРОК»
(протокол №9 від 30.04.2026 року)*

*Свідоцтво про державну реєстрацію друкованого засобу масової інформації:
Серія КВ №24369-14209ПР від 26.03.2020*

*ВНЗ «Університет економіки та права «КРОК» внесено як суб'єкт у сфері друкованих медіа
(ідентифікатор - R30-02916)*

According to the order of the Ministry of Education and Science of Ukraine No. 185 dated February 20, 2023, the scientific journal Legal Bulletin has been included in the List of Scientific Professional Publications of Ukraine, Category «B» in Law (specialty 081).

International databases and catalogs indexing publications:

- International Center for Periodicals (ISSN International Centre, Paris);
- CrossRef (DOI:10.31732/2786-7498LB);
- Index Copernicus;
- Google Scholar;
- National Library of Ukraine named after V. I. Vernadskyi;
- Institutional repository of «KROK» University rights.

Legal Bulletin: Collection of Scientific Papers. Kyiv: Higher Educational Institution of «KROK» University, 2026. Issue 2 (20). 119 pages.

The twentieth issue of the Bulletin contains articles by scientists from «KROK» University, as well as other higher educational institutions and research institutions of Poland and Ukraine. It is designed for scientific and pedagogical workers of higher educational establishments, aspirants, masters, practitioners in the fields of theory and history of state and law, constitutional, administrative, civil, civil procedural, criminal, criminal-procedural, economical, financial, international law, as well as in other problem aspects concerning theoretical and applied researches of the application of law.

*Recommended for printing by Scientific Council of «KROK» University
(protocol №9 30 April 2026)*

*Certificate of State Registration of printed mass media in Ukraine:
KB №24369-14209PR 26.03.2020*

*The Higher Educational Institution of «KROK» University has been registered as an entity in the field of print
media (identifier - R30-02916).*

Головний редактор:

Скоморовський В.Б., доктор юридичних наук, професор,
професор кафедри теорії та історії держави і права, Університет економіки
та права «КРОК»

Відповідальний секретар:

Степаненко Н.В., доктор філософії в галузі права, доцент, доцент
кафедри теорії та історії держави і права, Університет економіки та права
«КРОК»

Члени редколегії:

Міхневич Людмила Володимирівна,
доктор юридичних наук, доцент, завідувач
кафедри конституційного та
кримінального права КНЕУ ім. Вадима
Гетьмана, Україна

Француз-Яковець Тетяна Анатоліївна,
доктор юридичних наук, професор,
завідувач кафедри конституційного,
міжнародного права та публічно-правових
дисциплін Київський інститут
інтелектуальної власності та права
Національного університету
«Одеська юридична академія», Україна

Дідич Тарас Олегович,
доктор юридичних наук, професор,
заступник директора з
науково-педагогічної роботи (навчальна
робота) навчально-наукового інституту
права Київського Національного
університету імені Тараса Шевченка,
Україна

Губська Олена Анатоліївна,
доктор юридичних наук, професор,
Україна

Кучук Андрій Миколайович,
доктор юридичних наук, професор

кафедри права та публічного управління
Сумського державного педагогічного
університету ім. А.С.Макаренка,
Україна

Корольова Вікторія Вікторівна,
кандидат юридичних наук, доцент,
професор кафедри державно-правових
дисциплін, Вищий навчальний заклад
«Університет економіки та права «КРОК»,
Україна

Долянська Інна Миколаївна,
кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри державно-правових
дисциплін, Вищий навчальний заклад
«Університет економіки та права «КРОК»,
Україна

Палашакова Даніела,
доктор хабілітат, професор, професор
технічного університету у Кошиці,
Словацька Республіка

Stanislaw Leszek Stadniczenko,
доктор хабілітат, професор керівник
кафедри державного права і прав людини
Опольського Університету, м. Ополь,
Республіка Польща

Editors-in-Chief:

Skomorovskyi V. B., Doctor of Law, Professor, Professor of the Department of Theory and History of the State and Law, Higher Educational Institution «KROK University»

Executive Editor:

Stepanenko N.V., Doctor of Philosophy in Law, Associate Professor, Associate Professor of the Department of Theory and History of State and Law, Higher Educational Institution «KROK University»

Members of Editorial Board:

Lyudmila Mikhnevich,

Doctor of Legal Sciences, Associate Professor, Head of the Department of Constitutional and Criminal Law of KNEU
Vadym Hetman, Ukraine

Tetiana Frantsuz-Yakovets,

Doctor of legal sciences, Professor, Head of the department of Constitutional, International Law and Public Law disciplines, Kyiv Institute of Intellectual Property and Law of the National University «Odesa Law Academy», Ukraine

Taras Didych,

Doctor of Law, Professor, Deputy Director of Scientific and Pedagogical Work (Study Work) of the Educational and Scientific Institute of Law of Taras Shevchenko Kyiv National University, Ukraine

Olena Gubska,

Doctor of Legal Science, Professor, Ukraine

Andriy Kuchuk,

Doctor of Law, Professor of the Department

of Law and Public Administration,
Sumy State Pedagogical University
A.S. Makarenko, Ukraine

Viktoriya Koroleva,

Candidate of Legal Science, associate Professor, Professor of the Department of State and Legal Disciplines, «KROK» University, Ukraine

Inna Dolianovska,

Ph.D. in Law,
Associate Professor of Department of the State Legal Disciplines, «KROK» University, Ukraine

Daniela Palašáková,

Doctor of Habilitation, Professor, Technical University in Košice, Slovak Republic

Stanislaw Leszek

Stadniczenko, Doctor of Habilitation, Professor, Head of the Department of State Law and Human Rights, Opole University, Opole, Republic of Poland

ЗМІСТ

РОЗДІЛ 1. ТЕОРІЯ ТА ІСТОРІЯ ДЕРЖАВИ І ПРАВА, ІСТОРІЯ ПОЛІТИЧНИХ ТА ПРАВОВИХ УЧЕНЬ; КОНСТИТУЦІЙНЕ, МУНІЦИПАЛЬНЕ ПРАВО. ФІЛОСОФІЯ ПРАВА

- Дідич Т.О., Чаплюк О.І., Слюсарь Д.Є.* Лобіювання як юридична кон- 10
струкція: особливості формалізації
- Корнієнко О.О.* Політична опозиція в Україні: правовий статус та інсти- 18
туційні виклики в контексті європейської інтеграції
- Ткач Д.І.* Внесок Романа Васильовича Бершеди у становлення українсь- 24
кої правничої школи
- Белявська С.Ю.* Римське приватне право як основа формування сучасної 32
європейської правової традиції
- Гуменюк В.В.* Запобігання асиметричним загрозам національній безпеці 41
як невід’ємна складова процесів державотворення
- Шершеньков Д.М.* Дихотомія приватного та публічного інтересу в пра- 48
восудді: пошук доктринального компромісу.
- Скоморовський В.Б.* Реалізація права на доступ до суду в Україні крізь 55
призму міжнародно-правових стандартів
- Степаненко Н.В., Дзісяк О.П.* Теоретико-правові підходи до формуван- 63
ня системи правового регулювання обігу віртуальних активів

РОЗДІЛ 2. ЦИВІЛЬНЕ ПРАВО І ПРОЦЕС; СІМЕЙНЕ ПРАВО; МІЖНАРОДНЕ ПРИВАТНЕ ТА МІЖНАРОДНЕ ПРАВО; ГОСПОДАРСЬКЕ ТА ГОСПОДАРСЬКО-ПРОЦЕСУАЛЬНЕ ПРАВО

- Герасименко О.О.* Актуальні проблеми використання доказів у госпо- 71
дарському процесі, зокрема в умовах цифровізації правосуддя та
розвитку електронних технологій
- Озарко Н.-Р. Л.* Публічно-приватне партнерство у сфері оборонно-про- 78
мислового комплексу як складова забезпечення національної безпеки
України

РОЗДІЛ 3. ТРУДОВЕ ПРАВО І ПРАВО СОЦІАЛЬНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ; АДМІНІСТРАТИВНЕ ПРАВО І АДМІНІСТРАТИВНИЙ ПРОЦЕС; ФІНАНСОВЕ, ІНФОРМАЦІЙНЕ, ЗЕМЕЛЬНЕ ПРАВО

- Гуриненко О.М.* Еволюція підстав обґрунтування зміни меж населених 85
пунктів в Україні
- Француз-Яковець Т.А., Букач В.В.* Правові механізми забезпечення 98

конституційних прав і свободи людини національною поліцією України в умовах воєнного стану

**РОЗДІЛ 4. КРИМІНАЛЬНЕ ПРАВО І КРИМІНАЛЬНИЙ
ПРОЦЕС; КРИМІНАЛЬНО-ВИКОНАВЧЕ ПРАВО І
КРИМІНОЛОГІЯ; КРИМІНАЛІСТИКА; СУДОВА
ЕКСПЕРТИЗА; ОПЕРАТИВНО-РОЗШУКОВА ДІЯЛЬНІСТЬ**

Щерба В.М. Об'єктивні ознаки особливо кваліфікованого умисного вбивства: межі тлумачення та проблеми застосування 105

Доляновська І.М., Кравчук Є.О. Альтернативні види покарань: ефективність та перспективи застосування в Україні 112

CONTENT

SECTION 1. THEORY AND HISTORY OF STATE AND LAW, HISTORY OF POLITICAL AND LEGAL DOCTRINES; CONSTITUTIONAL, MUNICIPAL LAW. PHILOSOPHY OF LAW

- Didych T.O., Chapliuk O.I., Sliusar D.Y.* Lobbying as a legal construction: features 10
of formalization
- Korniyenko O.O.* Political opposition in Ukraine: legal status and institutional 18
challenges in the context of european integration
- Tkach D.I.* The contribution of Roman Vasylyovych Bersheda to the formation of the 24
ukrainian legal school
- Bieliavska S.Y.* Roman private law as the basis for the formation of the modern 32
european legal tradition
- Gumenyuk V.V.* Prevention of asymmetric threats to national security as an integral 41
component of state-building processes
- Shershenkov D.M.* The dichotomy between private and public interest in the judiciary: 48
The search for a doctrinal compromise
- Skomorovskyi V.B.* Implementation of the right of access to court in Ukraine through 55
the prism of international legal standards
- Stepanenko N.V., Dzisiak O.P.* Theoretical and legal approaches to the development 63
of a legal framework for the circulation of virtual assets

SECTION 2. CIVIL LAW AND PROCEDURE; FAMILY LAW; PRIVATE INTERNATIONAL LAW AND INTERNATIONAL LAW; COMMERCIAL AND COMMERCIAL PROCEDURAL LAW

- Gerasymenko O.O.* Current issues in the use of evidence in commercial proceedings, 71
particularly in the context of the digitalization of justice and the development of
electronic technologies
- Ozarko N.-R. L.* Public-private partnership in the defense-industrial complex as a 78
component of ensuring the national security of Ukraine

SECTION 3. LABOR LAW AND SOCIAL SECURITY LAW; ADMINISTRATIVE LAW AND ADMINISTRATIVE PROCEDURE; FINANCIAL, INFORMATIONAL, LAND LAW

- Gurynenko O.M.* Evolution of the basis for justification of changes in settlement 85
boundaries in Ukraine
- Frantsuz-Yakovets T.A., Bukach V.V.* Legal mechanisms for enshuring constitutional 98
human rights and freedoms by the national police of Ukraine under matirical law

**SECTION 4. CRIMINAL LAW AND CRIMINAL PROCEDURE;
CRIMINAL EXECUTIVE LAW AND CRIMINOLOGY;
FORENSICS; FORENSIC EXAMINATION; OPERATIONAL AND
INVESTIGATIVE ACTIVITIES**

Shcherba V.M. Objective signs of specially qualified intentional murder: limits of interpretation and problems of application 105

Dolianovska I.M., Kravchuk Y.O. Alternative types of punishment: effectiveness and prospects of application in Ukraine 112

**РОЗДІЛ 1. ТЕОРІЯ ТА ІСТОРІЯ ДЕРЖАВИ І ПРАВА, ІСТОРІЯ
ПОЛІТИЧНИХ ТА ПРАВОВИХ УЧЕНЬ; КОНСТИТУЦІЙНЕ,
МУНІЦИПАЛЬНЕ ПРАВО. ФІЛОСОФІЯ ПРАВА**

УДК 342.5:328.184

DOI 10.31732/2708-339X-2026-20-A1

**ЛОБІЮВАННЯ ЯК ЮРИДИЧНА КОНСТРУКЦІЯ: ОСОБЛИВОСТІ
ФОРМАЛІЗАЦІЇ**

Дідич Т.О.,

доктор юридичних наук, професор,

Київський національний університет імені Тараса Шевченка

м. Київ, вул. Володимирська, 60, Україна, 01033

e-mail: taras.didych@knu.ua

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-2442-8138>

Чаплюк О.І.,

кандидат юридичних наук, доцент

Київський столичний університет імені Бориса Грінченка

м. Київ, вул. Бульварно-Кудрявська, 18/2, Україна, 04053

e-mail: o.chapliuk@kubg.edu.ua

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-1675-1875>

Слюсарь Д.Є.,

здобувач першого (бакалаврського) рівня вищої освіти ОП «Право»

Київський національний університет імені Тараса Шевченка

м. Київ, вул. Володимирська, 60, Україна, 01033

e-mail: sliusarofficial@gmail.com

ORCID: <https://orcid.org/0009-0002-0089-6575>

**LOBBYING AS A LEGAL CONSTRUCTION: FEATURES OF
FORMALIZATION**

Didych T.O.,

doctor of Sciences in Law, professor

Taras Shevchenko National University of Kyiv

Kyiv, st. Volodymyrska, 60, Ukraine, 01033

e-mail: taras.didych@knu.ua

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-2442-8138>

Chapliuk O.I.,

Candidate of Sciences in Law,

Associate professor, Borys Grinchenko Kyiv Metropolitan university

Kyiv, st. Boulevard-Kudryavska, 18/2, Ukraine, 04053

e-mail: o.chapliuk@kubg.edu.ua

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-1675-1875>

Sliusar D.E.,

*Applicant of the first (bachelor's) level of education
of the education program «Law»*

Taras Shevchenko National University of Kyiv

Kyiv, st. Volodymyrska, 60, Ukraine, 01033

e-mail: sliusarofficial@gmail.com

ORCID: <https://orcid.org/0009-0002-0089-6575>

Анотація. У статті досліджується проблема формалізації інституту лобіювання в Україні крізь призму юридичної техніки у контексті прийняття Закону України «Про лобіювання» від 2024 року та запровадження Реєстру прозорості. Актуальність теми зумовлена як новизною відповідного нормативного регулювання, так і специфічними умовами його впровадження під час воєнного стану, що об'єктивно ускладнює нормотворчий процес.

Метою дослідження є визначення сутності поняття «лобіювання» та встановлення його належності до юридичних конструкцій як елементів юридичної техніки. У роботі здійснено аналіз наукових підходів до розуміння юридичних конструкцій, зокрема їх вузького (юридико-технічного) трактування, а також критично осмислено широкий підхід до їх визначення як гносеологічних утворень. Обґрунтовано, що юридичні конструкції мають прикладне значення та спрямовані на забезпечення логічності, узгодженості й ефективності нормативного матеріалу.

Доведено, що поняття «лобіювання», попри його походження з політичної науки, відповідає ключовим ознакам юридичної конструкції. Зокрема, воно відображає модель суспільних відносин, формується шляхом абстрагування та типізації, має внутрішню узгоджену структуру (суб'єкт, об'єкт, предмет, зміст діяльності) та виступає засобом побудови нормативного матеріалу. Окрему увагу приділено розмежуванню понять «лобізм» і «лобіювання», де перше розглядається як більш статичне явище, а друге – як динамічний процес, що підлягає правовому регулюванню. Отже, обґрунтовано доцільність використання саме терміна «лобіювання» у законодавстві.

Підсумовано, що лобіювання є юридичною конструкцією, яка використовується законодавцем для формалізації відповідних правовідносин. Практичне значення роботи полягає у формулюванні вимог до подальшого вдосконалення законодавства про лобіювання з урахуванням принципів юридичної техніки, зокрема чіткості, логічності, послідовності та внутрішньої узгодженості правових норм.

Ключові слова: лобіювання, юридична конструкція, юридична техніка, правотворчість, формалізація, Закон України «Про лобіювання».

Формул: 0, рис.: 0, табл.: 0, бібл.: 12.

Abstract. This article explores the problem of formalizing the institution of lobbying in Ukraine through the perspective of legal drafting techniques in the context of the adoption of the 2024 Law of Ukraine “On Lobbying” and the introduction of the Transparency Register. The relevance of the topic stems both from the novelty of the relevant regulatory framework and the specific conditions of its implementation during martial law, which objectively complicates the rule-making process.

The aim of the study is to define the essence of the concept of “lobbying” and to establish its classification as a legal construct within the framework of legal technique. The research analyzes academic approaches to understanding legal constructs, particularly their narrow (legal-technical) interpretation, and critically examines a broad approach to defining them as epistemological constructs. It is substantiated that legal constructs have practical significance and are aimed at ensuring the logical consistency, coherence, and effectiveness of normative material.

It is proved that the concept of “lobbying”, despite its origins in political science, corresponds to the key characteristics of a legal construct. In particular, it reflects a model of social relations, is formed through abstraction and typification, has an internally consistent structure (subject, object, subject matter, content of activity), and serves as a means of constructing normative material. Special attention is paid to distinguishing between the concepts of “lobbyism” and “lobbying”, where the former is viewed as a more static phenomenon and the latter as a dynamic process subject to legal regulation. Consequently, the appropriateness of using the term “lobbying” in legislation has been substantiated.

It is concluded that lobbying is a legal construct used by the legislature to formalize the relevant legal relationships. The practical significance of this work lies in formulating requirements for the further improvement of lobbying legislation, taking into account the principles of legal drafting, in particular clarity, logic, consistency, and internal coherence of legal norms.

Keywords: lobbying, legal construct, legal technique, lawmaking, formalization, Law of Ukraine “On Lobbying”.

Formulas: 0, fig.: 0, tabl.: 0, bibl.: 12.

Постановка проблеми. Актуальність теми обумовлена прийняттям Закону України «Про лобіювання» від 2024 р. (далі – Закон) [1], який був введений у дію

1 вересня 2025 року у зв'язку з початком функціонування Реєстру прозорості. Правове підґрунтя цієї системи було закладене у Постанові Кабінету Міністрів

України «Деякі питання створення та функціонування Реєстру прозорості» від 2024 р. № 1175 [2]. Причиною висвітлення теми лобіювання, яка, у тому числі, підкреслює її проблематичність, є безпосередньо воєнний стан, який був введений Указом Президента України № 64/2022 від 24.02.2022 року [3] та набув чинності після затвердження парламентом Закону України «Про затвердження Указу Президента України «Про введення воєнного стану в Україні» від 24.02.2022 року [4].

Відносна раптовість прийняття Закону та початок реалізації його положень в умовах збройної відсічі агресії російської федерації ставить під сумнів можливість досягнення стабільності та ефективності правового регулювання. Окрім цього, зважаючи на слабкість політичної системи та законодавчого апарату в цілому, можна припустити, що невдала формалізація лобіювання призведе до свавілля лобістів, невизначеності правового поля. Саме тому першочерговим завданням є визначення приналежності терміна «лобіювання» до юридичних конструкцій, позитивний висновок про що допоможе на теоретичному рівні сформулювати ефективні та доцільні пропозиції змін до відповідного Закону.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Вивченням проблематики інституту лобіювання займалися такі вчені, як: О. Длугопольський, А. Стельмах, І. Маркус, В. Нестерович, Б. Мохончук, С. Шандрук тощо. Значну увагу тематиці юридичних конструкцій приділяли такі науковці: Д. Лавренко, І. Онищук, І. Шутак, М. Кельман, Ж. Дзейко та інші.

Формулювання цілей статті. Метою статті є аналіз формалізації лобіювання через призму юридичної техніки та визначення його відповідності сутності юридичних конструкцій.

Виклад основного матеріалу дослідження. Лобіювання як термін офіційно закріпилося у нормативно-правовому регулюванні буквально недавно. Більшість науковців, дослідників могли очікувати на законодавчий акт, який мав

би назву «Про лобізм та лобіювання», як це було прогнозовано в абзаці 2 частини 6 статті 4 Закону України «Про правотворчу діяльність» від 2023 р. [1]. Водночас законодавець вирішив обмежитися поняттям «лобіювання», що, на нашу думку, є досить цікавою новелою, яка потребує, у першу чергу, теоретико-правових досліджень. Науковий інтерес обґрунтовується тим, що формалізації були піддані процеси, які можуть нашкодити законотворенню в цілому, а ефективний захист і збереження стабільності нормотворчої системи неможливі без розуміння юридико-технічного підґрунтя даного явища.

У першій частині нашого дослідження ми хотіли б аргументувати приналежність поняття «лобіювання» до юридичних конструкцій, позитивний висновок про що допоможе продемонструвати можливі недоліки формалізації та сформулювати ефективнішу концепцію правового регулювання. Таким чином, до вирішення цього питання нас схиляли наступні аргументи.

По-перше, «лобіювання» досить давно закріпилося у політологічних ученнях, що може вплинути на правовий характер даного терміна, а отже унеможливить віднесення останнього до умовного переліку юридичних конструкцій. Сталою у доктрині є думка про те, що наявність у законодавстві закріпленого того чи іншого терміна не означає його автоматичну приналежність до юридичних конструкцій. Акцентуємо Вашу увагу на тому, що представники правової доктрини можуть створити презумпцію приналежності лобіювання до юридичних конструкцій, хоча ми, враховуючи специфіку конструкцій, вважаємо, що це явище потребує певного доведення.

По-друге, на підставі попередньої думки можливим вбачається сформулювати гіпотезу про гносеологічну природу поняття «лобіювання» та приналежність останнього до категорій, які мають науково-дослідницький, теоретичний характер. У такому випадку не може йти мови про визнання того чи іншого явища юридичною конструкцією, що ми аргументуємо

далі. Окрім цього, у даному векторі варто поставити питання щодо можливості віднесення лобювання до юридичних конструкцій у випадку неповної відповідності ознакам цього явища.

Почнемо з позиції Р. Ієринга, який фактично першим у правовій доктрині виокремив юридичні конструкції як самостійний елемент юридичної техніки. За його визначенням, юридична конструкція – це один із засобів юридичної техніки та природно-історичний метод обробки правового матеріалу. Його вчення трактує, що у сфері правотворчості використання юридичних конструкцій полегшує формулювання нормативних приписів, надає нормативно-правовим актам чіткість, логічність, послідовність, забезпечує формальну визначеність права. Юридична конструкція є одним із важливих елементів правотворчої техніки та способом впорядкування суспільних відносин, надання їм під час аналізу точності і чіткості. Завдяки юридичній конструкції можна теоретично осмислити спочатку неоформлену кількість феноменів з метою наступного розподілу їх у законах, у відповідності з чітко сформульованими ідеями. Юридичні конструкції дозволяють ідентифікувати і класифікувати юридичні явища шляхом виявлення їх юридичної природи [5, с. 178].

Для написання більш визначеного та чіткого дослідження варто згадати про широку концепцію розуміння цього поняття. Зокрема, М. Кельман вважає за доцільне розмежовувати та розрізняти юридичні конструкції як нормативні та теоретичні, що проводиться залежно від плану їх розгляду і звернення до відповідних функцій. Якщо юридична конструкція виражається, наприклад, в організації нормативного матеріалу і через це є фактором певного регулятивного впливу, то її потрібно розцінювати як нормативну, а якщо та сама конструкція використовується у гносеологічному відношенні, вона повинна інтерпретуватися як теоретична. З методологічних позицій вбачаються і деякі додаткові

можливості такого підходу до проблеми. Насамперед у відношенні розмежування нормативної юридичної конструкції як елемента власного змісту позитивного права і юридичної конструкції як одиниці юридичного мислення, методу юридичного дослідження [6, с. 393].

Ми, зі свого боку, не можемо у повному обсязі погодитися із даними тезами через низку причин. По-перше, юридична конструкція розрахована на виконання певної заздалегідь закладеної функції, яка є актуальною, практичною необхідністю юридичного врегулювання тієї чи іншої галузі суспільних відносин. Як зазначав І. Шутак, у цьому розумінні юридична конструкція протистоїть поняттям, створеним у межах неюридичних дисциплін, але залученим у процесі юридичного врегулювання соціальних відносин. Головна властивість юридичної конструкції, у якій найбільш повно виражається її сутність, – пряме юридико-практичне значення. Юридична конструкція завжди може бути виражена в системі норм права, які задають конкретний механізм правового регулювання [7, с. 95].

По-друге, розвиваючи загальні міркування Р. Ієринга, зацентруємо Вашу увагу, що якщо слово чи словосполучення містить виключне гносеологічне навантаження, то таке узагальнене поняття, попри можливу значущість, не матиме ознак юридичної конструкції, оскільки втрачається фактор юридико-технічного призначення. Додатковим аргументом щодо цих думок є позиція Ж. Дзейко, яка критикує точку зору щодо розуміння юридичних конструкцій, у тому числі як гносеологічних категорій. Вчена пише, що юридичні конструкції у значенні прийому юридичної техніки не можуть виступати гносеологічними поняттями, оскільки юридична техніка ґрунтується на досягненнях юридичної науки та інших суспільних наук, однак вона не здійснює функцію пізнання [8, с. 232]. Отже, у даному дослідженні мова йтиме про стале (консервативне) розуміння юридичних конструкцій як юридико-технічного

прийому.

Таким чином, погоджуємося із дефініцією, що юридичні конструкції – це логіко-структурні утворення, що забезпечують взаємозв'язок між правовими нормами, сприяючи їх узгодженості та системності. Вони формуються на основі узагальнених правових понять і моделей, які використовуються для побудови нормативного матеріалу, забезпечення його внутрішньої несуперечливості та ефективного застосування [9, с. 10].

Наступним кроком нашого дослідження є встановлення приналежності поняття лобіювання до парадигми юридичних конструкцій. Цьому юридико-технічному прийому кореспондують певні ознаки. Ми, на підставі вивчених джерел, можемо сформулювати власний перелік ознак, які, на нашу думку, є найбільш важливими для характеристики [8, с. 230–231]: являють собою моделі, які є формою відтворення об'єктивної реальності; створюються внаслідок здійснення логічних операцій абстрагування та типізації тощо; визначають основні властивості певних суспільних відносин чи їх елементів, у тому числі відображають їх структуру; є засобами побудови нормативного матеріалу; об'єкти, які вони відображають (суспільні відносини чи їх елементи), знаходяться у сфері правового регулювання та мають властивість підлягати формалізації (у тому числі за допомогою мовних засобів); елементи юридичних конструкцій характеризуються внутрішньою єдністю та взаємодією, що зумовлено їх єдиним змістовним та функціональним призначенням.

Доцільно зазначити, що неможливо на практиці, використовуючи емпіричний метод, провести аргументацію приналежності слова чи словосполучення до юридичних конструкцій, врахувавши абсолютно всі ознаки, які були розроблені у вітчизняній доктрині. Саме тому ми акцентуємо Вашу увагу лише на найбільш важливих. Таким чином, відповідно до Закону, лобіювання – діяльність, що здійснюється з метою впливу (спроби впливу) на об'єкт лобіювання в комерційних

інтересах бенефіціара (за винагороду, що отримується прямо або опосередковано, та/або з оплатою фактичних витрат, необхідних для її здійснення) або у власних комерційних інтересах особи та стосується предмета лобіювання [1].

Беручи до уваги дане визначення, можна зробити висновок про приналежність «лобіювання» до юридичних конструкцій через наступні причини. Дефініція лобіювання позначає цілісний, єдиний та структурований механізм правового регулювання, завдяки якому можна прослідкувати взаємодію ключових елементів: суб'єкта, об'єкта та предмета, фактичного змісту такої діяльності. Так, можливо, дана конструкція не дає найбільш повної картини регулювання, але ми маємо наголосити на досить відомому принципі створення дефініцій – орієнтовно 22 слова, але не більше, для підтримання юридичної визначеності законодавства.

Сьогодні, коли лобіювання перетворюється на законне, формалізоване явище, дане визначення можна характеризувати як позитивне, оскільки передбачити сутність лексеми, навіть враховуючи міжнародний досвід, у нашій системі права не є можливим. Причиною цього, на нашу думку, є відсутність міцної політичної системи, соціально-економічні труднощі, воєнний стан як правовий режим, який видозмінює процес нормотворення та вектори публічної політики в цілому тощо.

Можемо висловитися на підтримку цього терміна також через те, що «лобіювання» у тому чи іншому ступені відповідає об'єктам реальної діяльності, які воно відображає, що є однією з ознак юридичних конструкцій. Законотворець вирішив не визначати це поняття через оціночні, невизначені поняття, що є, на нашу думку, правильним вектором. Водночас дефініція лобіювання наразі визначається через концепцію відповідного договору, що, на нашу думку, звужує законодавче розуміння і може призвести до невизначених наслідків. Окрім цього, лобіювання є юридичною конструкцією, оскільки дане поняття виступає засобом побудови нормативного матеріалу.

Закон, центральним елементом якого є регулювання особливостей здійснення впливу на органи нормотворення з метою задоволення комерційних інтересів тих чи інших осіб, у повній мірі спирається на системну лексему – «лобіювання», яка дає можливість нормотворцям уникнути об'ємності нормативно-правового акта, постійно зазначаючи усе визначення.

Цікавою для доведення є ознака юридичних конструкцій – створення останніх внаслідок здійснення логічних операцій абстрагування та типізації тощо. Як вже було зазначено у дослідженні, юридична конструкція у розумінні юридино-технічного прийому протистоїть поняттям, які були створені у межах інших дисциплін, але враховуються у правовому регулюванні.

Тут також варто згадати про нашу гіпотезу на початку дослідження щодо політологічного контексту поняття «лобіювання». На противагу цьому, доцільно аргументувати, що терміни «лобізм» та «лобіювання» є різними за своєю природою.

Тут зацентруємо увагу на думці І. Маркус: лобіювання – це діяльність фізичних чи юридичних осіб та/або їх об'єднань, спрямована на представників органів державної влади та пов'язаних з ними осіб з метою впливу на здійснення ними дій чи бездіяльності у нормотворчому процесі [10, с. 56]. Водночас Стельмах А. розглядає лобізм у системі публічного управління, який, на його думку, є формою представництва групових (державно-управлінських) інтересів, що реалізують свою діяльність у межах нормативно-правової бази України та міжнародних договорів, спрямовану на покращення соціально-економічного, політичного становища країни та громадян України, маючи за мету прийняття або зміну певних державно-управлінських рішень [11, с. 73].

С. Шандрук виокремлює два основні теоретичні підходи до розуміння сутності лобізму: політологічний та правовий. Перший пояснює лобізм як інститут політичної системи, процес

навмисного встановлення зв'язків з посадовими особами органу публічної влади з наміром вплинути на прийняття вигідного для зацікавлених осіб рішення. Другий розглядає лобізм як сукупність правових норм, які регламентують процес легітимного впливу на органи публічної влади, а також на їх посадових осіб з боку лобістів з метою закріплення власних інтересів чи інтересів третіх осіб у нормативно-правових актах [12, с. 829]. Ми не зовсім можемо погодитися із С. Шандруком, оскільки правова дефініція лобізму як сукупності правових норм є скоріше нормативною, а не правовою, адже право включає в себе також інші регулятори. Окрім цього, інша частина дефініції «правового лобізму» – регламентація процесу легітимного впливу на органи публічної влади – має скоріше визначатися як лобіювання, зважаючи на зазначення автором лексеми «процес». Ми вважаємо, що такий підхід буде відповідати правилам логіки, узгодженості правового терміна та відповідної дефініції.

З огляду на ці твердження представників доктрини, можемо дійти до наступних висновків. Лобізм та лобіювання є принципово різними термінами, адже перший відображає форму представництва інтересів, а другий позначає певний процес впливу на відповідних суб'єктів. Ми висловлюємо гіпотезу, що лобіювання має більш практичний зміст, оскільки будова цього слова схиляє нас до розуміння певних процесів, динаміки правовідносин, а це досить важливо для ефективного правового регулювання. Водночас лобізм як лексему доцільно використовувати для позначення наслідків лобіювання або певного явища, оскільки, порівняно із лобіюванням, лобізм має більш статичні характеристики, а отже може відноситися до політологічних категорій.

Згідно із вищенаведеними аргументами можемо підтвердити приналежність лобіювання до юридичних конструкцій, незважаючи на дотичність останнього до політологічних термінів. Використані законодавцем засоби та прийоми юридичної техніки для формалізації даного

явища у повній мірі відповідають ознакам юридичних конструкцій.

Висновки. Юридичні конструкції мають достатню кількість розробок у вітчизняній правовій доктрині. Водночас ми не є прихильниками їх широкого розуміння, тому у даному дослідженні мова йшла про юридичні конструкції у значенні юридико-технічного прийому. Використавши емпіричні та теоретичні методи дослідження, нами було доведено приналежність поняття «лобіювання» до юридичних конструкцій. Аргументами на підтримку цього є: лобіювання є певною моделлю, що відтворює об'єкти реальної дійсності, які знаходяться у сфері правового регулювання та підлягають формалізації; лобіювання як лексема створилося внаслідок логічних

операцій та визначає основні властивості суспільних відносин, відображає структуру; лобіювання є засобом побудови нормативного матеріалу, елементи якого є внутрішньо єдиними, взаємодіють між собою, що зумовлено їх єдиним змістовним та функціональним призначенням.

Практичний результат нашого дослідження полягає у тому, що лобіювання як юридична конструкція має відповідати вимогам до побудови останніх, а саме: єдності, логічності, точності, послідовності структури тощо. Зважаючи на рамковість Закону та ймовірне подальше подання великої кількості законів про внесення змін, важливим є приділяти особливу увагу відповідним юридико-технічним правилам та принципам.

Література:

1. Про лобіювання : Закон України від 23.02.2024 № 3606-IX : станом на 1 січ. 2025 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3606-20#Text> (дата звернення: 16.03.2026).
2. Деякі питання створення та функціонування Реєстру прозорості : Постанова Каб. Міністрів України від 15.10.2024 № 1175. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1175-2024-п#Text> (дата звернення: 16.03.2026).
3. Про введення воєнного стану в Україні : Указ Президента України від 24.02.2022 № 64/2022 : станом на 26 лип. 2025 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/64/2022#Text> (дата звернення: 16.03.2026).
4. Про затвердження Указу Президента України «Про введення воєнного стану в Україні» : Закон України від 24.02.2022 № 2102-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2102-20#Text> (дата звернення: 16.03.2026).
5. Лавренко Д.О. Значення юридичної конструкції як засобу юридичної техніки. *Електронне наукове видання «Аналітично-порівняльне правознавство»*. 2024. № 3. С. 56–60. URL: <https://doi.org/10.24144/2788-6018.2023.03.10>.
6. Кельман М.С. Юридичні конструкції як елемент юридичної діяльності. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка»*. Юридичні науки. 2016. № 845. С. 390–395.
7. Шутак І. Д. Юридична техніка : курс лекцій. Івано-Франківськ: Лабораторія академічних досліджень правового регулювання та юридичної техніки. Дрогобич : Коло, 2015. 228 с.
8. Дзейко Ж. Законодавча техніка в Україні: історико-теоретичне дослідження : монографія. Київ : ВПЦ «Київ. ун-т», 2007. 360 с.
9. Dobroboh L. M. Legal Constructs as Legal Technique Element: General Legal Aspect. *Subcarpathian Law Herald*. 2025. № 1 (60).
P. 9 – 12. URL: <https://doi.org/10.32782/pyuv.v1.2025.2>
10. Markus I. Scientific approaches to the definition of lobbying and its basic concepts. *Scientific Bulletin of Dnipropetrovsk State University of Internal Affairs: Scientific Journal*. 2021. № 1 (113). P. 52-56. DOI: 10.31733/2078-3566-2021-5-52-57
11. Стельмах А. Теоретичні засади визначення поняття лобізму як основи державної безпеки України. Публічне управління: концепції, парадигма, розвиток, удосконалення. 2023. № 3. С. 66–77. URL: <https://doi.org/10.31470/2786-6246-2023-3-66-77>
12. Shandruk S. M. The essence of lobbying as a political and legal category. *Juridical scientific and electronic journal*. 2022. № 11. P. 827–830. URL: <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2022-11/202>

References:

1. Pro lobiiuvannia : Zakon Ukrainy vid 23 liutoho 2024 roku № 3606-IX : stanom na 1 sichnia 2025 roku. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3606-20#Text> (data zvernennia: 16.03.2026).
2. Deiaki pytannia stvorennia ta funktsionuvannia Reiestru prozorosti : Postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 15 zhovtnia 2024 roku № 1175. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1175-2024-p#Text> (data zvernennia: 16.03.2026).

3. Pro vvedennia voiennoho stanu v Ukraini : Ukaz Prezydenta Ukrainy vid 24 liutoho 2022 roku № 64/2022 : stanom na 26 lypnia 2025 roku. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/64/2022#Text> (data zvernennia: 16.03.2026).
4. Pro zatverdzhennia Ukazu Prezydenta Ukrainy «Pro vvedennia voiennoho stanu v Ukraini» : Zakon Ukrainy vid 24 liutoho 2022 roku № 2102-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2102-20#Text> (data zvernennia: 16.03.2026).
5. Lavrenko D. O. Znachennia yurydychnoi konstruktsii yak zasobu yurydychnoi tekhniky. Analitychno-porivnialne pravoznavstvo. 2024. № 3. S. 56–60. URL: <https://doi.org/10.24144/2788-6018.2023.03.10>
6. Kelman M. S. Yurydychni konstruktsii yak element yurydychnoi diialnosti. Visnyk Natsionalnoho universytetu «Lvivska politekhnika». Yurydychni nauky. 2016. № 845. S. 390–395.
7. Shutak I. D. Yurydychna tekhnika : kurs lektsii. Ivano-Frankivsk: Laboratoriia akademichnykh doslidzhen pravovoho rehuliuвання ta yurydychnoi tekhniky; Drohobych: Kolo, 2015. 228 s.
8. Dzeiko Zh. Zakonodavcha tekhnika v Ukraini: istoryko-teoretychne doslidzhennia : monohrafiia. Kyiv: VPTs «Kyivskiy universytet», 2007. 360 s.
9. Dobroboh L. M. Legal Constructs as Legal Technique Element: General Legal Aspect. Subcarpathian Law Herald. 2025. № 1 (60). P. 9–12. URL: <https://doi.org/10.32782/pyuv.v1.2025.2>
10. Markus I. Scientific approaches to the definition of lobbying and its basic concepts. Scientific Bulletin of Dnipropetrovsk State University of Internal Affairs. 2021. № 1 (113). P. 52–56. DOI: 10.31733/2078-3566-2021-5-52-57.
11. Stelmakh A. Teoretychni zasady vyznachennia poniattia lobizmu yak osnovy derzhavnoi bezpeky Ukrainy. Publichne upravlinnia: kontseptsii, paradyhma, rozvytok, udoskonalennia. 2023. № 3. S. 66–77. URL: <https://doi.org/10.31470/2786-6246-2023-3-66-77>
12. Shandruk S. M. The essence of lobbying as a political and legal category. Juridical scientific and electronic journal. 2022. № 11. P. 827–830. URL: <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2022-11/202>

Стаття надійшла до друку 01 квітня 2026 року

УДК 328.188(477):342.51

DOI 10.31732/2708-339X-2026-20-A2

ПОЛІТИЧНА ОПОЗИЦІЯ В УКРАЇНІ: ПРАВОВИЙ СТАТУС ТА ІНСТИТУЦІЙНІ ВИКЛИКИ В КОНТЕКСТІ ЄВРОПЕЙСЬКОЇ ІНТЕГРАЦІЇ

Корнієнко О.О.,

кандидат юридичних наук, доцент кафедри
теорії та історії держави і права,
ВНЗ «Університет економіки та права «КРОК»,
м. Київ, вул. Табірна, 30–32, Україна, 03113
e-mail: KorniyenkoOO@krok.edu.ua
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-2836-9585>

POLITICAL OPPOSITION IN UKRAINE: LEGAL STATUS AND INSTITUTIONAL CHALLENGES IN THE CONTEXT OF EUROPEAN INTEGRATION

Korniyenko O.O.,

Candidate of Legal Sciences, Associate Professor
of the Department of Theory and History of State and Law,
“KROK” University,
Kyiv, Tabirna St., 30–32, Ukraine, 03113
e-mail: KorniyenkoOO@krok.edu.ua
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-2836-9585>

Анотація. У статті проведено комплексний науковий аналіз інституту політичної опозиції в Україні в контексті забезпечення принципу політичного плюралізму та демократичного розвитку держави. Актуальність дослідження зумовлена наявною правовою прогалиною в українському законодавстві: попри конституційне закріплення ідеологічної багатоманітності, термін «політична опозиція» позбавлений прямої дефініції та системної нормативної регламентації. Це створює ризики формалізації опозиційної діяльності та обмеження її контрольних функцій. Автором досліджено наукові підходи до трактування сутності опозиції як легальної форми протидії офіційному політичному курсу, що ґрунтується на засадах альтернативності та конструктивної критики.

У статті здійснено ретроспективний огляд законодавчих ініціатив, починаючи з 2005 року, що пропонували різні моделі інституціоналізації опозиції. У роботі детально розглянуто еволюцію підходів до визначення статусу парламентської меншості: від спроб прийняття окремого профільного закону до намагань інтегрувати відповідні норми безпосередньо в Регламент Верховної Ради України. Особливу увагу приділено аналізу причин, через які жодна з вказаних ініціатив не набула чинності, серед яких виділено відсутність політичної волі владних еліт та брак консенсусу щодо обсягу прав опозиційних сил. Досліджено специфіку функціонування опозиції в умовах воєнного стану та сучасні виклики для демократичного дискурсу.

Висвітлено сучасний стан проблеми крізь призму виконання рекомендацій Місії Європейського парламенту (Дорожньої карти Пета Кокса), що є критично важливим для євроінтеграційного поступу України. Доведено, що ефективна політична опозиція є не лише інструментом критики, а й фундаментальним механізмом стримувань і противаг, який гарантує альтернативність політичного курсу та прозорість діяльності суб'єктів владних повноважень. Резюмується, що створення дієвих правових гарантій, зокрема права на участь у керівництві парламентськими комітетами та легітимізацію опозиційного уряду, є запорукою стійкості демократичних інститутів, посилення парламентського контролю та запобігання монополізації влади в Україні.

Ключові слова: політична опозиція, політичний плюралізм, парламентська меншість, законодавчі ініціативи, Регламент Верховної Ради України, правовий статус, демократичні інститути, інституціоналізація, парламентський контроль, євроінтеграційні реформи.

Формул: 0, **рис.:** 0, **табл.:** 0, **бібл.:** 17.

Abstract. *The article provides a comprehensive scientific analysis of the institution of political opposition in Ukraine within the context of ensuring the principle of political pluralism and the democratic development of the state. The relevance of the study is driven by the existing legal vacuum in Ukrainian legislation: despite the constitutional consolidation of ideological diversity, the term “political opposition” lacks a direct legal definition and a systematic regulatory framework. This creates risks of formalizing opposition activities and restricting its oversight functions. The author explores scientific approaches to interpreting the essence of the opposition as a legal form of counteraction to the official political course, based on the principles of alternativeness and constructive criticism.*

The article conducts a retrospective review of legislative initiatives since 2005 that proposed various models for the institutionalization of the opposition. The work examines in detail the evolution of approaches to defining the status of the parliamentary minority: from attempts to adopt a specific specialized law to efforts aimed at integrating relevant norms directly into the Rules of Procedure of the Verkhovna Rada of Ukraine. Particular attention is paid to the reasons why none of these initiatives entered into force, highlighting the lack of political will among the ruling elites and the absence of consensus regarding the scope of rights for opposition forces. The specifics of opposition functioning under martial law and modern challenges to democratic discourse are also investigated.

The current state of the problem is highlighted through the lens of implementing the recommendations of the European Parliament Mission (Pat Cox’s Roadmap), which is critical for Ukraine’s European integration progress. It is proven that an effective political opposition is not only an instrument of criticism but also a fundamental mechanism of checks and balances that guarantees an alternative political course and transparency in the activities of public authorities. It is concluded that creating effective legal guarantees, including the right to participate in the leadership of parliamentary committees and the legitimization of the opposition government, is key to the stability of democratic institutions, strengthening parliamentary control, and preventing the monopolization of power in Ukraine.

Keywords: *political opposition, political pluralism, parliamentary minority, legislative initiatives, Rules of Procedure of the Verkhovna Rada of Ukraine, legal status, democratic institutions, institutionalization, parliamentary oversight, European integration reforms.*

Formulas: *0, fig.: 0, tabl.: 0, bibl.: 17.*

Постановка проблеми. У сучасних умовах розвитку української державності та її демократичних інститутів принцип політичного плюралізму є фундаментальною складовою конституційного ладу, що передбачає вільну конкуренцію політичних ідей, альтернативних політичних сил та можливість їхнього впливу на формування влади. Водночас реалізація цього принципу неможлива без наявності ефективно функціонуючої політичної опозиції, яка здатна виступати гарантом альтернативності політичного курсу, здійснювати контроль за діяльністю влади, пропонувати альтернативні підходи та формувати політичний дискурс.

Проте в українському конституційно-правовому просторі та політичній практиці існує значна кількість проблем: відсутність чітко визначеного правового статусу опозиції, недостатній рівень її інституціоналізації, нечіткість прав, гарантій та механізмів взаємодії з владними інститутами. Це породжує ризики формального існування опозиції без реального впливу на політичні процеси.

Аналіз останніх досліджень. У науковій літературі питання політичної опозиції в Україні досліджено досить широко, однак окремі аспекти й досі потребують подальшого наукового осмислення. О. М. Масловська у статті «Становлення поняття «політична опозиція» в зарубіжній та вітчизняній політико-правовій думці» аналізує генезу поняття «політична опозиція», його витoki в античному світі та формування у сучасній політико-правовій думці [1]. І. О. Поліщук у статті «Інститут політичної опозиції» досліджує сучасні тенденції розвитку цього інституту, зокрема в Україні, та підкреслює, що рівень його розвитку визначає потенціал демократизації політичного режиму [2]. У монографії за редакцією Ф. М. Рудича «Політична влада і опозиція в Україні: порівняльний аналіз із зарубіжними країнами» проаналізовано формування влади та опозиції в Україні, їхню взаємодію, а також відповідні практики інших держав [3]. О. І. Зозуля у статті «Сучасний стан і проблеми правового статусу парламентської опозиції в Україні» зосереджує увагу на правовому статусі

опозиції, недоліках її інституціоналізації та відсутності чітких процедур формування парламентської опозиції [4]. З. Г. Шумейко у статті «Правові гарантії діяльності парламентської опозиції в умовах воєнного стану у 2022–2023 рр.» аналізує новітні виклики, пов'язані з функціонуванням опозиції в умовах воєнного стану [5].

Інші праці, зокрема «Інститут політичної опозиції в Україні» [6], «Опозиція як політичний інститут і форма суспільного протесту» [7], «Політична опозиція: основні кваліфікаційні виміри» [8] доповнюють уявлення про історію становлення та розвиток цього інституту в українських реаліях.

Таким чином, наукова дискусія охоплює питання походження поняття політичної опозиції, природи цього інституту, нормативно-правового регулювання та інституціональних проблем в Україні. Водночас значна частина проблематики залишається недостатньо дослідженою, зокрема слабкість законодавчої регламентації, невизначеність правового статусу опозиції, відсутність ефективних механізмів її участі у владних процесах, а також недостатній рівень аналізу ролі опозиції у забезпеченні політичного плюралізму в українських умовах.

Не вирішені раніше частини загальної проблеми. Попри наявність значної кількості наукових досліджень, залишаються невирішеними ключові питання. Зокрема, в Україні відсутнє чітке законодавче визначення поняття «політична опозиція», а також не забезпечено належний рівень інституціоналізації цього інституту.

Недостатньо розробленими залишаються механізми правового забезпечення участі опозиційних сил у процесах здійснення влади, зокрема їх участь у керівництві парламенту, представництво в комітетах, а також реалізація права на ініціювання контрольних процедур щодо діяльності органів державної влади.

Метою статті є комплексний аналіз інституту політичної опозиції в Україні як гаранта реалізації принципу політичного плюралізму, з'ясування її поняття

та правового статусу, а також вироблення рекомендацій щодо вдосконалення нормативно-правового регулювання та практики діяльності опозиційних політичних сил.

Виклад основного матеріалу. У науковій літературі політична опозиція тлумачиться як інститут демократичної політичної системи, який виступає альтернативою правлячим силам, здійснює контроль за їх діяльністю та репрезентує іншу політичну позицію. Так, Т. Ткаченко визначає політичну опозицію як «легальну форму протистояння й протидії офіційному політичному курсові, що передбачає можливість і здатність здійснювати контроль, висловлювати позиції й впроваджувати альтернативні пропозиції» [7].

У роботі Д. Зубрицької «Інститут політичної опозиції в Україні» зазначається, що політичну опозицію слід розуміти як «вияв соціального незадоволення, політичні рухи, які відстоюють альтернативні щодо правлячої політичної сили ідейні та політичні принципи і моделі розвитку, а також політичні партії, що не утворюють парламентської більшості і не підтримують урядовий курс» [6].

Щодо законодавства України варто зазначити, що в чинній Конституції України та інших нормативно-правових актах поняття «політична опозиція» прямо не визначене як окремий юридичний термін. Зокрема, Конституція України [9] містить положення про політичні партії (ст. 36) та політичну багатоманітність (ст. 15), однак не закріплює спеціального правового статусу опозиції.

Отже, можна констатувати, що нормативно-правове визначення терміна «політична опозиція» на рівні закону в Україні відсутнє, що, у свою чергу, створює правову невизначеність і ускладнює реалізацію її функцій у політичній системі.

За даними досліджень, уже в 2000-х роках у парламенті неодноразово реєструвалися законопроекти, спрямовані на врегулювання статусу опозиції. Це було зумовлено загостренням політичної конкуренції та посиленням протистояння між виконавчою владою та парламентськими силами.

Перші законодавчі ініціативи у цій сфері датуються 2005 роком. Так, 19 травня 2005 року було зареєстровано законопроект № 7469 «Про опозиційну політичну діяльність», авторами якого виступили народні депутати України М. Комар та Т. Чорновіл. Проект мав на меті визначення правових засад діяльності політичної опозиції, її прав та обов'язків, а також гарантій функціонування у політичній системі держави. Він передбачав інституціоналізацію механізмів стримувань і противаг шляхом закріплення за об'єднаною опозицією квот у керівництві парламенту (зокрема посади заступника Голови Верховної Ради України та голів третини комітетів), а також легітимізацію «тіньового Кабінету Міністрів» як консультативно-дорадчого органу. Проте цей законопроект не був прийнятий Верховною Радою України та не набув подальшого розвитку [10].

Наступним етапом стало внесення у 2007 році законопроект «Про парламентську опозицію» (реєстр. № 2885 від 12.01.2007), авторами якого були, зокрема, Ю. Тимошенко, В. Коваль, М. Комар та інші. У зазначеному проекті вперше було здійснено спробу комплексно врегулювати статус парламентської опозиції, визначити її права, гарантії діяльності та механізми участі у парламентському контролі. Зокрема, передбачалося надання права очолювати профільні комітети. Документ мав на меті впровадження європейських стандартів парламентської діяльності через процедурні гарантії для меншості та легітимізацію «опозиційного уряду». Він був прийнятий у першому читанні, що свідчить про певну політичну підтримку, однак у подальшому не був ухвалений у цілому та не набрав чинності [11].

У 2010 році законодавець здійснив спробу врегулювати статус опозиції шляхом внесення змін до Закону України «Про Регламент Верховної Ради України». Зокрема, 15 березня 2010 року було зареєстровано законопроект № 6193 (автори – М. Мартиненко та А. Матвієнко), однак він також не був підтриманий парламентом [12].

Подальший розвиток цієї тенденції відображений у законодавчій ініціативі

народного депутата України А. Яценюка щодо розширення прав парламентської опозиції. Відповідний законопроект було розглянуто 16 березня 2011 року, проте він не був прийнятий та був знятий з розгляду [13, 18]. Це свідчить про відсутність сталої політичної консолідації щодо необхідності нормативного закріплення статусу опозиції.

Після подій 2014 року питання інституціоналізації опозиції знову набуло актуальності. Було зареєстровано законопроект «Про парламентську опозицію» № 4494, який передбачав визначення опозиції як важливого елементу демократичної системи та закріплення її контрольних функцій щодо діяльності парламентської більшості та уряду. Законопроект був прийнятий за основу, однак у подальшому не був ухвалений як закон [14]. У 2019 році було зареєстровано законопроект № 1211-1 «Про парламентську опозицію», проте і він не був прийнятий [15].

11 березня 2020 року на сайті Президента України було зареєстровано електронну петицію № 22/088688-еп із вимогою прийняття закону про політичну опозицію відповідно до Конституції України. У петиції наголошувалося на необхідності наділення опозиції належними правами для забезпечення її конструктивної діяльності в парламенті. Хоча петиція не набрала необхідної кількості голосів, вона засвідчила наявність суспільного запиту на законодавче врегулювання цього інституту [16].

На особливу увагу заслуговує Розпорядження Голови Верховної Ради України № 431 від 24 листопада 2021 року «Про Робочу групу з підготовки комплексних законодавчих пропозицій щодо внесення змін до законів України у сфері парламентського права» [17]. Хоча термін «опозиція» у цьому документі прямо не використовується, він має ключове значення у контексті реформування парламентського права.

Зокрема, у Рекомендаціях Місії Європейського парламенту (так звана «Дорожня карта Пета Кокса») наголошується на необхідності законодавчого

закріплення прав парламентської опозиції та створення належних умов для її діяльності. У цьому контексті створення відповідної робочої групи можна розглядати як важливий крок до формування системного правового регулювання статусу опозиції та забезпечення її реальної ролі у функціонуванні парламенту.

Висновки. Отже, у підсумку слід зазначити, що, незважаючи на конституційне закріплення принципів політичної багатоманітності та плюралізму, в українському законодавчому полі досі відсутнє пряме юридичне визначення поняття політичної опозиції. Це створює ситуацію правової невизначеності, за якої функціонування опозиційних сил залежить не від чітко встановлених правових норм, а від поточної політичної кон'юнктури та волі парламентської більшості.

Аналіз законотворчого процесу свідчить про сталий інтерес до нормативного врегулювання статусу опозиції, який, як правило, посилювався в періоди політичних криз. Водночас жоден із системних законопроектів не був ухвалений у цілому, що вказує на недостатній рівень політичної консолідації та небажання владних еліт обмежувати власні

повноваження через ефективні механізми стримувань і противаг.

Разом із тим реформування парламентського права в Україні на сучасному етапі нерозривно пов'язане з імплементацією рекомендацій Місії Європейського парламенту. Законодавче закріплення статусу політичної опозиції є не лише внутрішньою потребою демократизації держави, а й важливим міжнародним зобов'язанням України в контексті європейської інтеграції.

Ефективна реалізація принципу політичного плюралізму неможлива без надання опозиції реальних інструментів впливу та контролю, зокрема через забезпечення її участі в керівництві парламентом і парламентськими комітетами, а також інституціоналізацію таких форм, як опозиційний уряд.

Таким чином, лише перехід від декларативного визнання ролі опозиції до її чіткого нормативного закріплення та забезпечення процедурних гарантій діяльності здатен забезпечити трансформацію політичної опозиції з формального елементу політичної системи у дієвий інститут демократичного контролю та балансу влади.

Література:

1. Масловська О. М. Становлення поняття «політична опозиція» в зарубіжній та вітчизняній політико-правовій думці. *Наукові праці Міжрегіональної Академії управління персоналом. Політичні науки та публічне управління*. 2012. Вип. 3 (34). С. 73–79.
2. Поліщук І. О. Інститут політичної опозиції. *Політичне життя*. 2020. № 2. С. 46–51.
3. Політична влада і опозиція в Україні: порівняльний аналіз із зарубіжними країнами : монографія / за ред. Ф. М. Рудича. Київ : ППІЕНД ім. І. Ф. Кураса НАН України, 2016. 488 с.
4. Зозуля О. І. Сучасний стан і проблеми правового статусу парламентської опозиції в Україні. *Аналітично-порівняльне правознавство*. 2021. № 2. С. 21–27.
5. Шумейко З. Г. Правові гарантії діяльності парламентської опозиції в Україні (2022–2023 рр.). *Регіональні студії*. 2025. Вип. 41. С. 101–106. URL: <http://regionalstudies.uzhnu.ua/archive/41/19.pdf> (дата звернення: 01.04.2026).
6. Зубрицька Д. Інститут політичної опозиції в Україні. *Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Політологія, соціологія, філософія*. 2010. Вип. 15. С. 141–144.
7. Ткаченко Т. Опозиція як політичний інститут і форма суспільного протесту. *Політичний менеджмент*. 2007. № 5. С. 40–42. URL: <https://nasplib.isoftware.kiev.ua/server/api/core/bitstreams/8476c6de-db2e-41a6-b031-52e72f39ded2/content> (дата звернення: 01.04.2026).
8. Орловський В. Політична опозиція: основні кваліфікаційні виміри. *Наукові праці. Політологія*. 2012. Вип. 192, т. 204. С. 41–42.
9. Конституція України : Закон України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр#Text> (дата звернення: 01.04.2026).
10. У Верховній Раді України зареєстровано проєкт закону «Про опозиційну політичну діяльність», внесенний народними депутатами М. Комаром та Т. Чорноволом. URL: <https://www.rada.gov.ua/news/Povidomlennya/4565.html> (дата звернення: 01.04.2026).
11. Проєкт Закону про парламентську опозицію від 12.01.2007 № 2885. URL: https://w2.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_2?pf3516=2885&skl=6 (дата звернення: 01.04.2026).

12. Проект Закону про внесення змін до Закону України «Про Регламент Верховної Ради України» (щодо парламентської опозиції) від 15.03.2010 № 6193. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=37290 (дата звернення: 01.04.2026).

13. Опозиція в Україні: стан і умови діяльності, відносини з владою, перспективи їх нормалізації : інформаційно-аналітичні матеріали до круглого столу. Київ : Центр Разумкова, 2011. 84 с. URL: https://razumkov.org.ua/upload/Przh_June_2011_Opozytsiya.pdf (дата звернення: 01.04.2026).

14. Проект Закону про парламентську опозицію від 19.03.2014 № 4494. URL: https://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=50314 (дата звернення: 01.04.2026).

15. Висновок на проект Закону України «Про парламентську опозицію» (реєстр. № 1211-1 від 12.09.2019). URL: <https://ips.ligazakon.net/document/XI00482A?an=3> (дата звернення: 01.04.2026).

16. Створити закон про опозицію відповідно до Конституції : електронна петиція № 22/088688-еп. Офіційне інтернет-представництво Президента України. URL: <https://petition.president.gov.ua/petition/88688> (дата звернення: 01.04.2026).

17. Про Робочу групу з підготовки комплексних законодавчих пропозицій щодо внесення змін до законів України у сфері парламентського права : розпорядження Голови Верховної Ради України від 24.11.2021 № 431. URL: <https://www.rada.gov.ua/news/Novyny/216814.html> (дата звернення: 01.04.2026).

References:

1. Maslovska O. M. Stanovlennia poniattia «politychna opozytsiia» v zarubizhnii ta vitchyzniani polityko-pravovii dumtsi. *Naukovi pratsi Mizhrehionalnoi Akademii upravlinnia personalom. Politychni nauky ta publichne upravlinnia*. 2012. Vyp. 3 (34). S. 73–79.

2. Polishchuk I. O. Instytut politychnoi opozytsii. *Politychne zhyttia*. 2020. № 2. S. 46–51.

3. Politychna vlada i opozytsiia v Ukraini: porivnialnyi analiz iz zarubizhnymy krainamy : monohrafiia / za red. F. M. Rudycha. Kyiv: IPIEND im. I. F. Kurasa NAN Ukrainy, 2016. 488 s.

4. Zozulia O. I. Suchasnyi stan i problemy pravovoho statusu parlamentskoi opozytsii v Ukraini. *Analitichno-porivnialne pravoznavstvo*. 2021. № 2. S. 21–27.

5. Shumeiko Z. H. Pravovi harantii diialnosti parlamentskoi opozytsii v Ukraini (2022–2023 rr.). *Rehionalni studii*. 2025. Vyp. 41. S. 101–106. URL: <http://regionalstudies.uzhnu.ua/archive/41/19.pdf>

6. Zubrytska D. Instytut politychnoi opozytsii v Ukraini. *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho universytetu. Seriia: Politolohiia, sotsiolohiia, filosofii*. 2010. Vyp. 15. S. 141–144.

7. Tkachenko T. Opozytsiia yak politychnyi instytut i forma suspilnoho protestu. *Politychnyi menedzhment*. 2007. № 5. S. 40–42. URL: <https://nasplib.isofts.kiev.ua/server/api/core/bitstreams/8476c6de-db2e-41a6-b031-52e72f39ded2/content>

8. Orlovskiy V. Politychna opozytsiia: osnovni kvalifikatsiini vymiry. *Naukovi pratsi. Politolohiia*. 2012. Vyp. 192, t. 204. S. 41–42.

9. Konstytutsiia Ukrainy : Zakon Ukrainy vid 28 chervnia 1996 roku № 254k/96-VR. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text> (дата звернення: 01.04.2026).

10. U Verkhovni Radi Ukrainy zareiestrovano projekt zakonu «Pro opozytsiinu politychnu diialnist», vneseny narodnymy deputatamy M. Komarom ta T. Chornovolom. URL: <https://www.rada.gov.ua/news/Povidomlennya/4565.html> (дата звернення: 01.04.2026).

11. Projekt Zakonu pro parlamentsku opozytsiiu vid 12 sichnia 2007 roku № 2885. URL: https://w2.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_2?pf3516=2885&skl=6 (дата звернення: 01.04.2026).

12. Projekt Zakonu pro vnesennia zmin do Zakonu Ukrainy «Pro Rehlament Verkhovnoi Rady Ukrainy» (shchodo parlamentskoi opozytsii) vid 15 bereznia 2010 roku № 6193. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=37290 (дата звернення: 01.04.2026).

13. Opozytsiia v Ukraini: stan i umovy diialnosti, vidnosyny z vladoiu, perspektyvy yikh normalizatsii : informatsiino-analitychni materialy do kruhloho stolu. Kyiv: Tsentrazumkova, 2011. 84 s. URL: https://razumkov.org.ua/upload/Przh_June_2011_Opozytsiya.pdf (дата звернення: 01.04.2026).

14. Projekt Zakonu pro parlamentsku opozytsiiu vid 19 bereznia 2014 roku № 4494. URL: https://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=50314 (дата звернення: 01.04.2026).

15. Vysnovok na projekt Zakonu Ukrainy «Pro parlamentsku opozytsiiu» (reiestr. № 1211-1 vid 12 veresnia 2019 roku). URL: <https://ips.ligazakon.net/document/XI00482A?an=3> (дата звернення: 01.04.2026).

16. Stvority zakon pro opozytsiiu vidpovidno do Konstytutsii : elektronna petytsiia № 22/088688-ep. Ofitsiine internet-predstavnytstvo Prezydenta Ukrainy. URL: <https://petition.president.gov.ua/petition/88688> (дата звернення: 01.04.2026).

17. Pro Robochu hrupu z pidhotovky kompleksnykh zakonodavchykh propozytsii shchodo vnesennia zmin do zakoniv Ukrainy u sferi parlamentskoho prava : rozporiadzhennia Holovy Verkhovnoi Rady Ukrainy vid 24 lystopada 2021 roku № 431. URL: <https://www.rada.gov.ua/news/Novyny/216814.html> (дата звернення: 01.04.2026).

Стаття надійшла до друку 06 квітня 2026 року

УДК 94(477):340.12

DOI 10.31732/2708-339X-2026-20-A3

ВНЕСОК РОМАНА ВАСИЛЬОВИЧА БЕРШЕДИ У СТАНОВЛЕННЯ УКРАЇНСЬКОЇ ПРАВНИЧОЇ ШКОЛИ

Ткач Д.І.,

доктор політичних наук, професор,
проректор з міжнародних зв'язків,
ВНЗ «Університет економіки та права «КРОК»,
м. Київ, вул. Табірна, 30–32, Україна, 03113
e-mail: ditkach2017@gmail.com
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-6947-2036>

THE CONTRIBUTION OF ROMAN VASYLIOVYCH BERSHEDA TO THE FORMATION OF THE UKRAINIAN LEGAL SCHOOL

Tkach D.I.,

Doctor of Political Sciences, Professor,
Vice-Rector for International Relations,
“KROK” University,
Kyiv, Tabirna St., 30–32, Ukraine, 03113
e-mail: ditkach2017@gmail.com
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-6947-2036>

Анотація. Стаття присвячена постаті Романа Васильовича Бершеди (1912–1979) – видатного українського правознавця, педагога і фронтовика, чия наукова та викладацька діяльність справила помітний вплив на становлення вітчизняної правничої школи у повоєнні десятиліття. Головна ідея роботи полягає в тому, що внесок Бершеди у розвиток українського права виходить далеко за межі його наукових публікацій – він формував цілісну культуру правового мислення через поєднання глибокої теоретичної підготовки, багаторічної практичної роботи в органах юстиції та самовідданої педагогічної діяльності.

У статті простежується життєвий і професійний шлях ученого: від початку кар'єри в органах юстиції у 1934 році та керівництва Київською юридичною школою Міністерства юстиції УРСР до захисту докторської дисертації у 1973 році та викладання у Вищій партійній школі при ЦК КП України. Особлива увага приділяється його фронтовому досвіду – добровільній участі у Другій світовій війні, обороні Києва, визволенні Курська, Дніпропетровська, міст Польщі та Чехословаччини, – який глибоко вплинув на його розуміння права як гаранта людської гідності. Аналізуються ключові наукові праці Бершеди, зокрема монографії «Виконавчий комітет районної ради» (1958) та «Сільська, селищна рада і питання соціалістичної законності» (1970), у яких автор не лише досліджував чинне законодавство, а й пропонував практичні шляхи його вдосконалення.

Актуальність дослідження зумовлена тривалістю реформування української системи правосуддя та місцевого самоврядування: звернення до наукової спадщини попередніх поколінь правників дозволяє краще зрозуміти інституційні витоки сучасних правових практик. Внесок автора статті полягає у введенні до наукового обігу маловідомих біографічних свідчень, зокрема особистих спогадів про Бершеду як педагога і людину, що дозволяє відтворити його постать у повноті – не лише як ученого, а й як особистість, котра формувала правничу еліту України силою власного прикладу.

Ключові слова: правничі школа, адміністративне право, місцеве самоврядування, законність, органи юстиції, повоєнна юриспруденція, правничі освіти.

Формул: 0, **рис.:** 0, **табл.:** 0, **бібл.:** 14.

Abstract. The article is dedicated to the figure of Roman Vasyliovych Bersheda (1912–1979) – a prominent Ukrainian legal scholar, educator, and World War II veteran whose scientific and teaching activities significantly influenced the development of the national legal school in the post-war decades. The central thesis of the work is that Bersheda's contribution to the development of Ukrainian law extends far beyond his scholarly publications; he shaped a comprehensive culture of legal thinking by combining profound theoretical training, years of practical work in justice authorities, and dedicated pedagogical activity.

The article traces the scholar's life and professional path: from the start of his career in justice bodies in

1934 and his leadership of the Kyiv Law School of the Ministry of Justice of the Ukrainian SSR, to the defense of his doctoral dissertation in 1973 and his teaching at the Higher Party School under the Central Committee of the Communist Party of Ukraine. Special attention is paid to his frontline experience – voluntary participation in World War II, the defense of Kyiv, and the liberation of Kursk, Dnipropetrovsk, and cities in Poland and Czechoslovakia – which deeply influenced his understanding of law as a guarantor of human dignity. The author analyzes Bersheda's key scientific works, specifically the monographs "The Executive Committee of the District Council" (1958) and "The Village and Settlement Council and Issues of Socialist Legality" (1970), in which the scholar not only examined existing legislation but also proposed practical ways for its improvement.

The relevance of this study is driven by the ongoing reform of the Ukrainian justice system and local self-government: revisiting the scientific heritage of previous generations of jurists allows for a better understanding of the institutional origins of modern legal practices. The author's contribution lies in introducing little-known biographical evidence into scientific discourse, including personal memories of Bersheda as a teacher and a person. This approach allows for a complete reconstruction of his figure – not only as a scholar but also as a personality who shaped Ukraine's legal elite through the power of his own example.

Keywords: legal school, administrative law, local self-government, legality, justice authorities, post-war jurisprudence, legal education.

Formulas: 0, fig.: 0, tabl.: 0, bibl.: 14.

Постановка проблеми. Проблема дослідження інтелектуальної та педагогічної спадщини українських правників повоєнного періоду залишається однією з важливих у сучасній історико-правовій науці. Формування вітчизняної правничої школи в другій половині ХХ століття відбувалося в складних умовах ідеологічного тиску; водночас саме в цей період було закладено підґрунтя для багатьох сучасних інституцій та підходів у сфері державного будівництва та місцевого самоврядування. Як слушно зазначає О. А. Гавриленко, «історія української юридичної науки немислима без глибокого вивчення життєвого та наукового шляху тих, хто формував її обличчя впродовж десятиліть» [1, с. 172].

Відтак звернення до постатей, які стояли біля витоків української правничої освіти та науки, є не лише даниною пам'яті, а й нагальною науковою потребою, оскільки без усвідомлення інтелектуальних традицій неможливо зрозуміти сучасний стан правової системи та окреслити перспективи її реформування.

Особливе місце серед цих постатей належить Роману Васильовичу Бершеді (1912–1979) – доктору юридичних наук, професору, фронтовику, одному з провідних фахівців у галузі адміністративного права та теорії місцевого самоврядування. Його наукові праці стали важливим етапом у розвитку вітчизняної правничої думки, а його педагогічна діяльність

у Вищій партійній школі при ЦК КП України виховала не одне покоління юристів-практиків, які згодом визначали обличчя українського правосуддя та місцевого самоврядування. Як підкреслює В. М. Єрмолаєв, «саме постаті такого рівня формували не лише наукові школи, а й ту етичну традицію служіння праву, яка залишається орієнтиром для наступних поколінь» [2, с. 445].

Незважаючи на значний науковий доробок Бершеди та його помітний вплив на розвиток української правничої школи, його постать досі не стала предметом комплексного наукового дослідження. Наявні праці з історії української юридичної науки згадують його лише побіжно, зосереджуючись переважно на його публікаціях, але не розкриваючи цілісно його життєвого шляху, педагогічного методу та особистісного впливу на формування правничої еліти [3; 4].

Як зауважує І. Б. Усенко, «біографістика в історії права залишається одним із найменш розроблених напрямів, що особливо відчутно, коли йдеться про дослідників, які працювали в умовах ідеологічних обмежень, але зуміли зберегти високий науковий рівень та людську гідність» [5, с. 25].

Відтак актуальність пропонованої статті зумовлена необхідністю заповнити цю прогалину, ввести до наукового обігу маловідомі біографічні свідчення та здійснити цілісний аналіз

внеску Р. В. Бершеди у становлення української правничої школи.

Зв'язок дослідження з важливими науковими та практичними завданнями визначається тривалістю реформування української системи правосуддя та місцевого самоврядування. Як наголошується в сучасних дослідженнях з історії держави і права України, «звернення до наукової спадщини попередніх поколінь правників дозволяє краще зрозуміти інституційні витоки сучасних правових практик та уникнути помилок, які вже були здійснені в минулому» [6, с. 8].

Праці Бершеди, присвячені проблемам законності в діяльності місцевих рад та організації виконавчої влади на місцях, зберігають актуальність і сьогодні, адже питання ефективності місцевого самоврядування та дотримання законності на рівні територіальних громад залишаються ключовими в контексті євроінтеграційних процесів [7].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблема дослідження персоналій українських правників повоєнного періоду як носіїв правової культури й педагогічних практик лише частково висвітлена в працях з історії держави і права України, тоді як постать Романа Васильовича Бершеди досі не була предметом спеціального комплексного аналізу. Джерельну базу становлять, по-перше, праці самого Р. В. Бершеди – «Виконавчий комітет районної ради» (1958) [8], «Сільська, селищна рада і питання соціалістичної законності» (1970) [9], «Питання соціалістичної законності в діяльності районної Ради депутатів трудящихся, його виконавчих та розпорядчих органів» [10]. По-друге, використано біографічні матеріали, зокрема статтю О. В. Зайчука у журналі «Право України» (2012, № 7) «Відомий український вчений-правознавець та педагог Роман Васильович Бершеда (до 100-річчя від дня народження)» [11], а також особисті спогади автора і свідчення сина Євгенія Бершеди. По-третє, залучено дослідження з історії радянської юридичної думки, органів юстиції 1930–1970-х років, системи вищої партійної освіти

в УРСР, а також мемуарну літературу й усні свідчення слухачів Вищої партійної школи.

Не вирішені раніше частин загальної проблеми. Попри значний доробок з історії української правничої думки, окремі аспекти життя і діяльності Р. В. Бершеди залишаються недостатньо вивченими. Зокрема, відсутнє цілісне дослідження його наукової біографії, не проаналізовано зв'язок фронтового досвіду з формуванням правничого світогляду, а також не розкрито його педагогічний метод і вплив на підготовку правничої еліти УРСР у Вищій партійній школі. Саме ці лакуни й покликана заповнити стаття.

Мета дослідження має подвійний характер: введення до наукового обігу маловідомих біографічних свідчень про Р. В. Бершеду та цілісний аналіз його внеску в розвиток української правничої школи у повоєнний період.

Виклад основного матеріалу. Роман Васильович народився 20 липня 1912 року в м. Славути на Хмельниччині. Його дитинство минало в часи потрясінь: Перша світова війна, визвольні змагання, постійна зміна влади. Можливо, саме ця нестабільність виховала в юному Романові те, що згодом стане основною рисою його характеру – непохитну впевненість у тому, що лише закон здатен захистити людину від свавілля.

1934 року Бершеда розпочав роботу в органах юстиції. Він належав до тих практиків, які вчаться не з книжок, а з живого матеріалу – зі справ, людей, конфліктів і рішень. Саме ця заземленість, здатність бачити за нормою закону живу людину вирізняли його серед колег.

Уже 1938 року, у 26 років, він очолив Київську юридичну школу Міністерства юстиції УРСР. Це призначення говорить саме за себе: щоб у такому молодому віці отримати керівництво провідним навчальним закладом, потрібні були не лише знання, а й авторитет, уміння слухати й переконувати, природна здатність вести за собою.

У 1941 році Роман Бершеда

добровільно вступив до діючої армії та пройшов бойовий шлях від оборони Києва до визволення Праги. За час фронтової служби він був нагороджений трьома бойовими орденами і дев'ятьма медалями, а медаль «За бойові заслуги», отримана в листопаді 1941 року, посідала для нього особливе значення як відзнака особистої мужності.

Він повернувся – і повернувся до своєї справи, немов не було жодних сумнівів у тому, чим займатися далі. Ця внутрішня незламність, уміння знаходити сенс після потрясінь – одна з найяскравіших рис його характеру. У 1946 році здобув диплом Всесоюзного заочного юридичного інституту м. Москви. Навчання заочно, поєднуючи його з роботою та відновленням повоєнного життя, – це вимагало неабиякої дисципліни, терпіння і справжньої внутрішньої мотивації. У 1953 році захистив кандидатську дисертацію та отримав звання доцента (1954 р.).

З 1948 року і до кінця життя працював у Вищій партійній школі при ЦК Компартії України: старшим викладачем, деканом, заступником завідувача кафедри радянського державного будівництва і права [12].

Одночасно викладав у Київському університеті та педагогічному інституті. Як консультант залучався Верховною Радою УРСР до роботи над проектами нормативних актів. Досліджував проблеми загальної теорії держави і права, конституційного й адміністративного права, прав людини, демократії і законності, організації і діяльності місцевих рад.

1973 рік – захист докторської дисертації та здобуття звання професора. Але ті, хто знав Романа Васильовича, казали, що регалії цікавили його значно менше, ніж сама робота. Він належав до тих учених, які пишуть не для полиць бібліотек, а для людей – для суддів, голів сільрад, працівників виконкомів, яким щодня треба приймати рішення.

Роман Васильович Бершеда в українській правничій традиції: теоретичне узагальнення. Щоб зрозуміти справжнє місце Романа Васильовича

Бершеди в українській правничій традиції, необхідно розглянути його постать у ширшому інтелектуальному контексті – на перетині кількох потужних векторів розвитку вітчизняної юридичної думки другої половини ХХ століття.

Бершеда належав до того покоління українських правників, яке формувалося в умовах подвійного виклику: з одного боку – жорстких ідеологічних рамок радянської юриспруденції, з іншого – нагальної практичної потреби у створенні дієздатних правових інституцій. Це покоління, народжене на початку ХХ століття і загартоване війною, мало унікальний досвід: воно одночасно будувало систему і розуміло її обмеження. Саме ця внутрішня напруга між нормою і реальністю, між офіційною доктриною і живою правовою практикою стала рушієм найцікавіших наукових пошуків того часу.

У цьому контексті наукова позиція Бершеди вирізнялася характерною особливістю: він послідовно зміщував дослідницький фокус від центру до периферії – від загальнодержавних інституцій до районних рад, від столичних правових практик до сільської законності. Це був свідомий науковий вибір, що відображав глибоке переконання: право живе не в законодавчих актах, а в щоденних рішеннях конкретних посадовців у конкретних громадах.

Наукова школа: між київською та харківською традиціями. Українська правнича наука радянського періоду розвивалася у силовому полі двох потужних інтелектуальних центрів – київського та харківського. Київська школа, пов'язана з Університетом св. Володимира та його радянськими наступниками, тяжіла до фундаментальних теоретико-правових досліджень, конституційної проблематики та філософії права. Харківська школа, що виросла з традицій першої столиці радянської України, відзначалася більшою увагою до адміністративно-правової практики, організації державного управління та прикладних аспектів законодавства

[13].

Бершеда органічно поєднував обидві традиції. Його теоретична підготовка та викладацька діяльність у Вищій партійній школі при ЦК КП України вписували його в київську академічну традицію. Водночас його наукові інтереси – адміністративне право, організація виконавчої влади на місцях, практичні механізми забезпечення законності – тяжіли до прикладної проблематики, характерної для харківської школи.

Цей синтез був не еклектикою, а свідомою методологічною позицією. Бершеда вважав, що теорія права втрачає сенс, якщо не верифікується практикою місцевого управління, а практика залишається сліпою без теоретичного осмислення. Саме тому його монографії, адресовані практикам, містили серйозний теоретичний апарат, а теоретичні розвідки завжди спиралися на конкретний емпіричний матеріал.

Найсуттєвішим теоретичним внеском Бершеди у вітчизняну правничу думку є, на нашу думку, його концепція законності як практичного, а не суто декларативного принципу організації місцевої влади.

У радянській юриспруденції поняття «соціалістична законність» традиційно трактувалося як інструмент державного контролю – зверху донизу, від центру до периферії. Бершеда, не виходячи формально за межі офіційної доктрини, фактично переосмислював цей концепт. У його працях законність поступово набувала іншого виміру – вона ставала умовою ефективного функціонування місцевих органів влади в інтересах конкретних громад, а не лише механізмом їхнього підпорядкування центру.

Ця, здавалося б, непомітна концептуальна зміна акцентів мала далекосяжні наслідки. Вона відкривала простір для розуміння місцевого самоврядування не як нижньої ланки єдиної державної вертикалі, а як самостійного суб'єкта правових відносин, що несе відповідальність перед територіальною громадою. У цьому сенсі думка Бершеди, народжена

в умовах радянської системи, містила інтелектуальний потенціал, що міг бути по-справжньому реалізований лише в умовах незалежної України.

Вплив Романа Васильовича Бершеди на наступні покоління українських правників реалізувався у двох вимірах – формальному та неформальному, – і обидва заслуговують на окрему увагу. Формальний вплив пов'язаний передусім з його монографіями, які впродовж 1960–1970-х років були обов'язковою літературою для студентів юридичних факультетів та слухачів партійних шкіл. Його праці про виконавчі комітети районних рад і соціалістичну законність формували уявлення цілого покоління юристів-практиків про те, як має функціонувати місцева влада і що означає законність на рівні конкретної громади. Ці уявлення, засвоєні у роки навчання, так чи інакше визначали подальшу професійну культуру тих, хто в 1990-х роках будував правову систему незалежної України.

Неформальний вплив – можливо, ще важливіший – здійснювався через педагогічну практику у Вищій партійній школі при ЦК КП України. Там навчалися не студенти, а досвідчені управлінці – люди, яким завтра треба було приймати реальні рішення на реальних посадах. Те, що Бершеда закладав у свідомість цих людей, – повагу до норми закону, звичку шукати правовий сенс, а не лише формальне виконання приписів, – ставало частиною їхньої управлінської культури. Через цих слухачів його вплив розходився концентричними колами по всій адміністративній системі України.

Серед дослідників наступного покоління, які продовжили тематику місцевого самоврядування та адміністративного права, розпочату Бершедою, слід відзначити В. Ф. Погорілка, який дав авторитетну характеристику його доробку в «Юридичній енциклопедії», а також О. В. Зайчука, що присвятив Бершеді окрему статтю у журналі «Право України» з нагоди його 100-річчя. Ці публікації засвідчують: наукова спадщина Бершеди

не розчинилася в архівах, а залишилася живою точкою відліку для дослідників, що займаються питаннями місцевого самоврядування та законності.

Сьогодні, в умовах реформи децентралізації та євроінтеграційних процесів, наукові ідеї Бершеди набувають нового прочитання. Його переконання, що законність є не зовнішнім обмеженням для місцевої влади, а умовою її справжньої ефективності та легітимності, цілком співзвучне сучасним європейським стандартам врядування. Принцип субсидіарності, що лежить в основі Європейської хартії місцевого самоврядування, по суті відповідає тій логіці, яку Бершеда відстоював у своїх працях, – нехай і в зовсім інших концептуальних координатах.

Це не означає анахронічного «осучаснення» радянського правознавця. Це означає інше: у науковій спадщині Бершеди є ядро, що пережило ідеологічну оболонку свого часу і залишилося актуальним, – ядро, пов'язане з розумінням права як живого інструменту служіння людині та громаді. Саме це робить його постать не лише предметом історико-правового дослідження, а й живим орієнтиром для сучасної української правничої думки.

«Юридична енциклопедія» характеризує Романа Васильовича Бершеду як помітного українського правознавця, доктора юридичних наук і професора, чия наукова діяльність була пов'язана з проблемами теорії держави і права, конституційного та адміністративного права, а також із дослідженням питань демократії, законності, прав людини й організації діяльності місцевих рад. У цьому контексті його доробок репрезентує важливий етап розвитку української юридичної думки середини ХХ століття, зокрема в частині осмислення місцевого державного управління та правових засад функціонування радянських органів влади [14].

Наукова спадщина: три монографії – одна дослідницька лінія. Наукові праці Романа Васильовича Бершеди утворюють цілісну і внутрішньо послідовну дослідницьку лінію,

що охоплює понад півтора десятиліття інтенсивної роботи. Три його ключові монографії – «Виконавчий комітет районної ради» (1958), «Сільська, селищна рада і питання соціалістичної законності» (1970) та «Питання соціалістичної законності в діяльності районної Ради депутатів трудящих, її виконавчих та розпорядчих органів» (1971) – не є окремими, самодостатніми публікаціями. Це етапи єдиного наукового проєкту, присвяченого осмисленню місцевої влади як правового явища.

Спільним знаменником усіх трьох праць є принципова методологічна позиція автора: Бершеда свідомо обирає не абстрактно-теоретичний, а практико-орієнтований підхід до правової науки. Кожна з монографій адресована насамперед практикам – працівникам районних і сільських рад, виконавчих комітетів, посадовцям, яким щодня треба приймати конкретні рішення в конкретних правових ситуаціях. Перша праця вийшла у серії «На допомогу працівникам районних Рад» АН УРСР – і це красномовно свідчить про авторські пріоритети. Він писав не для бібліотечних полиць, а для робочих столів.

Разом із тим еволюція від монографії 1958 року до праць 1970–1971 років демонструє помітне поглиблення дослідницької оптики. Якщо перша праця зосереджена переважно на організаційно-структурному аспекті – компетенції виконавчого комітету, механізмах його взаємодії з радою та іншими місцевими органами, – то наступні роботи перемішують у центр уваги концептуальну категорію законності. Бершеда поступово рухається від питання «як влаштована місцева влада» до питання «за яких умов вона діє правомірно і легітимно».

Це концептуальне зміщення є ключовим для розуміння наукового внеску Бершеди. У радянській юриспруденції «соціалістична законність» традиційно трактувалася як інструмент вертикального державного контролю – зверху донизу. У працях Бершеди ця категорія поступово наповнюється іншим змістом:

законність постає як умова ефективного і відповідального функціонування місцевих органів перед обличчям конкретної громади. Не контроль центру над периферією, а внутрішній організаційний принцип місцевої влади – ось що стає справжнім предметом його дослідження.

Саме тому монографії Бершеди зберігають наукову цінність і сьогодні – не як джерело актуальних правових рецептів, а у трьох взаємопов'язаних вимірах. По-перше, як історико-правові свідчення про радянську модель місцевого управління та її інституційну логіку. По-друге, як зразок доктринальної мови епохи, що дозволяє простежити, якими категоріями мислила тогочасна юридична наука. По-третє, і це найважливіше, як інтелектуальний місток між радянською традицією місцевого самоврядування та сучасними реформами

децентралізації: ідеї, що Бершеда відстоював у межах офіційної доктрини, виявляються співзвучними сучасним європейським стандартам врядування на місцях.

23 жовтня 1979 року в Києві Романа Васильовича Бершеди не стало. Він пішов, залишивши по собі книги, учнів і, що найважливіше, приклад того, яким може бути правник: не чиновником від закону, а його справжнім служителем.

Сьогодні, коли Україна будує нову систему правосуддя та місцевого самоврядування, такі постаті набувають особливого звучання. Не лише як історія, а як нагадування: реформи роблять люди з характером, переконаннями і внутрішньою чесністю. Роман Бершеда був саме такою людиною.

Література:

1. Історія держави і права України : підручник. В. Д. Гончаренко, В. М. Єрмолаєв, В. О. Рум'янцев та ін. ; за ред. В. Д. Гончаренка. Вид. 2-ге, перероб. і допов. Харків : Право, 2019. 552 с.
2. Єрмолаєв В. М. Історія держави і права України : підручник. 2-ге вид., допов. та розшир. Харків : Право, 2025. 496 с.
3. Історія держави і права України : підручник : у 2 т. Т. 1 / за ред. В. Я. Тація, А. Й. Рогожина, В. Д. Гончаренка. Київ : Видавничий дім «Ін Юре», 2003. 484 с.
4. Мележик О. Науковець на службі держави (до 70-річчя члена-кореспондента НАН України Є.Р. Бершеди). *Вісник Національної академії наук України*. 2015. № 9. С. 102–107.
5. Усенко І. Б. Українська історико-правова наука на початку XXI ст.: здобутки та перспективи. *Правова держава*. 2014. Вип. 25. С. 44–65. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/PrDe_2014_25_6
6. Кравчук М. Методологічні засади проведення історико-правових досліджень. URL: <chrome-extension://efaidnbmnnnibpcajpcgclefindmkaj/https://api.dspace.wunu.edu.ua/api/core/bitstreams/6e7105ac-8522-4b00-8906-78ace4450cf3/content>
7. Доцяк І. Реформа місцевого самоврядування в контексті євроінтеграції України. URL: <https://journals.pnu.if.ua/index.php/politology/article/view/645>
8. Бершеда Р.В. Виконавчий комітет районної ради. Київ: Держполітвидав УРСР, 1958. 120 с.
9. Бершеда Р. В. Сільська, селищна рада і питання соціалістичної законності. Київ: Наукова думка, 1970. 180 с.
10. Бершеда Р. В. Питання соціалістичної законності в діяльності районної ради депутатів трудящих, її виконавчих та розпорядчих органів. Київ: Наукова думка, 1971. 287 с.
11. Зайчук О. В. Відомий український вчений-правознавець та педагог Роман Васильович Бершеда (до 100-річчя від дня народження). *Право України*. 2012. № 7. С. 355–357. URL: https://pravoua.com.ua/storage/files/magazines/files/pravoukr-2012-7-pravo_ukr_7_ukr-1.pdf
12. Бершеда Роман Васильович. Енциклопедія сучасної України. 2003. URL: <https://esu.com.ua/article-39523>
13. Правова освіта та наука в українському державотворенні (кінець XIX – XX ст.): монографія / за ред. Б. І. Андрусішина. Київ : Вид-во НПУ імені М. П. Драгоманова, 2019. 308 с.
14. Погорілко В. Ф. Бершеда Роман Васильович. *Юридична енциклопедія* : у 6 т. / редкол.: Ю. С. Шемшученко (відп. ред.) [та ін.]. К. : Українська енциклопедія ім. М. П. Бажана, 1998. Т. 1 : А – Г. С. 104–105.

References:

1. Istoriiia derzhavy i prava Ukrainy : pidruchnyk. V. D. Honcharenko, V. M. Yermolaiev, V. O. Rumiantsev ta in. ; za red. V. D. Honcharenka. Vyd. 2-he, pererob. i dopov. Kharkiv: Pravo, 2019. 552 s.
2. Yermolaiev V. M. Istoriiia derzhavy i prava Ukrainy : pidruchnyk. 2-he vyd., dopov. ta rozshyr. Kharkiv:

Pravo, 2025. 496 s.

3. Istoriiia derzhavy i prava Ukrainy : pidruchnyk : u 2 t. T. 1 / za red. V. Ya. Tatsiia, A. Y. Rohozhyna, V. D. Honcharenka. Kyiv: Vydavnychi dim «In Yure», 2003. 484 s.

4. Melezhyk O. Naukovets na sluzhbi derzhavy (do 70-richchia chlena-korespondenta NAN Ukrainy Ye. R. Bershedy). *Visnyk Natsionalnoi akademii nauk Ukrainy*. 2015. № 9. S. 102–107.

5. Usenko I. B. Ukrainska istoriiko-pravova nauka na pochatku XXI st.: zdobutky ta perspektyvy. *Pravova derzhava*. 2014. Vyp. 25. S. 44–65. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/PrDe_2014_25_6

6. Kravchuk M. Metodolohichni zasady provedennia istoriiko-pravovykh doslidzhen. URL: <https://journals.pnu.if.ua/index.php/politology/article/view/645>

7. Dotsiak I. Reforma mistsevoho samovriaduvannia v konteksti yevrointehratsii Ukrainy. URL: <https://journals.pnu.if.ua/index.php/politology/article/view/645>

8. Bersheda R. V. Vykonavchyi komitet raionnoi rady. Kyiv: Derzhpolitydav URSR, 1958. 120 s.

9. Bersheda R. V. Silska, selyshchna rada i pytannia sotsialistychnoi zakonnosti. Kyiv: Naukova dumka, 1970. 180 s.

10. Bersheda R. V. Pytannia sotsialistychnoi zakonnosti v diialnosti raionnoi rady deputativ trudiashchykh, yii vykonavchykh ta rozporiadchykh orhaniv. Kyiv: Naukova dumka, 1971. 287 s.

11. Zaichuk O. V. Vidomyi ukrainskyi vchenyi-pravoznavets ta pedahoh Roman Vasylovych Bersheda (do 100-richchia vid dnia narodzhennia). *Pravo Ukrainy*. 2012. № 7. S. 355–357. URL: https://pravoua.com.ua/storage/files/magazines/files/pravoukr-2012-7-pravo_ukr_7_ukr-1.pdf

12. Bersheda Roman Vasylovych. Entsyklopediia suchasnoi Ukrainy. 2003. URL: <https://esu.com.ua/article-39523>

13. Pravova osvita ta nauka v ukrainskomu derzhavotvorenni (kinets XIX – XX st.) : monohrafiia / za red. B. I. Andrusyshyna. Kyiv: Vyd-vo NPU imeni M. P. Drahomanova, 2019. 308 s.

14. Pohorilko V. F. Bersheda Roman Vasylovych. Yurydychna entsyklopediia : u 6 t. / redkol.: Yu. S. Shemshuchenko (vidp. red.) [ta in.]. Kyiv: Ukrainska entsyklopediia im. M. P. Bazhana, 1998. T. 1 : A – H. S. 104–105.

Стаття надійшла до друку 03 квітня 2026 року

УДК 340.15:347

DOI 10.31732/2708-339X-2026-20-A4

РИМСЬКЕ ПРИВАТНЕ ПРАВО ЯК ОСНОВА ФОРМУВАННЯ СУЧАСНОЇ ЄВРОПЕЙСЬКОЇ ПРАВОВОЇ ТРАДИЦІЇ

Белявська С.Ю.,

кандидат юридичних наук,

доцент кафедри державно-правових дисциплін

ВНЗ «Університет економіки та права «КРОК»

м. Київ, вул. Табірна, 30-32, Україна, 03113

e-mail: beliauskas@krok.edu.ua

ORCID : <https://orcid.org/0009-0009-0522-3266>

ROMAN PRIVATE LAW AS THE BASIS FOR THE FORMATION OF THE MODERN EUROPEAN LEGAL TRADITION

Bieliavska S. Y.,

Candidate of Law

Associate Professor of the Department of State and Legal Disciplines,

«KROK» University,

Kyiv, Tabirna St., 30-32, Ukraine, 03113

e-mail: beliauskas@krok.edu.ua

ORCID: <https://orcid.org/0009-0009-0522-3266>

Анотація. У статті здійснено комплексне теоретико-правове дослідження римського приватного права як фундаментальної основи формування сучасної європейської правової традиції. Проаналізовано історичні передумови виникнення та розвитку римського приватного права, визначено його роль у становленні континентальної правової системи та формуванні основних інститутів сучасного цивільного права. Наголошено, що римське приватне право стало універсальною правовою моделлю, яка справила значний вплив на розвиток правових систем більшості європейських держав. Особливу увагу приділено дослідженню основних принципів римського приватного права, серед яких свобода договору, недоторканність приватної власності, юридична рівність сторін, добросовісність та справедливість. Встановлено, що зазначені принципи не втратили своєї актуальності й у сучасних умовах, оскільки продовжують визначати зміст приватноправового регулювання та застосовуються у сучасній юридичній практиці.

У статті розкрито значення рецепції римського права для розвитку європейської юридичної науки та процесу кодифікації цивільного законодавства. Проаналізовано вплив римського приватного права на формування Французького цивільного кодексу 1804 року, Німецького цивільного уложення 1896 року та інших нормативно-правових актів європейських держав. Особливу увагу приділено дослідженню впливу римського приватного права на сучасне цивільне законодавство України та процес гармонізації національної правової системи з європейськими стандартами. Обґрунтовано, що рецепція римського права сприяла формуванню сучасного розуміння інститутів права власності, зобов'язального права, спадкового права та договірних відносин.

Підкреслено, що римське приватне право має не лише історичне, але й важливе практичне значення для сучасної юридичної науки та освіти. Його вивчення сприяє формуванню правового мислення, розвитку юридичної культури та вдосконаленню механізмів приватноправового регулювання. Зроблено висновок, що римське приватне право є невід'ємною складовою сучасної європейської правової традиції та важливим джерелом розвитку цивільного права України в умовах європейської інтеграції та реформування національного законодавства.

Ключові слова: римське приватне право, європейська правова традиція, рецепція права, цивільне право, правова система, приватна власність, договір, юридична наука, правова культура, європейська інтеграція.

Формул: 0, **рис.:** 0, **табл.:** 0, **бібл.:** 9.

Abstract. The article presents a comprehensive theoretical and legal study of Roman private law as a fundamental basis for the formation of the modern European legal tradition. The historical prerequisites for the emergence and development of Roman private law are analyzed, and its role in the establishment of the continental

legal system and the formation of the main institutions of modern civil law is determined. It is emphasized that Roman private law became a universal legal model that significantly influenced the development of the legal systems of most European states. Particular attention is paid to the study of the basic principles of Roman private law, including freedom of contract, inviolability of private property, legal equality of the parties, good faith, and justice. It is established that these principles have not lost their relevance under modern conditions, since they continue to determine the content of private law regulation and are applied in contemporary legal practice.

The article reveals the significance of the reception of Roman law for the development of European legal science and the process of codification of civil legislation. The influence of Roman private law on the formation of the French Civil Code of 1804, the German Civil Code of 1896, and other legal acts of European states is analyzed. Particular attention is paid to the study of the influence of Roman private law on the modern civil legislation of Ukraine and the process of harmonization of the national legal system with European standards. It is substantiated that the reception of Roman law contributed to the formation of the modern understanding of property rights, law of obligations, inheritance law, and contractual relations.

It is emphasized that Roman private law has not only historical but also important practical significance for modern legal science and education. Its study contributes to the formation of legal thinking, the development of legal culture, and the improvement of mechanisms of private law regulation. It is concluded that Roman private law is an integral component of the modern European legal tradition and an important source for the development of civil law in Ukraine in the context of European integration and the reform of national legislation.

Keywords: Roman private law, European legal tradition, reception of law, civil law, legal system, private property, contract, legal science, legal culture, European integration.

Formulas: 0, fig.: 0, tabl.: 0, bibl.: 9.

Постановка проблеми. Римське приватне право є однією з найважливіших правових систем в історії людства, яка стала фундаментом формування сучасної європейської правової традиції. Саме римське право заклало основи приватноправового регулювання, сформувало ключові юридичні принципи та правові конструкції, що й сьогодні визначають зміст цивільного законодавства більшості держав континентальної правової сім'ї. Його значення виходить далеко за межі історико-правової науки, оскільки римсько-правові інститути активно застосовуються у сучасному цивільному, господарському та міжнародному приватному праві.

В умовах європейської інтеграції України особливої актуальності набуває дослідження римської правової традиції як спільної основи сучасного європейського права. Гармонізація національного законодавства з правом Європейського Союзу значною мірою ґрунтується саме на римсько-правових принципах, таких як свобода договору, юридична рівність сторін, добросовісність та захист права власності. Саме тому дослідження впливу римського приватного права на формування сучасної правової системи України має важливе теоретичне та практичне значення.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблематика римського

приватного права та його впливу на сучасні правові системи досліджувалася у працях багатьох вітчизняних і зарубіжних учених. Значний внесок у розвиток науки римського права зробили О. А. Підпригора, Є. О. Харитонов, О. І. Харитонova, О. А. Омельченко, Д. В. Дождев, І. А. Покровський та інші. У своїх працях науковці аналізували поняття та систему римського приватного права, його принципи, джерела, а також процес рецесії римського права в європейських державах.

Окрему увагу дослідники приділяли впливу римського права на формування сучасного цивільного законодавства та розвитку європейської правової традиції. Водночас питання значення римського приватного права в умовах сучасних інтеграційних процесів та гармонізації українського законодавства з правом Європейського Союзу потребують подальшого наукового осмислення.

Не вирішені раніше частини загальної проблеми. Попри значну кількість наукових досліджень, присвячених римському приватному праву, низка важливих аспектів цієї проблематики залишається недостатньо дослідженою. Зокрема, потребує подальшого наукового осмислення питання впливу римської правової традиції на формування сучасної європейської правової системи в умовах

сучасних інтеграційних процесів. Актуальним залишається дослідження особливостей рецепції римського приватного права у сучасному цивільному законодавстві України, а також значення римсько-правових принципів для гармонізації національної правової системи з європейськими стандартами.

Метою статті є дослідження римського приватного права як основи формування сучасної європейської правової традиції, аналіз його принципів, джерел та процесу рецепції у правових системах європейських держав, а також визначення впливу римсько-правових інститутів на сучасне цивільне законодавство України.

Виклад основного матеріалу. Римське приватне право є однією з найважливіших правових систем в історії людства, яка стала фундаментом формування сучасної європейської правової традиції. Саме воно заклало основи приватноправового регулювання, що й сьогодні визначають зміст цивільного права більшості держав континентальної правової сім'ї. Римське право не лише вплинуло на розвиток європейського законодавства, але й сформувало основні юридичні категорії, принципи та правові конструкції, які використовуються у сучасній правовій науці [1, с. 12].

У римській правовій доктрині право поділялося на публічне та приватне. Відомий римський юрист Ульпіан зазначав, що публічне право стосується становища Римської держави, тоді як приватне право спрямоване на забезпечення інтересів окремих осіб [2, с. 24]. Таким чином, приватне регулювало майнові та особисті немайнові відносини між громадянами, охоплюючи питання власності, договорів, спадкування, сімейних і зобов'язальних правовідносин. Саме приватне право стало основою розвитку цивільного законодавства, оскільки воно найбільш повно врегулювало суспільні відносини у сфері приватних інтересів.

Відмінність між приватним і публічним правом, зазначає О.А. Омельченко, полягала насамперед у предметі правового регулювання та характері правовідносин. Якщо публічне право

забезпечувало функціонування державної влади, організацію державного управління та захист суспільних інтересів, то приватне право було спрямоване на врегулювання відносин між юридично рівними суб'єктами [3, с. 31]. Саме принцип юридичної рівності сторін став однією з основних рис римського приватного права, яка збереглася і в сучасному цивільному праві. Римські юристи виходили з того, що учасники приватноправових відносин повинні мати рівні можливості щодо реалізації своїх прав та обов'язків, а втручання держави у сферу приватних відносин має бути мінімальним.

Особливістю римського приватного права була його практична спрямованість. Римські юристи не обмежувалися лише формальним тлумаченням правових норм, а прагнули забезпечити справедливе врегулювання конкретних життєвих ситуацій. Саме тому римське право характеризувалося високим рівнем юридичної техніки, логічністю правових конструкцій та гнучкістю правового регулювання [4, с. 18]. Значну роль у розвитку римського права відіграла діяльність римських юристів, які формували правові доктрини, надавали консультації та здійснювали тлумачення законів.

Важливу роль у становленні римського приватного права відіграли його джерела. Першою кодифікацією римського права вважаються Закони XII таблиць, прийняті у V столітті до н. е. Вони закріпили основні норми цивільного, сімейного та спадкового права, створивши підґрунтя для подальшого розвитку правової системи Риму [5, с. 42]. Закони XII таблиць стали важливим етапом у формуванні принципу правової визначеності, оскільки вперше правові норми були офіційно оприлюднені та стали доступними для громадян.

Подальший розвиток римського приватного права був пов'язаний із діяльністю преторів. Значний вплив на розвиток приватного права мало преторське право, яке формувалося у діяльності преторів через видання едиктів та сприяло пристосуванню правового регулювання до нових суспільних потреб [2, с. 36]. Претори

доповнювали чинне цивільне право новими правовими засобами захисту, усували прогалини у законодавстві та забезпечували більш гнучке застосування права. Саме преторське право стало важливим механізмом адаптації римської правової системи до економічних та соціальних змін.

Важливим етапом розвитку римського права стала кодифікація Юстиніана, здійснена у VI столітті н. е. До неї увійшли *Institutiones*, *Digesta*, *Codex* та *Novellae*, які систематизували римське право та забезпечили його збереження для наступних поколінь [6, с. 57]. Кодифікація Юстиніана мала надзвичайно важливе значення для розвитку європейської правової культури, оскільки саме вона стала основним джерелом рецепції римського права у середньовічній Європі.

Римське приватне право стало універсальною моделлю правового регулювання приватних відносин, яка значно випередила свій історичний час. Його інститути й правові конструкції були настільки досконалими, що стали основою розвитку цивільного законодавства більшості європейських держав [1, с. 15]. Значення римського приватного права полягає також у тому, що воно сформувало фундаментальні принципи сучасного приватного права, серед яких свобода договору, недоторканність приватної власності, добросовісність та юридична рівність сторін. Саме тому римське приватне право й сьогодні залишається важливим елементом юридичної науки, правової освіти та розвитку сучасних правових систем.

Особливе значення римського приватного права полягає у формуванні фундаментальних правових принципів, які стали основою сучасного цивільного права та визначили подальший розвиток європейської правової традиції. Саме завдяки римському праву були сформовані базові засади приватноправового регулювання, які зберігають свою актуальність і в сучасних правових системах. Римські юристи не лише створили ефективну систему правового регулювання приватних відносин, але й заклали основи юридичного

мислення, що ґрунтується на принципах справедливості, добросовісності та юридичної рівності сторін [1, с. 74].

Одним із ключових принципів римського приватного права була справедливість, яка розглядалася римськими юристами як необхідна умова правильного застосування права. Право не повинно було бути виключно формальним механізмом примусу, а мало забезпечувати баланс інтересів сторін та відповідати засадам моральності й розумності [2, с. 58]. Принцип справедливості дозволяв пристосовувати чинні правові норми до конкретних життєвих обставин і забезпечував гнучкість правового регулювання. Саме завдяки справедливості римське право змогло адаптуватися до суспільних змін та тривалий час залишатися ефективним механізмом врегулювання суспільних відносин. Надалі цей принцип став однією з основ сучасного цивільного права та судової практики європейських держав.

Не менш важливим був принцип свободи договору. Римські юристи виходили з того, що особи мають право самостійно визначати зміст своїх договірних відносин, якщо це не суперечить закону та публічному порядку [3, с. 92]. У римському праві сформувалися основні види договорів, серед яких купівля-продаж, найм, позика, доручення, товариство та інші. Значного розвитку набули також правові механізми забезпечення виконання зобов'язань, зокрема завдаток, порука та застава. Саме римське договірне право стало підґрунтям сучасного інституту цивільно-правового договору. У сучасному цивільному законодавстві принцип свободи договору є одним із ключових, оскільки забезпечує автономію волі сторін та можливість самостійного визначення умов правовідносин.

Одним із фундаментальних принципів римського приватного права була недоторканність приватної власності. Римляни розглядали право власності як абсолютне право особи володіти, користуватися та розпоряджатися майном [4, с. 137]. Власник мав можливість захищати свої права від будь-яких незаконних посягань за допомогою спеціальних

речово-правових позовів. Для римського права було характерне чітке розмежування права володіння та права власності, що стало важливим етапом розвитку речового права. Сучасне цивільне законодавство більшості європейських держав значною мірою базується саме на римському розумінні права приватної власності та механізмів її захисту.

Важливу роль у римському праві відігравав принцип добросовісності. Він передбачав чесність, сумлінність та справедливу поведінку учасників правовідносин під час укладення й виконання договорів [2, с. 104]. Римські юристи вважали, що будь-які цивільно-правові відносини повинні ґрунтуватися на взаємній довірі сторін. Цей принцип активно застосовувався під час вирішення спорів, оскільки суддя повинен був оцінювати не лише формальну сторону правовідносин, але й реальні наміри сторін та добросовісність їх поведінки. У сучасному цивільному праві принцип добросовісності є одним із базових принципів правового регулювання договірних і зобов'язальних відносин.

Ще одним визначальним принципом римського приватного права була юридична рівність сторін. У приватноправових відносинах сторони визнавалися рівними перед законом незалежно від їх соціального статусу чи майнового становища [5, с. 83]. Саме цей підхід став основою сучасного принципу диспозитивності та рівності учасників цивільних правовідносин. Римське право виходило з того, що сторони мають однакові юридичні можливості щодо набуття, реалізації та захисту своїх прав. У подальшому цей принцип був закріплений у цивільному законодавстві більшості європейських держав і став невід'ємною складовою сучасної правової системи.

Окрему увагу слід приділити принципу відповідальності за невиконання зобов'язань. Римські юристи розробили систему цивільно-правової відповідальності, яка передбачала відшкодування збитків, сплату штрафів або застосування інших правових санкцій у разі порушення

договору [6, с. 112]. Саме римське право сформувало базові засади деліктної та договірної відповідальності, які й сьогодні використовуються у сучасному цивільному праві.

Після падіння Західної Римської імперії римське право не втратило свого значення та продовжило впливати на розвиток європейської правової культури. Важливим етапом його подальшого розвитку став процес рецепції, під яким розуміють сприйняття та запозичення римсько-правових норм, принципів і правових конструкцій правовими системами європейських держав [1, с. 214]. Рецепція римського права стала одним із найважливіших чинників формування континентальної правової сім'ї та розвитку сучасного цивільного права.

Особливо активний розвиток рецепції римського права відбувався у середньовічних університетах Італії, Франції та Німеччини. Центральне місце у цьому процесі посіла Болонська школа глосаторів, яка виникла у XI столітті. Представники цієї школи здійснювали тлумачення та систематизацію текстів кодифікації Юстиніана, насамперед *Digesta* та *Codex* [4, с. 186]. Глосатори розглядали римське право як універсальну правову систему, придатну для застосування в умовах середньовічного європейського суспільства. Саме їх діяльність стала основою відродження римського права у Європі та започаткувала формування професійної юридичної науки.

Подальший розвиток рецепції римського права був пов'язаний із діяльністю постглосаторів (коментаторів), які не лише тлумачили римське право, але й адаптували його положення до практичних потреб суспільства [5, с. 248]. Завдяки цьому римське право поступово інтегрувалося у правові системи європейських держав і почало застосовуватися судами поряд із місцевими звичаями та нормами феодального права. У багатьох країнах Європи римське право фактично виконувало роль загального права, що забезпечувало єдність правового регулювання приватноправових відносин.

Особливо вагомий вплив римське право справило на формування французької правової системи. Значна частина римсько-правових принципів була закріплена у Французькому цивільному кодексі 1804 року (Кодексі Наполеона), який став одним із найвідоміших нормативно-правових актів у світі [7, с. 317]. Кодекс закріпив принципи свободи договору, юридичної рівності сторін, недоторканності приватної власності та диспозитивності цивільно-правових відносин. Римсько-правові конструкції стали основою регулювання речового, зобов'язального та спадкового права. Французький цивільний кодекс не лише систематизував приватне право Франції, але й став зразком для кодифікації цивільного законодавства багатьох європейських і латиноамериканських держав.

Не менш важливим був вплив римського права на Німецьке цивільне уложення 1896 року. Німецька правова доктрина XIX століття активно використовувала римсько-правові конструкції під час розробки цивільного законодавства [8, с. 291]. Представники історичної школи права, зокрема Ф. К. фон Савіньї, вважали римське право основою розвитку сучасної юридичної науки. Німецьке цивільне уложення стало результатом глибокої наукової систематизації римсько-правових інститутів та вважається одним із найбільш досконалих цивільних кодексів континентальної правової системи. У ньому чітко простежується вплив римського права на інститути речового права, договірних зобов'язань, деліктної відповідальності та спадкування.

Рецепція римського права мала важливе значення не лише для формування національних правових систем, але й для розвитку європейської правової культури загалом. Саме римське право стало спільною правовою основою для більшості держав континентальної Європи [2, с. 198]. Воно сприяло формуванню єдиної юридичної термінології, розвитку правничої освіти та становленню професійної юридичної науки.

У сучасних європейських правових

системах римське приватне право продовжує відігравати важливу роль. Його принципи застосовуються у цивільному, господарському та міжнародному приватному праві. Особливе значення римська правова традиція має для процесів гармонізації законодавства держав Європейського Союзу, оскільки саме спільні римсько-правові засади забезпечують зближення правових систем європейських держав [3, с. 154]. Принципи добросовісності, свободи договору, юридичної рівності сторін та захисту права власності залишаються базовими елементами сучасного європейського приватного права.

Вплив римського приватного права чітко простежується у сучасному цивільному законодавстві України. Значна частина положень Цивільного кодексу України базується саме на римсько-правових принципах та інститутах, які були рецеповані європейськими правовими системами та згодом інтегровані у національне законодавство [1, с. 312]. Це стосується права власності, договірних прав, спадкових прав, інституту представництва, позовного захисту цивільних прав та інших інститутів приватного права. Римське право стало важливим джерелом формування сучасної цивілістичної доктрини України та суттєво вплинуло на розвиток національної правової науки.

Особливо помітним є вплив римського права на інститут права власності. Сучасне українське законодавство закріплює право особи володіти, користуватися та розпоряджатися своїм майном, що безпосередньо походить із римського права [2, с. 164]. Римські юристи сформуливали класичне розуміння права власності як абсолютного речового права, що забезпечує повне панування особи над річчю. Саме з римського права походить поділ речових прав на право власності та обмежені речові права, а також система захисту права власності через виндикаційні та негаторні позови. Аналогічно римське походження мають положення щодо захисту права власності та способів відновлення порушених прав, закріплені у Цивільному кодексі України.

Важливе значення римське право мало для формування зобов'язального права України. Принцип свободи договору, закріплений у Цивільному кодексі України, фактично відтворює римське розуміння автономії волі сторін [3, с. 201]. Римські юристи вперше сформувавши систему цивільно-правових договорів та визначили основні умови їх чинності. Сучасна система цивільно-правових договорів також сформувалася під впливом римських договірних конструкцій. Це стосується договорів купівлі-продажу, найму, позики, доручення, зберігання та інших видів зобов'язань. Крім того, римське право заклало основи інституту відповідальності за порушення зобов'язань, який сьогодні є невід'ємною складовою цивільного законодавства України.

Значний вплив римського права простежується і в спадковому праві. Положення щодо спадкування за законом і за заповітом, черговості спадкування та захисту спадкових прав мають римсько-правове походження [9, с. 278]. Саме римські юристи розробили основні підходи до правового регулювання спадкових правовідносин, визначили поняття спадщини, спадкоємця та заповіту. У сучасному спадковому праві України також простежується вплив римського принципу свободи заповіту, який передбачає право особи самостійно визначати долю свого майна після смерті.

Важливе місце римське право займає і в інституті представництва. Римські юристи сформувавши основні засади здійснення правочинів через представника, що стало підґрунтям сучасного правового регулювання представницьких відносин [4, с. 143]. Сучасні положення Цивільного кодексу України щодо довіреності, повноважень представника та правових наслідків його дій значною мірою ґрунтуються саме на римсько-правових конструкціях.

Окремо слід зазначити вплив римського права на способи захисту цивільних прав. Римська правова система сформувала розвинений механізм позовного захисту, який став основою сучасного цивільного процесу [5, с. 95]. Інститут позову,

класифікація позовів, принципи захисту порушених прав та юридичні механізми відновлення правового становища особи мають римське походження. Саме римське право заклало основу сучасного розуміння судового захисту цивільних прав та інтересів.

В умовах європейської інтеграції України значення римського приватного права лише посилюється, оскільки гармонізація національного законодавства з правом Європейського Союзу значною мірою базується саме на спільній римській правовій традиції [7, с. 188]. Більшість європейських держав використовують римсько-правові принципи як основу приватноправового регулювання, тому адаптація українського законодавства до європейських стандартів неможлива без урахування римської правової спадщини. Саме тому римське приватне право залишається важливим елементом розвитку сучасної правової системи України.

У сучасних умовах римське приватне право не втратило свого значення та залишається важливою складовою юридичної науки, освіти й правової культури. Попри значну історичну віддаленість від часу його виникнення, римське право продовжує активно впливати на розвиток сучасних правових систем, насамперед держав континентальної правової сім'ї. Саме римське приватне право стало фундаментом сучасного цивільного права, а його принципи та правові конструкції зберегли актуальність у сучасному правовому регулюванні [1, с. 337].

Особливе значення римське право має у сфері юридичної освіти. У більшості європейських держав курс римського приватного права є обов'язковим елементом підготовки майбутніх юристів, оскільки він сприяє формуванню професійного юридичного мислення та дозволяє глибше зрозуміти природу сучасних правових інститутів. Вивчення римського права допомагає студентам опанувати базові юридичні категорії, принципи побудови правових норм та логіку правового регулювання приватноправових відносин [2, с. 245]. Саме римські юристи заклали

основи системного підходу до права, що стало важливим етапом розвитку юридичної науки.

Важливою є також роль римського приватного права у формуванні правової культури. Римська правова традиція суттєво вплинула на становлення європейської правової цивілізації, сформувавши уявлення про справедливість, юридичну рівність сторін, свободу договору та недоторканність права власності. Більшість сучасних правових понять і категорій мають латинське походження та були сформульовані саме римськими юристами. Такі терміни, як *obligatio*, *contractus*, *possessio*, *bona fides*, і сьогодні широко використовуються у юридичній практиці, правовій доктрині та законодавстві [3, с. 198].

Римські правові принципи активно застосовуються у сучасній судовій практиці та правотворчій діяльності. Принцип добросовісності, який виник у римському праві, сьогодні є одним із фундаментальних принципів цивільного права більшості європейських держав. Аналогічно принцип свободи договору, сформований римськими юристами, став основою сучасного договірної права [4, с. 264]. Судова практика сучасних держав часто звертається до римсько-правових підходів під час тлумачення цивільно-правових норм та вирішення приватноправових спорів.

Особливого значення римське приватне право набуває в умовах сучасних інтеграційних процесів у Європі. Гармонізація законодавства держав Європейського Союзу значною мірою ґрунтується саме на спільній римсько-правовій традиції. Завдяки цьому римське право виступає своєрідною універсальною правовою основою, яка забезпечує зближення правових систем європейських держав [7, с. 301]. Спільність римсько-правових принципів дозволяє формувати єдині підходи до регулювання цивільних, господарських та міжнародних приватноправових відносин.

Для України значення римського приватного права особливо зростає в

умовах європейської інтеграції та адаптації національного законодавства до стандартів Європейського Союзу. Багато положень Цивільного кодексу України базуються саме на римсько-правових інститутах та принципах. Це стосується права власності, договірної права, спадкових правовідносин, інституту представництва та способів захисту цивільних прав [9]. Саме тому вивчення римського права має не лише історико-теоретичне, але й важливе практичне значення для розвитку сучасної української правової системи.

Окремо слід наголосити на методологічному значенні римського приватного права для юридичної науки. Римські юристи вперше сформували чітку систему юридичних понять, класифікацію правових інститутів та принципи юридичної техніки. Саме завдяки римському праву сформувалися основи сучасної цивілістики та приватноправової доктрини [5, с. 176]. Римське право стало підґрунтям для розвитку правової науки в Європі та визначило основні напрями еволюції цивільного законодавства.

Крім того, римське приватне право відіграє важливу роль у розвитку міжнародного приватного права та сучасної правової доктрини. Багато міжнародних правових принципів, що застосовуються у сфері договірних і майнових відносин, мають римське походження. Римська правова традиція продовжує впливати на процеси уніфікації та гармонізації міжнародного приватного права, а також на формування сучасних правових концепцій у сфері захисту прав людини та приватної власності [3, с. 214].

Висновки. Проведене дослідження дозволяє дійти висновку, що римське приватне право стало фундаментальною основою формування сучасної європейської правової традиції та справило визначальний вплив на розвиток цивільного права більшості держав континентальної правової сім'ї. Саме римські юристи сформували базові правові категорії, принципи та інститути, які й сьогодні залишаються невід'ємною

складовою сучасного приватноправового регулювання. Встановлено, що римське приватне право сформувало універсальну модель регулювання приватноправових відносин, засновану на принципах юридичної рівності сторін, свободи договору, добросовісності, справедливості та недоторканності права приватної власності. Ці принципи не втратили своєї актуальності й у сучасних умовах та продовжують визначати зміст цивільного законодавства європейських держав, а також активно застосовуються у сучасній судовій практиці та правотворчій діяльності.

Встановлено також значний вплив римського приватного права на сучасне цивільне законодавство України. Положення Цивільного кодексу України щодо права власності, договірних зобов'язань, спадкового права, представництва та захисту цивільних прав значною мірою ґрунтуються на римсько-правових принципах та інститутах. В умовах європейської інтеграції України значення римської правової традиції суттєво зростає, оскільки

гармонізація національного законодавства з правом Європейського Союзу базується саме на спільних римсько-правових засадах. Обґрунтовано, що римське приватне право не втратило свого значення й у сучасних умовах. Воно залишається важливою складовою юридичної науки, професійної правничої освіти та правової культури. Вивчення римського права сприяє формуванню системного юридичного мислення, розвитку правової доктрини та вдосконаленню механізмів приватноправового регулювання.

Таким чином, римське приватне право є не лише важливою історико-правовою спадщиною, але й невід'ємною основою сучасного європейського правового простору. Його принципи та правові конструкції продовжують активно впливати на розвиток національних правових систем, забезпечуючи спадковість правової традиції, стабільність приватноправового регулювання та подальший розвиток цивільного законодавства України в умовах європейської інтеграції.

Література:

1. Підпригора О. А. Римське приватне право : підручник. Київ : Юрінком Інтер, 2019. 528 с.
2. Харитонов Є. О., Харитонova О. І. Римське приватне право : підручник. Київ : Істина, 2020. 404 с.
3. Омельченко О. А. Основи римського права : навчальний посібник. Київ : Алерта, 2018. 256 с.
4. Дождєв Д. В. Римське приватне право : підручник / пер. з рос. ; за ред. В. А. Томсінова. Київ : Юридична практика, 2017. 784 с.
5. Покровський І. А. Історія римського права. Київ : Центр учбової літератури, 2019. 560 с.
6. Corpus Juris Civilis (Кодифікація Юстиніана) / переклад та коментарі ; за ред. Л. Л. Кофанова. Статут, 2016. 1248 с.
7. Цвайґерт К., Кьотц Х. *Вступ до порівняльного правознавства у сфері приватного права* : у 2 т. / пер. з нім. Київ : Юрінком Інтер, 2018. Т. 1. 512 с.
8. Савіньї Ф. К. фон. *Система сучасного римського права* / пер. з нім. Київ : Право, 2020. 608 с.
9. Цивільний кодекс України : Закон України від 16 січня 2003 року № 435-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text> (дата звернення: 08.04.2026).

References:

1. Pidpryhora O. A. Rym'ske pryvatne pravo : pidruchnyk. Kyiv : Yurinkom Inter, 2019. 528 s.
2. Kharytonov Ye. O., Kharytonova O. I. Rym'ske pryvatne pravo : pidruchnyk. Kyiv : Istyna, 2020. 404 s.
3. Omelchenko O. A. Osnovy rym'skoho prava : navchalnyi posibnyk. Kyiv : Alerta, 2018. 256 s.
4. Dozhdiev D. V. Rym'ske pryvatne pravo : pidruchnyk / per. z ros. ; za red. V. A. Tomsinova. Kyiv : Yurydychna praktyka, 2017. 784 s.
5. Pokrovskiy I. A. Istoriia rym'skoho prava. Kyiv : Tsentр uchbovoi literatury, 2019. 560 s.
6. Corpus Juris Civilis (Kodyfikatsiia Yustyniana) / pereklad ta komentari ; za red. L. L. Kofanova. Moskva : Statut, 2016. 1248 s.
7. Tsvaigert K., Kots Kh. *Vstup do porivnialnoho pravoznavstva u sferi pryvatnoho prava* : u 2 t. / per. z nim. Kyiv : Yurinkom Inter, 2018. T. 1. 512 s.
8. Savinyi F. K. fon. *Systema suchasnoho rym'skoho prava* / per. z nim. Kyiv : Pravo, 2020. 608 s.
9. Tsyvilnyi kodeks Ukrainy : Zakon Ukrainy vid 16 sichnia 2003 roku № 435-IV. Ofitsiyniy vebsait Verkhovnoi Rady Ukrainy. URL: Verkhovna Rada Ukrainy (data zvernennia: 08.04.2026).

Стаття надійшла до друку 10 квітня 2026 року

УДК 342.1

DOI 10.31732/2708-339X-2026-20-A5

ЗАПОБІГАННЯ АСИМЕТРИЧНИМ ЗАГРОЗАМ НАЦІОНАЛЬНІЙ БЕЗПЕЦІ ЯК НЕВІД'ЄМНА СКЛАДОВА ПРОЦЕСІВ ДЕРЖАВОТВОРЕННЯ

Гуменюк В.В.,

*заслужений юрист України, кандидат юридичних наук, міжнародний викладач, старший дослідник,
доцент кафедри теорії та історії держави і права
ВНЗ «Університет економіки та права «КРОК»
м. Київ, вул. Табірна, 30–32, Україна, 03113
e-mail: HumeniukVV@krok.edu.ua
ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-8562-4389>
Web of Science ResearcherID: GPK-5326-2022*

PREVENTION OF ASYMMETRIC THREATS TO NATIONAL SECURITY AS AN INTEGRAL COMPONENT OF STATE-BUILDING PROCESSES

Gumenyuk V.V.,

*Honored Lawyer of Ukraine, PhD in Law, International Lecturer,
Senior Researcher, Associate Professor of the
Department of Theory and History of State and Law
“KROK” University
Kyiv, Tabirna St., 30–32, Ukraine, 03113
e-mail: HumeniukVV@krok.edu.ua
ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-8562-4389>
Web of Science ResearcherID: GPK-5326-2022*

Анотація. Стаття присвячена комплексному дослідженню національної та міжнародно-правової системи запобігання асиметричним загрозам як невід'ємної складової успішного державотворення та забезпечення інституційної стійкості держави. У роботі обґрунтовано, що в умовах сучасного гібридного протистояння та стрімкої ескалації транснаціональних викликів вітчизняна система безпеки еволюціонувала від переважно реактивної кримінально-правової моделі до багатовимірного проактивного інституційного механізму превенції.

У дослідженні проаналізовано базовий нормативний інструментарій, зокрема ключові закони України у сфері національної безпеки, протидії тероризму та механізми фінансового моніторингу тіньової економіки. Зазначено, що чинне законодавство формує чітку ієрархічну систему взаємодії державних органів. Особливу увагу приділено доктринальному осмисленню сучасної деструктивної діяльності, яка охоплює не лише традиційні кінетичні атаки, а й високотехнологічні диверсії, спроби застосування зброї масового ураження, радіологічний шантаж, ідеологічне підбурювання та феномен державного тероризму з боку суверенних суб'єктів.

Обґрунтовано, що ефективне державотворення є об'єктивно неможливим без глибокої інтеграції глобальних і європейських безпекових стандартів. Здійснено системний огляд імплементації міжнародних договорів, зокрема фундаментальних конвенцій ООН та Ради Європи. Розкрито їх доктринальне та практичне значення, що полягає у деполітизації радикального насильства, превентивному руйнуванні транснаціонального фінансового забезпечення екстремізму шляхом обмеження інституту банківської таємниці, захисті критичної інфраструктури, а також імперативній криміналізації ранніх стадій формування загроз, зокрема публічного підбурювання, вербування та навчання.

Доведено, що синергія національного кримінального законодавства, стратегічних підзаконних актів і міжнародних правових імперативів дозволила Україні сформувавши ефективну систему правового захисту. Такий комплексний захист здатен нейтралізувати гібридні деструктивні явища на всіх етапах їх розвитку. Зроблено висновок, що здатність правової системи держави своєчасно адаптуватися до новітніх викликів є фундаментальною умовою збереження національного суверенітету та безперервності процесів державотворення.

Ключові слова: асиметричні загрози, національна безпека, державний тероризм, тероризм, міжнародні стандарти безпеки, державотворення, інституційна стійкість, державно-правова основа, нормативно-правові акти.

Формул: 0, **рис.:** 0, **табл.:** 0, **бібл.:** 11.

Abstract. The article provides a comprehensive analysis of the national and international legal framework for preventing asymmetric threats as an integral component of effective state-building and ensuring institutional resilience. It is argued that, in the context of modern hybrid confrontation and the rapid escalation of transnational challenges, Ukraine's security system has evolved from a predominantly reactive criminal law model into a multidimensional, proactive institutional mechanism of prevention.

The study examines the core regulatory instruments, including key Ukrainian legislation in the fields of national security, counterterrorism, and financial monitoring of the shadow economy. It is emphasized that the current legal framework establishes a clear and hierarchical system of interaction among state authorities. Particular attention is devoted to the doctrinal interpretation of contemporary destructive activities, which encompass not only traditional kinetic attacks but also high-tech sabotage, attempts to use weapons of mass destruction, radiological coercion, ideological incitement, and the phenomenon of state terrorism perpetrated by sovereign actors.

The paper substantiates the thesis that effective state-building is objectively impossible without deep integration of global and European security standards. It also provides a systematic review of the implementation of international treaties, including key conventions of the United Nations and the Council of Europe. Their doctrinal and practical significance is demonstrated in terms of the depoliticization of radical violence, the disruption of transnational financial support for extremism through the limitation of banking secrecy, the protection of critical infrastructure, and the mandatory criminalization of early stages of threat formation, including public incitement, recruitment, and training.

The article concludes that the synergy of national criminal legislation, strategic regulatory acts, and international legal imperatives has enabled Ukraine to develop an effective system of legal protection. This comprehensive framework is capable of neutralizing hybrid destructive phenomena at all stages of their development. It is further argued that the ability of a state's legal system to adapt in a timely manner to emerging challenges constitutes a fundamental condition for preserving national sovereignty and ensuring the continuity of state-building processes.

Keywords: asymmetric threats, national security, state terrorism, terrorism, international security standards, state-building, institutional resilience, state legal framework, regulatory acts.

Formulas: 0, **fig.:** 0, **tabl.:** 0, **ref.:** 11.

Постановка проблеми. Невід'ємною складовою успішного державотворення є здатність національної правової системи своєчасно та адекватно реагувати на новітні виклики. В умовах сучасного гібридного протистояння екзистенційну загрозу стабільності державних інститутів України становлять асиметричні загрози – від класичної терористичної діяльності та її фінансового забезпечення до високо-технологічних диверсій і потенційного застосування зброї масового ураження.

Проблема полягає в тому, що транснаціональний і багатовимірний характер цих явищ істотно знижує ефективність виключно реактивних кримінально-правових заходів. Запобігання деструктивним проявам на всіх етапах їх розвитку вимагає переходу до проактивної інституційної моделі, що зумовлює нагальну наукову та практичну потребу у дослідженні механізмів глибокої інтеграції міжнародних

безпекових стандартів у національне законодавство.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблема запобігання асиметричним загрозам у контексті державотворення перебуває у центрі уваги сучасної юридичної та безпекової науки. Теоретичні засади дослідження асиметричних загроз сформовано у працях вітчизняних учених, зокрема В. Горбуліна, В. Ліпкана, О. Литвиненка.

Водночас стрімка еволюція засобів гібридної війни у 2022–2026 роках зумовлює необхідність урахування сучасних наукових розвідок, зокрема Д. Дубова та О. Резнікової, які зосереджуються на проблематиці забезпечення інституційної стійкості держави.

Не вирішені раніше частини загальної проблеми. Попри ґрунтовність наукових напрацювань, питання комплексного поєднання міжнародно-правових

конвенцій та національних адміністративно-правових механізмів як цілісного інструментарію державотворення потребує подальшого наукового осмислення, що й зумовило вибір теми цього дослідження.

Метою дослідження є комплексний аналіз національної та міжнародно-правової системи запобігання асиметричним загрозам як ключового чинника забезпечення інституційної стійкості держави.

Відповідно до поставленої мети визначено такі основні завдання: розкрити доктринальне розуміння асиметричних загроз у контексті сучасного державотворення; здійснити критичний аналіз вітчизняного законодавчого інструментарію (законів України та підзаконних актів) щодо їх здатності нейтралізувати гібридні виклики; дослідити роль і механізми імплементації ключових міжнародних конвенцій ООН і Ради Європи у формуванні превентивної системи правового захисту держави.

Виклад основного матеріалу. Невід'ємною складовою ефективного державотворення є здатність правової системи держави своєчасно та адекватно реагувати на новітні виклики у сфері національної безпеки. У сучасних умовах однією з ключових загроз стабільності державних інститутів є асиметричні загрози, зокрема терористична діяльність та її фінансування.

Ефективне запобігання цим явищам потребує глибокої інтеграції міжнародних стандартів у національне законодавство, а також належної координації діяльності державних органів.

Вітчизняна правова система сформуvala комплексний нормативний інструментарій, спрямований на нейтралізацію асиметричних загроз. Чинне законодавство регламентує не лише організаційно-правові механізми протидії радикальному насильству, але й визначає структуру взаємодії державних інституцій, забезпечуючи таким чином безперервність і стійкість процесів державотворення.

Основоположним нормативно-правовим актом у зазначеній сфері є Закон

України «Про боротьбу з тероризмом», який з метою захисту особи, суспільства і держави від тероризму, а також виявлення та усунення причин і умов, що його зумовлюють, визначає правові й організаційні засади протидії цьому небезпечному явищу. Закон встановлює повноваження та обов'язки органів виконавчої влади, об'єднань громадян, організацій, посадових осіб і громадян, порядок координації їх діяльності, а також гарантії правового і соціального захисту осіб, які беруть участь у боротьбі з тероризмом. Водночас його положення не можуть бути використані як підстава для переслідування громадян, які, діючи в межах закону, захищають свої конституційні права і свободи [1].

Доктринальне розуміння тероризму як ключової асиметричної загрози зводиться до усвідомленої насильницької діяльності, що передбачає застосування фізичного примусу, залякування та посягання на життя і здоров'я громадян як інструменту впливу на процеси ухвалення державно-владних рішень [1].

У площині кримінального права реалізація таких загроз проявляється через вчинення суспільно небезпечних діянь (застосування зброї, вибухи, підпали), базова криміналізація яких передбачена статтею 258 Кримінального кодексу України. Водночас законодавець передбачає комплексний підхід до кваліфікації: у разі поєднання таких дій з іншими посяганнями на основі національної безпеки, життя державних діячів чи міжнародний правопорядок, відповідальність диференціюється із застосуванням суміжних норм, зокрема статей 112, 147, 258–260, 443, 444 Кримінального кодексу України [1].

В умовах сучасного державотворення особливу небезпеку становлять високотехнологічні та кібернетичні форми деструктивного втручання. Вони можуть проявлятися через використання зброї масового ураження, небезпечних речовин або засобів електромагнітного впливу з метою руйнування критичної інфраструктури. Наслідком таких дій є не лише заподіяння фізичної шкоди, а й цілеспрямоване створення умов для

техногенних катастроф, що спричиняє масштабні кризові явища та порушує функціонування державного апарату [1].

Законодавче трактування деструктивної діяльності адаптовано до реалій гібридного протистояння. Закон України «Про боротьбу з тероризмом» визначає, що підриг національної безпеки може здійснюватися комплексно – через ідеологічні диверсії (зокрема пропаганду тоталітарних режимів), фінансово-економічне забезпечення незаконних формувань, а також створення інфраструктури для вербування, підготовки та логістичного забезпечення радикальних елементів. Така багатовимірність загроз зумовлює необхідність формування адекватних, комплексних механізмів державного реагування [1].

У міжнародно-правовому вимірі зазначені загрози класифікуються як транснаціональна екстремістська діяльність, що характеризується системним вчиненням суспільно небезпечних діянь глобального або регіонального масштабу мережевими акторами, які нерідко виступають проксі-структурами окремих держав. Інструментарій таких посягань охоплює широкий спектр – від насильства щодо цивільного населення до цілеспрямованого знищення комунікаційних і господарських об'єктів та застосування неконвенційних засобів ураження [1].

Найвищим рівнем ескалації досліджуваних загроз є феномен державного тероризму. У національному правовому дискурсі він розглядається як діяльність держави, яка інтегрує асиметричні методи у власну політику, поєднуючи відкриту збройну агресію із застосуванням регулярних військ із прихованими операціями через підконтрольні проксі-угруповання для здійснення транснаціональних актів насильства [1].

У контексті захисту процесів державотворення протидія асиметричним загрозам розглядається як комплексна функція держави, що реалізується через системний інституційний механізм. Такий механізм охоплює превенцію деструктивних проявів, їх своєчасне

виявлення, нейтралізацію та мінімізацію наслідків для національної безпеки й суспільних інститутів [1].

Ефективне державотворення неможливе без формування дієвих інституційних механізмів захисту. В Україні така правова архітектура не обмежується кримінальним законодавством, а включає також стратегічні нормативні акти, спрямовані на стримування асиметричних загроз. Визначальну роль відіграє Закон України «Про національну безпеку України», який закріплює фундаментальні принципи державної безпекової політики, гарантії захисту національної ідентичності та виступає системоутворювальним елементом механізму забезпечення національної безпеки. У цьому контексті він забезпечує чітке розмежування компетенцій суб'єктів владних повноважень, формує комплексний підхід до координації сил безпеки і оборони, а також утворює демократичний цивільний контроль як ключову ознаку стійкості правової держави [2].

Для нейтралізації тіньової економіки, що підживлює радикальне насильство, в Україні імплементовано Закон України «Про запобігання та протидію легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансуванню тероризму та фінансуванню розповсюдження зброї масового знищення». Його концептуальне призначення полягає у формуванні ефективного правового механізму фінансового моніторингу та блокування економічних каналів, що забезпечують екстремістську діяльність. Таким чином, зазначений Закон спрямований на забезпечення економічної безпеки держави та захист законних інтересів суспільства від тіньових впливів [3].

Крім того, на рівні підзаконних актів функціонує чітка інституційна система реагування. Вона базується, зокрема, на Концепції боротьби з тероризмом в Україні, затвердженій Указом Президента України від 5 березня 2019 року № 53/2019, яка визначає стратегічні цілі, інституційні орієнтири та принципи оптимізації загальнодержавного механізму протидії асиметричним загрозам. Її положення ґрунтуються на системному аналізі сучасних

викликів національній безпеці та прогнозуванні їхнього впливу на процеси державотворення [4].

Важливим елементом цієї системи є також Положення про єдину державну систему запобігання, реагування і припинення терористичних актів та мінімізації їх наслідків, затверджене постановою Кабінету Міністрів України від 18 лютого 2016 року № 92. Цей акт конкретизує нормативні приписи, визначаючи порядок функціонування єдиного антикризового механізму, класифікує рівні терористичної загрози та встановлює процедури узгодженого реагування органів державної влади як на стадії превенції, так і під час ліквідації наслідків деструктивних проявів [5].

Усвідомлюючи глобальний характер асиметричних загроз, Україна інтегрувала механізми їх запобігання у цілісну нормативно-правову систему, що базується на конституційних засадах і кримінальному законодавстві та узгоджується з міжнародно-правовими зобов'язаннями держави. Визначальний вплив у цьому процесі мають ключові міжнародні договори, зокрема: Європейська конвенція про боротьбу з тероризмом 1977 року [6]; Міжнародна конвенція про боротьбу з бомбовим тероризмом 1997 року [7]; Міжнародна конвенція про боротьбу з фінансуванням тероризму 1999 року [8]; Міжнародна конвенція про боротьбу з актами ядерного тероризму 2005 року [9]; Конвенція Ради Європи про запобігання тероризму 2005 року [10]; Конвенція Ради Європи про відмивання, пошук, арешт та конфіскацію доходів, одержаних злочинним шляхом, та про фінансування тероризму 2005 року [11].

Важливим етапом зміцнення інституційної спроможності України у протидії транснаціональним викликам стала ратифікація Європейської конвенції про боротьбу з тероризмом 1977 року. Її доктринальне значення полягає у деполітизації радикального насильства, оскільки вона виключає можливість виправдання терористичних актів політичними мотивами. Це сприяє

формуванню єдиного європейського правового простору, заснованого на принципах невідворотності покарання та міжнародної правової співпраці [6].

На глобальному рівні захист державних і суспільних інститутів регламентується Міжнародною конвенцією про боротьбу з бомбовим тероризмом 1997 року, яка встановлює кримінальну відповідальність за вчинення атак на державні об'єкти, критичну інфраструктуру та публічні простори. Конвенція формує універсальну правову основу, що виключає виправдання таких дій політичними чи ідеологічними мотивами та забезпечує міжнародно-правовий захист систем життєзабезпечення держав [7].

Окремим напрямом міжнародно-правового регулювання є протидія фінансуванню тероризму. Цю функцію виконує Міжнародна конвенція про боротьбу з фінансуванням тероризму 1999 року, яка закріплює перехід від реактивних заходів до превентивного блокування фінансових ресурсів екстремізму. Вона передбачає формування міжнародних стандартів фінансового моніторингу та обмеження режиму банківської таємниці у відповідних кримінальних провадженнях [8].

Особливу загрозу становлять спроби використання зброї масового ураження. Відповіддю міжнародного співтовариства стала Міжнародна конвенція про боротьбу з актами ядерного тероризму 2005 року, яка встановлює кримінальну відповідальність за незаконне поводження з ядерними матеріалами, диверсії на ядерних об'єктах та акти радіологічного шантажу. Її імплементація спрямована на забезпечення глобальної та національної безпеки [9].

Зміщення акценту з реагування на превенцію закріплено у Конвенції Ради Європи про запобігання тероризму 2005 року, яка передбачає криміналізацію ранніх стадій підготовки терористичних актів. Вона зобов'язує держави встановлювати відповідальність за публічне підбурювання до тероризму, вербування та навчання, що дозволяє нейтралізувати

загрози ще до їх реалізації [10].

Завершальним елементом європейської системи протидії є Конвенція Ради Європи про відмивання, пошук, арешт та конфіскацію доходів та про фінансування тероризму 2005 року, яка інституціоналізує механізми фінансового моніторингу та діяльність підрозділів фінансової розвідки. Вона встановлює єдині стандарти виявлення, блокування та конфіскації незаконних активів, що використовуються для фінансування асиметричних загроз [11].

Висновки. Сутність викладеного зводиться до висновку, що успішне державотворення в умовах гібридних і транснаціональних викликів можливе лише за наявності багатовимірної правової системи. Вітчизняна модель

протидії асиметричним загрозам еволюціонує від переважно реактивних кримінально-правових механізмів до проактивної інституційної системи.

Завдяки глибокій імплементації глобальних і європейських безпекових стандартів Україна сформувала комплексний правовий механізм, здатний нейтралізувати деструктивні явища на всіх стадіях їх розвитку – від ідеологічного підбурювання та фінансового забезпечення до безпосередніх актів насильства і радіологічних загроз.

Отже, здатність держави своєчасно інтегрувати міжнародні правові імперативи у національну систему антикризового реагування є ключовою умовою збереження її суверенітету, інституційної стійкості та безперервності процесів державотворення.

Література:

1. Закон України «Про боротьбу з тероризмом» від 20 березня 2003 року № 638-IV. *Офіційний вебсайт Верховної Ради України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/638-15#Text> (дата звернення: 15.04.2026).
2. Закон України «Про національну безпеку України» від 21 червня 2018 року № 2469-VIII. *Офіційний вебсайт Верховної Ради України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2469-19#Text> (дата звернення: 15.04.2026).
3. Закон України «Про запобігання та протидію легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансуванню тероризму та фінансуванню розповсюдження зброї масового знищення» від 6 грудня 2019 року № 361-IX. *Офіційний вебсайт Верховної Ради України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/361-20#Text> (дата звернення: 15.04.2026).
4. Указ Президента України «Про Концепцію боротьби з тероризмом в Україні» від 5 березня 2019 року № 53/2019. *Офіційний вебсайт Верховної Ради України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/53/2019#Text> (дата звернення: 15.04.2026).
5. Постанова Кабінету Міністрів України від 18 лютого 2016 року № 92 «Про затвердження Положення про єдину державну систему запобігання, реагування і припинення терористичних актів та мінімізації їх наслідків». *Офіційний вебсайт Верховної Ради України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/92-2016-%D0%BF#Text> (дата звернення: 15.04.2026).
6. Європейська конвенція про боротьбу з тероризмом від 27 січня 1977 року. *Офіційний вебсайт Верховної Ради України*. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_331#Text (дата звернення: 15.04.2026).
7. Міжнародна конвенція про боротьбу з бомбовим тероризмом від 15 грудня 1997 року. *Офіційний вебсайт Верховної Ради України*. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_374 (дата звернення: 15.04.2026).
8. Міжнародна конвенція про боротьбу з фінансуванням тероризму від 9 грудня 1999 року. *Офіційний вебсайт Верховної Ради України*. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_518#Text (дата звернення: 15.04.2026).
9. Міжнародна конвенція про боротьбу з актами ядерного тероризму від 13 квітня 2005 року. *Офіційний вебсайт Верховної Ради України*. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_d68#Text (дата звернення: 15.04.2026).
10. Конвенція Ради Європи про запобігання тероризму від 16 травня 2005 року. *Офіційний вебсайт Верховної Ради України*. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_712#Text (дата звернення: 15.04.2026).
11. Конвенція Ради Європи про відмивання, пошук, арешт та конфіскацію доходів, одержаних злочинним шляхом, та про фінансування тероризму від 16 травня 2005 року. *Офіційний вебсайт Верховної Ради України*. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_948#Text (дата звернення: 15.04.2026).

References:

1. Pro borotbu z teroryzmozom : Zakon Ukrainy vid 20 bereznia 2003 roku № 638-IV. *Ofitsiyni vebsait*

Verkhovnoi Rady Ukrainy. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/638-15#Text> (data zvernennia: 15.04.2026).

2. Pro natsionalnu bezpeku Ukrainy : Zakon Ukrainy vid 21 chervnia 2018 roku № 2469-VIII. *Ofitsiinyi vebsait Verkhovnoi Rady Ukrainy*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2469-19#Text> (data zvernennia: 15.04.2026).

3. Pro zapobihannia ta protydiu lehalizatsii (vidmyvanniu) dokhodiv, oderzhanykh zlochynnym shliakhom, finansuvanniu teroryzmu ta finansuvanniu rozpovsiudzhennia zbroi masovoho znyshchennia : Zakon Ukrainy vid 6 hrudnia 2019 roku № 361-IX. *Ofitsiinyi vebsait Verkhovnoi Rady Ukrainy*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/361-20#Text> (data zvernennia: 15.04.2026).

4. Pro Kontseptsiu borotby z teroryzmom v Ukraini : Ukaz Prezydenta Ukrainy vid 5 bereznia 2019 roku № 53/2019. *Ofitsiinyi vebsait Verkhovnoi Rady Ukrainy*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/53/2019#Text> (data zvernennia: 15.04.2026).

5. Pro zatverdzhennia Polozhennia pro yedynu derzhavnu systemu zapobihannia, reahuvannia i prypynennia terorystychnykh aktiv ta minimizatsii yikh naslidkiv : Postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 18 liutoho 2016 roku № 92. *Ofitsiinyi vebsait Verkhovnoi Rady Ukrainy*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/92-2016-%D0%BF#Text> (data zvernennia: 15.04.2026).

6. Yevropeiska konventsiiia pro borotbu z teroryzmom vid 27 sichnia 1977 roku. *Ofitsiinyi vebsait Verkhovnoi Rady Ukrainy*. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_331#Text (data zvernennia: 15.04.2026).

7. Mizhnarodna konventsiiia pro borotbu z bombovym teroryzmom vid 15 hrudnia 1997 roku. *Ofitsiinyi vebsait Verkhovnoi Rady Ukrainy*. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_374 (data zvernennia: 15.04.2026).

8. Mizhnarodna konventsiiia pro borotbu z finansuvanniam teroryzmu vid 9 hrudnia 1999 roku. *Ofitsiinyi vebsait Verkhovnoi Rady Ukrainy*. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_518#Text (data zvernennia: 15.04.2026).

9. Mizhnarodna konventsiiia pro borotbu z aktamy yadernoho teroryzmu vid 13 kvitnia 2005 roku. *Ofitsiinyi vebsait Verkhovnoi Rady Ukrainy*. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_d68#Text (data zvernennia: 15.04.2026).

10. Konventsiiia Rady Yevropy pro zapobihannia teroryzmu vid 16 travnia 2005 roku. *Ofitsiinyi vebsait Verkhovnoi Rady Ukrainy*. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_712#Text (data zvernennia: 15.04.2026).

11. Konventsiiia Rady Yevropy pro vidmyvannia, poshuk, aresht ta konfiskatsiiu dokhodiv, oderzhanykh zlochynnym shliakhom, ta pro finansuvannia teroryzmu vid 16 travnia 2005 roku. *Ofitsiinyi vebsait Verkhovnoi Rady Ukrainy*. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_948#Text (data zvernennia: 15.04.2026).

Стаття надійшла до друку 17 квітня 2026 року

УДК 347.91:342.7

DOI 10.31732/2708-339X-2026-20-A6

ДИХОТОМІЯ ПРИВАТНОГО ТА ПУБЛІЧНОГО ІНТЕРЕСУ У ПРАВОСУДДІ: ПОШУК ДОКТРИНАЛЬНОГО КОМПРОМІСУ

Шершеньков Д.М.,

здобувач ступеня доктор філософії в галузі права
Університет економіки та права «КРОК»
м. Київ, вул. Табірна, 30-32, Україна, 03113
e-mail: ShershenkovDM@krok.edu.ua
ORCID: <https://orcid.org/0009-0004-7935-6276>

THE DICHOTOMY BETWEEN PRIVATE AND PUBLIC INTEREST IN THE JUDICIARY: THE SEARCH FOR A DOCTRINAL COMPROMISE

Shershenkov D.M.,

PhD candidate in Law
KROK University
Kyiv, 30–32, Tabirna St., Ukraine, 03113
e-mail: ShershenkovDM@krok.edu.ua
ORCID: <https://orcid.org/0009-0004-7935-6276>

Анотація. У статті пропонується систематичний розгляд поділу приватного та публічного інтересів крізь призму сучасної теорії правосуддя. Традиційний поділ на приватне та публічне право все ще залишається актуальним для багатьох; проте, перегляд є виправданим у світлі сучасних судових тлумачень, запропонованих Конституційним Судом України та Європейським судом з прав людини. Досліджено правову природу публічного інтересу, як правової категорії та його співвідношення із правами та свободами особи, а також як доктринальної методології встановлення критеріїв, що використовуються для розмежування публічних та приватних інтересів у межах юрисдикції суду, та вплив цієї методології на правосуддя в цивільних, адміністративних та господарських судах.

Особливу увагу приділено принципу пропорційності як інструменту, що використовується для збалансування конкуруючих інтересів. У статті розглядається, як Конституційний Суд України вирішив захищати публічні інтереси, а також встановити межі втручання держави в приватне життя людей. Надається визначення доктринального компромісу між публічним та приватним інтересом в суді, виходячи з того, наскільки обґрунтовано для залучених сторін мати доступ до правової системи, а також наскільки доступною є правова система для обох сторін у судовому провадженні.

Автор акцентує увагу на тому що дихотомія державного та приватного права є наскрізною проблемою для всіх галузей права і стає більш вираженою, особливо в процесі європейської інтеграції, де уніфікація стандартів ЄС спричинить фундаментальний зсув традиційних меж між автономією приватного права та регулюванням публічного права. Доктрина пропорційності не може бути встановлена як домінуюча доктрина справедливості шляхом встановлення апріорної ієрархії приватних та публічних інтересів. Вона вимагає послідовного застосування процесуального критерію для вирішення кожного конкретного конфлікту інтересів між сторонами на основі критеріїв: законної мети, необхідності та пропорційності.

Отже ефективно правосуддя є досяжним лише за умови, що суд у межах дискреційних повноважень рівною мірою враховує обидва типи інтересів, і що рішення відрізняється обґрунтованою самостійністю від актів законодавчих та адміністративних органів.

Ключові слова: суспільний інтерес, приватний інтерес, дихотомія права, справедливість, принцип пропорційності, принцип верховенства права, Конституційний Суд України, ЄСПЛ, судова дискреція, судовий процес.

Формул: 0, **рис.:** 0, **табл.:** 0, **бібл.:** 12.

Abstract. This article offers a systematic examination of the distinction between private and public interests through the lens of contemporary theories of justice. The traditional division between private and public law

remains relevant to many; however, a re-evaluation is warranted in light of recent judicial interpretations provided by the Constitutional Court of Ukraine and the European Court of Human Rights. The legal nature of the public interest as a legal category and its relationship with the rights and freedoms of the individual are examined, as well as the doctrinal methodology for establishing the criteria used to distinguish between public and private interests within the jurisdiction of the court, and its impact on justice in civil, administrative and commercial courts.

Particular attention is paid to the principle of proportionality as a tool used to balance competing interests. The article examines how the Constitutional Court of Ukraine has sought to protect public interests, as well as to establish the limits of state interference in people's private lives. A definition is provided of the doctrinal compromise between public and private interests in court, based on the extent to which it is reasonable for the parties involved to have access to the legal system, as well as the extent to which the legal system is accessible to both parties in court proceedings.

The author emphasises that the dichotomy between public and private law is a pervasive issue across all branches of law and is becoming increasingly pronounced, particularly in the context of European integration, where the harmonisation of EU standards will bring about a fundamental shift in the traditional boundaries between the autonomy of private law and the regulation of public law. The doctrine of proportionality cannot be established as the dominant doctrine of justice by establishing an a priori hierarchy of private and public interests. It requires the consistent application of procedural criteria to resolve each specific conflict of interest between the parties on the basis of the criteria of legitimate aim, necessity and proportionality.

Ultimately, this review demonstrates that justice in the administration of justice will only be achieved when both types of interest are duly taken into account and considered by the court in the exercise of its discretionary powers; and when the decisions taken by the court are justifiably distinct from those taken by legislative and administrative bodies.

Keywords: *public interest, private interest, dichotomy of law, justice, principle of proportionality, rule of law, Constitutional Court of Ukraine, ECHR, judicial discretion, judicial process.*

Formulas: *0, fig.: 0, tabl.: 0, ref.: 12.*

Постановка проблеми. Багатовікова невирішена суперечність між правом індивіда на захист суб'єктивних прав і потребою держави забезпечувати публічний інтерес є однією з фундаментальних проблем сучасної правової системи. Дихотомія між приватним та публічним правом, що бере початок від римського права, і досі залишається актуальним теоретичним постулатом, який удосконалюється у сучасній судовій практиці під час застосування норм адміністративного, цивільного та конституційного права [8, с. 10]. Питання про те, де закінчуються суб'єктивні права, захищені законом, і де незаконно ігноруються суспільні інтереси, або, навпаки, де держава втручається в ім'я «суспільного блага», що створює необґрунтовані результати або зловживання владою, є, таким чином, питанням правової аксіології, а не позитивного права [4].

Відповідна юрисдикція суду закріплює «публічний інтерес» як самостійну правову категорію, проте не дає їй нормативного визначення. Відсутність законодавчого визначення спонукає суди заповнювати цю прогалину через тлумачення, що зумовлює суперечності у результатах правозастосування.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання дихотомії публічного та приватного права наразі привертає увагу як вітчизняних юристів, так і зарубіжних науковців. Аналіз дихотомії публічного та приватного права проводить М. І. Козюбра, обговорюючи різні типи правових тлумачень, що існують сьогодні. Автор стверджує, що публічне та приватне право є важливою аксіомою конфлікту щодо відмінностей між колективними та індивідуальними цінностями правової системи [8, с. 14–15].

Що стосується критерію розмежування публічного та приватного права, то В. О. Коверзнев, дослідник адміністративного права, стверджує, що він необхідний для визначення юрисдикції адміністративного суду, і що якби межа між публічним та приватним правом не була б так чітко окреслена як теоретично, так і практично, то було б неможливо забезпечити ефективне судове провадження [4, с. 24–26].

Ян Берназюк проводить дослідження визначення поняття «публічний» або «колективний» з точки зору адміністративного судочинства та, розглянувши це питання, доходить висновку, що поняття

«публічного інтересу» не встановлюється апіорі, а натомість являє собою групу правових принципів, створених через судові процедури, і тому визначення публічних інтересів є продуктом як права, так і юридичної думки [6, с. 12]. На думку О. Шевчук, існує прямий зв'язок між публічним контролем діяльності місцевого самоврядування та створенням правової культури, де публічний інтерес існує не як абстрактне, а як відчутний інструмент соціального саморегулювання [1, с. 103–104].

В. В. Андріюк та В. П. Питлована досліджували розвиток філософсько-правового сприйняття того, як публічне та приватне право взаємопов'язані, зосереджуючись на тому, як сучасна західна правова теорія критикує традиційну дихотомію між публічним та приватним правом [5]. М. В. Белова та І. В. Руцак у своєму аналізі законності юридичних операцій крізь призму діалектики між приватним та публічним інтересами довели, що незалежно від того, чи належить дана юридична операція переважно до сфери приватного права, вона обов'язково повинна також містити один або декілька елементів публічного права, що створює складнощі при застосуванні стандартних критеріїв для розмежування юридичних операцій [7, с. 411–412]. І. Ярошенко обґрунтовує позицію, що принцип пропорційності слугує основним принципом у досягненні рівноваги між публічним та приватним інтересами в цивільному судочинстві [3, с. 24–26].

Не вирішені раніше частини загальної проблеми. Хоча на сьогодні проведено численні наукові дослідження, залишається багато питань без відповіді щодо методологічних принципів, що розрізняють приватний інтерес від публічного [4, с. 39], зокрема стосовно конкретних процесуальних моделей або незалежної нормативної природи захищеного законом інтересу від концепції суб'єктивного права, а також щодо того, які критерії дозволять допустиме обмеження приватного права для публічного використання, не ставлячи під загрозу принцип пропорційності, перетворюючи

його на суто риторичний інструмент; і, нарешті, чи зробила вітчизняна правова доктрина крок у напрямку розвитку власного розуміння доктринального компромісу між конфліктуєчими правовими інтересами, не просто копіюючи стандарти ЄСПЛ [3, с. 27–28; 6, с. 15–16; 9].

Метою дослідження є критичний аналіз доктринальних підходів до розуміння та розмежування приватних і публічних інтересів у судовому процесі, а також демонстрація методики застосування тесту на пропорційність для досягнення доктринального компромісу між суперечливими правовими цінностями.

Виклад основного матеріалу. Вихідною теоретичною позицією є те, що розуміння публічного та приватного права та їх взаємозв'язку полягає не лише у класифікації правових понять. Вони радше представляють дві окремі, глибоко вкорінені правові парадигми, що створює напруженість між індивідуальною автономією та солідарністю. Перша правова парадигма встановлює закон як засіб захисту осіб від будь-якого примусового втручання, зокрема з боку держави. Однак друга правова парадигма вимагає, щоб ці індивідуальні права знаходилися в межах цих прав, якщо ці межі служать потребам громади чи суспільства в цілому [8, с. 10–12].

Цей конфлікт не є простим принциповим питанням. Він має відчутні наслідки у реальному праві, зокрема, з точки зору процедур, що використовуються для забезпечення виконання положень публічного права через адміністративний суд. Як зазначав В. О. Коверзнев, «Розподіл між двома галузями публічного права використовується як процедура для визначення того, чи має адміністративний суд юрисдикцію розглядати конкретний спір» [4, с. 24].

Для того, щоб встановити, чи є правовідносини, що є предметом спору щодо адміністративних дій, публічними чи приватними за своїм характером, потрібен розгляд як технічних, так і юридичних аспектів спору, а також є доктринальним вибором щодо різних поглядів на роль

держави та роль особи в контексті публічного права. Крім того, у чинному законодавстві України відсутнє чітке визначення терміна «суспільний інтерес» або «соціальний інтерес». Кодекс адміністративного судочинства України використовує ці терміни у своєму правовому значенні, але не надає жодних юридичних визначень для жодного з понять [10, ст. 2, 5].

Ян Берназюк вказує, що значна частина визначення «суспільного інтересу» походить із судової практики; іншими словами, це визначення не має справжніх правових меж і тому не закріплене законодавчим наміром, а радше розроблене через різні думки, висловлені різними судами щодо тлумачення цього терміна [6, с. 12–13].

Це означає, що категорія «публічний інтерес» є не стільки правовою, скільки відкритою оціночною конструкцією, зміст якої конституюється щоразу заново у конкретному судовому розгляді – залежно від цінностей, які суд вважає пріоритетними.

Принципово важливим є питання співвідношення категорій «суб'єктивне право» та «охоронюваний законом інтерес». Конституційний суд України у своєму рішенні від 1 грудня 2004 року № 18-рп/2004 розмежував ці категорії: суб'єктивне право є конкретною юридично обґрунтованою можливістю поведінки, тоді як охоронюваний законом інтерес – це прагнення до користування соціальним благом, яке хоч і не становлять суб'єктивного права але перебуває під захистом права [9]. Це розмежування має вирішальне значення для детермінації дихотомії приватного та публічного інтересу: публічний інтерес, на відміну від приватного не є «правом» у традиційному правовому сенсі, проте він має не менш реальний захисний потенціал, зокрема в межах конституційного судочинства.

Аналізуючи еволюцію філософсько-правових поглядів на розвиток дихотомії публічного та приватного інтересу, В. В. Андріюк та В. П. Питльована зазначають, що сучасній західній правовій доктрині набуває поширення

критики самого існування чіткої межі між приватним та публічним правом [5]. Прихильники функціоналістської правової теорії стверджують, що будь-яка правова норма одночасно забезпечує досягнення публічно-правових та приватно-правових цілей, а дохотомія – лише ідеологічна конструкція, що приховує реальні суспільні відносини. Зазначена теза, попри свою наукову радикальність, має раціональне значення у сфері правосуддя – суддя вирішуючи приватно-правовий спір, водночас забезпечує формування публічного правопорядку через судовий прецедент, і навпаки, адміністративний суд, захищаючи публічний інтерес, незмінно зачіпає суб'єктивні права конкретної приватної особи.

Принцип пропорційності є не лише процесуальним механізмом судового розсуду, а й методологічним інструментом узгодження конкуруючих правових принципів у ситуаціях ціннісного конфлікту. Досліджуючи застосування пропорційності в цивільних справах, І. Ярошенко підсумовує пропорційність як вимогу трьох речей: будь-яке втручання в приватні права має бути законним (наскільки це дозволяє норма права), необхідним (достатньо забезпечувати законну мету) та доцільним (тягар обмеження не може бути надмірним порівняно з тим, чого намагаються досягти) [3, с. 25–26]. Такий підхід дозволяє уникнути, як зловживання судовою владою в інтересах приватного права, так і безпідставного надання пріоритету публічному інтересу.

Яскравим прикладом такої практики є рішення Європейського суду з прав людини у справі *Sporrong and Lönnroth v. Sweden*, в якому Суд встановив концепцію «справедливого балансу» між інтересами громади в цілому та захистом основних прав окремої особи [11]. Суд постановив, що законне обмеження права власності є порушенням Конвенції, коли воно накладає надмірний тягар на власника та не створює необхідного балансу між приватним та публічним використанням майна. Це рішення ЄСПЛ є прикладом процесуального підходу Суду

до застосування доктрини пропорційності: ЄСПЛ не оскаржує повноваження держави обмежувати використання приватної власності для публічних цілей; однак він вимагає від держави забезпечити, щоб обмеження приватної власності не руйнували суттєвий характер прав приватної власності.

Щодо законності правочинів, суттєвим компонентом є їхнє розташування на континуумі між приватним інтересом та суспільним інтересом – М. В. Белова та І. В. Руцак дотримуються позиції, що правочин не може бути класифікований як законний лише на підставі його відповідності нормам приватного права; тобто, якщо правочин суперечить або «публічному порядку», або «добрим звичаям», його не можна розглядати як законний [7, с. 413-414]. Ця перспектива міцно пов'язує як наше розуміння поняття «публічний порядок» з нашим розумінням його значення як прямого результату правовідносин, що регулюються або публічним, або приватним правом. Ця дихотомія породжує додаткові питання (наприклад, хто має «повноваження» визначати, що становить «публічний порядок» у будь-якому конкретному випадку?) через відсутність конкретної нормативної дефініційної бази, що оточує значення «публічного порядку».

Таким чином, визначаючи в судовому порядку, що становить «громадський порядок», суди наділені практично необмеженою свободою дій у застосуванні будь-якого стандарту «громадського порядку», який вони вважають існуючим на той момент відповідно до фактичних обставин, представлених таким чином. Зв'язок між суспільними інтересами та демократичною підзвітністю слід розглядати окремо. Оцінюючи вплив громадськості на органи місцевого самоврядування, дослідження О. Шевчук показує, що «суспільне благо» створюється не лише через чинні закони, але й завдяки внеску громадян, які беруть участь у прийнятті важливих рішень, що мають суспільне значення [1]. Це

показує, що термін «суспільне благо» не існуватиме апіорі та не існує ізольовано від суспільства, тобто воно створюється через соціальні процеси і тому має бути підтверджено відповідно до демократичного процесу. Суд не лише фіксує наявність суспільних відносин, використовуючи категорію «суспільне благо», але й активно конститує їх через судове тлумачення – а отже результати судового розгляду потребують додаткової доктринальної верифікації.

У своїй статті про законодавчу гармонізацію фінансових послуг О. Шевчук та Н. Ментух висловлюють аналогічну позицію: для інтеграції в правовий режим Європейського Союзу Україна повинна розробити власний баланс прав суб'єктів господарювання вільно діяти на ринку та публічно-правового регулювання фінансового ринку [2, с. 99–101].

Зазначена теза має принципове методологічне значення: дихотомія державного та приватного права є наскрізною проблемою для всіх галузей права і стає більш вираженою, особливо в процесі європейської інтеграції, де уніфікація стандартів ЄС спричинить фундаментальний зсув традиційних меж між автономією приватного права та регулюванням публічного права. Доктрина пропорційності не може бути встановлена як домінуюча доктрина справедливості шляхом встановлення апіорної ієрархії приватних та публічних інтересів. Вона вимагає послідовного застосування процесуального критерію для вирішення кожного конкретного конфлікту інтересів між сторонами на основі критеріїв: законної мети; необхідності та пропорційності. Рішення Конституційного Суду України від 25 січня 2012 року № 3-рп/2012 встановлює доктрину пропорційності як критерій конституційного контролю на найвищому нормативному рівні [12].

Висновки. Проведені дослідження дозволяють нам визначити низку узагальнюючих тверджень. По-перше, поділ на приватні та публічні інтереси з точки зору справедливості не вказує на недолік класифікації, а радше ілюструє

фактичний аксіологічний конфлікт між індивідуальними та колективними правовими цінностями; жодну з яких ніколи не можна узгодити за допомогою будь-якого законодавчого чи судового акту. По-друге, відсутність нормативної ясності щодо «публічного інтересу» в рамках нашої правової системи не є недосконалістю, а радше проявляється як невід’ємна характеристика нашої правової системи. Ступінь, до якої «публічний інтерес» визначається суб’єктивними думками, надає судовій системі можливості адаптуватися до змінних соціальних тенденцій. Це вимагає наявності суворих процесуальних вказівок, щоб ніхто не перевищував своїх дискреційних повноважень. Нарешті, пропорційність – це більше, ніж просто процесуальний правовий інструмент; вона служить єдиним теоретично обґрунтованим засобом встановлення доктринального компромісу між особами, які прагнуть захистити суб’єктивні права, та тими,

хто бажає забезпечити правопорядок для всіх людей.

Стандарт «справедливого балансу», створений рішенням ЄСПЛ у справі *Sporrong and Lönnroth v. Sweden* та наступними справами, є однією з найкращих операційних моделей, доступних для такого типу балансування. Водночас некритичне перенесення цього стандарту в національну практику без урахування власного правового розуміння. Окрім розробки правової доктрини «справедливого балансу», судді також повинні враховувати власне конституційне розуміння «суб’єктивного права» та національне законодавство щодо захищених інтересів у балансі конкуруючих прав. Перспективним напрямом наукових досліджень є розробка системної доктринальної моделі балансування конкуруючих інтересів у національному праві, з урахуванням як класичних правових доктрин так і вимог гармонізації з *acquis* ЄС.

Література:

1. Шевчук О. Громадський контроль за діяльністю органів місцевого самоврядування як чинник формування правової культури в Україні. *Актуальні проблеми правознавства*. 2023. № 4. С. 102–108. URL: <https://appj.wunu.edu.ua/index.php/appj/article/view/1504> (дата звернення: 14.04.2026).
2. Шевчук О., Ментух Н. Гармонізація законодавства України про фінансові послуги з правом Європейського Союзу в рамках Угоди про асоціацію між Україною та ЄС. *Карпатський правничий часопис*. 2015. Вип. 8. С. 98–105.
3. Ярошенко І. Принцип пропорційності у цивільному процесуальному праві: забезпечення балансу публічного і приватного інтересів. *Право України*. 2017. № 8. С. 24–32.
4. Коверзнев В. О. Дихотомія права як критерій визначення юрисдикції адміністративного суду. *Юридична Україна*. 2013. № 7. С. 24–28.
5. Андріюк В. В., Питльована В. П. Еволюція філософсько-правових ідей щодо співвідношення публічного та приватного права в західній правовій думці в період критики дихотомії права. *Академічні візії*. 2023. № 37. URL: <https://academy-vision.org/index.php/av/article/view/1514> (дата звернення: 14.04.2026).
6. Берназюк Я. Поняття суспільного (публічного) інтересу в адміністративному судочинстві. *Visegrad Journal on Human Rights*. 2021. № 6. С. 11–16. URL: https://journal-vjhr.sk/wpcontent/uploads/2022/02/VJHR_6_2021_Last.pdf (дата звернення: 14.04.2026).
7. Белова М. В., Рушак І. В. Правомірність правочинів: діалектика приватних та публічних інтересів. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. Серія: Право. 2025. Т. 4, № 87. С. 411–416. DOI: 10.24144/2307-3322.2025.87.4.63.
8. Козюбра М. І. Праворозуміння: поняття, типи та рівні. *Право України*. 2010. № 4. С. 10–21. URL: <https://ekmair.ukma.edu.ua/handle/123456789/37290> (дата звернення: 14.04.2026).
9. Рішення Конституційного Суду України від 1 грудня 2004 року № 18-рп/2004 у справі про охоронюваний законом інтерес. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v018p710-04> (дата звернення: 14.04.2026).
10. Кодекс адміністративного судочинства України: Закон України від 06.07.2005 № 2747-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2747-15> (дата звернення: 14.04.2026).
11. *Sporrong and Lönnroth v. Sweden*, nos. 7151/75, 7152/75, judgment of 23 September 1982. European Court of Human Rights. URL: <https://hudoc.echr.coe.int> (дата звернення: 13.04.2026).
12. Рішення Конституційного Суду України від 25 січня 2012 року № 3-рп/2012. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v003p710-12> (дата звернення: 15.04.2026).

References:

1. Shevchuk O. Hromadskyi kontrol za diialnistiu orhaniv mistsevoho samovriaduvannia yak chynnyk formuvannia pravovoi kultury v Ukraini. *Aktualni problemy pravoznavstva*. 2023. № 4. S. 102–108. URL: <https://appj.wunu.edu.ua/index.php/appj/article/view/1504>
2. Shevchuk O., Mentukh N. Harmonizatsiia zakonodavstva Ukrainy pro finansovi posluhy z pravom Yevropeiskoho Soiuzu v ramkakh Uhody pro asotsiatsiiu mizh Ukrainoiu ta Yes. *Karpatskyi pravnychyi chasopys*. 2015. Vyp. 8. S. 98–105.
3. Yaroshenko I. Pryntsyp proporsiiinosti u tsyvilnomu protsesualnomu pravi: zabezpechennia balansu publichnoho i pryvatnoho interesiv. *Pravo Ukrainy*. 2017. № 8. S. 24–32.
4. Koverzniev V. O. Dykhotomiia prava yak kryterii vyznachennia yurysdyktsii administratyvnoho sudu. *Yurydychna Ukraina*. 2013. № 7. S. 24–28.
5. Andriiuk V. V., Pytlova V. P. Evoliutsiia filosofsko-pravovykh idei shchodo spivvidnoshennia publichnoho ta pryvatnoho prava v zakhidni pravovii dumtsi v period krytyky dykhotomii prava. *Akademichni vizii*. 2023. № 37. URL: <https://academy-vision.org/index.php/av/article/view/1514>
6. Bernaziuk Ya. Poniattia suspilnoho (publichnoho) interesu v administratyvnomu sudochynstvi. *Visegrad Journal on Human Rights*. 2021. № 6. S. 11–16. URL: https://journal-vjhr.sk/wpcontent/uploads/2022/02/VJRHR_6_2021_Last.pdf
7. Bielova M. V., Rushchak I. V. Pravomirnist pravochyniv: dialektyka pryvatnykh ta publichnykh interesiv. *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho natsionalnoho universytetu. Serii: Pravo*. 2025. T. 4, № 87. S. 411–416. DOI: 10.24144/2307-3322.2025.87.4.63.
8. Koziubra M. I. Pravorozuminnia: poniattia, typy ta rivni. *Pravo Ukrainy*. 2010. № 4. S. 10–21. URL: <https://ekmair.ukma.edu.ua/handle/123456789/37290>
9. Rishennia Konstytutsiinoho Sudu Ukrainy vid 1 hrudnia 2004 roku № 18-rp/2004 u spravi pro okhoroniuvanyi zakonom interes. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v018p710-04> (data zvernennia: 14.04.2026).
10. Kodeks administratyvnoho sudochynstva Ukrainy : Zakon Ukrainy vid 6 lypnia 2005 roku № 2747-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2747-15> (data zvernennia: 14.04.2026).
11. *Sporrong and Lönnroth v. Sweden*, nos. 7151/75, 7152/75, judgment of 23 September 1982. European Court of Human Rights. URL: <https://hudoc.echr.coe.int> (date of access: 13.04.2026).
12. Rishennia Konstytutsiinoho Sudu Ukrainy vid 25 sichnia 2012 roku № 3-rp/2012. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v003p710-12> (data zvernennia: 15.04.2026).

Стаття надійшла до друку 18 квітня 2026 року

УДК 342.7
DOI 10.31732/2708-339X-2026-20-A7

РЕАЛІЗАЦІЯ ПРАВА НА ДОСТУП ДО СУДУ В УКРАЇНІ КРІЗЬ ПРИЗМУ МІЖНАРОДНО-ПРАВОВИХ СТАНДАРТІВ

Скоморовський В.Б.,

доктор юридичних наук, професор
Університет економіки та права «КРОК»
м. Київ, вул. Табірна 30-32, Україна, 03113
e-mail: SkomorovskyVB@krok.edu.ua
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-1020-2322>

IMPLEMENTATION OF THE RIGHT OF ACCESS TO COURT IN UKRAINE THROUGH THE PRISM OF INTERNATIONAL LEGAL STANDARDS

Skomorovskyi V.B.,

Doctor of Law Sciences,
Professor "KROK" University
Kyiv, Tabirna St., 30-32, Ukraine, 03113
e-mail: SkomorovskyVB@krok.edu.ua
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-1020-2322>

Анотація. У статті досліджено теоретико-правові та практичні аспекти реалізації права на доступ до суду в Україні крізь призму міжнародно-правових стандартів. Особлива увага приділяється формуванню міжнародних стандартів у сфері судового захисту, що закріплені у положеннях Загальної декларації прав людини, Міжнародного пакту про громадянські і політичні права, Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод, а також у актах Ради Європи. Розкрито еволюцію підходів до розуміння права на доступ до суду у практиці Європейського суду з прав людини, який визначає його як практичне та ефективне право, а не формальну гарантію. У роботі проаналізовано вплив міжнародно-правових стандартів на формування національної системи судового захисту України, зокрема через конституційні положення та процесуальне законодавство. Визначено основні критерії ефективності реалізації права на доступ до суду, серед яких: реальність звернення до суду, відсутність надмірних процесуальних перешкод, фінансова доступність правосуддя, дотримання розумних строків та забезпечення рівності сторін у процесі. Підкреслено, що імплементація міжнародних стандартів має вирішальне значення для забезпечення ефективного функціонування судової системи. Обґрунтовано, що, попри наявність нормативного закріплення гарантій доступу до суду в Україні, їх практична реалізація потребує подальшого вдосконалення. Зокрема, це стосується усунення процесуальних і фактичних бар'єрів, підвищення ефективності судового розгляду та забезпечення реальної, а не формальної можливості звернення до судових установ. Особливу увагу приділено необхідності забезпечення реальної доступності правосуддя в умовах сучасних суспільних викликів, оскільки ефективний доступ до суду виступає однією з ключових гарантій реалізації принципу верховенства права як в міжнародній спільноті, так і в Україні. Водночас обґрунтовано, що подальше вдосконалення механізмів судового захисту та гармонізація національної правової системи з міжнародними стандартами є необхідною умовою зміцнення довіри суспільства до судової влади.

Ключові слова: право на доступ до суду, верховенство права, міжнародно-правові гарантії, Європейський суд з прав людини, Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод, судовий захист, правосуддя, права людини, воєнний стан.

Формул: 0, **рис.:** 0, **табл.:** 0, **бібл.:** 18.

Abstract. The article examines the theoretical, legal, and practical aspects of the implementation of the right of access to court in Ukraine through the prism of international legal standards. Particular attention is paid to the formation of international standards in the field of judicial protection enshrined in the provisions of the Universal Declaration of Human Rights, the International Covenant on Civil and Political Rights, the Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms, as well as in the acts of the Council of Europe. The paper reveals the evolution of approaches to understanding the right of access to court in the practice of

the European Court of Human Rights, which defines it as a practical and effective right rather than a formal guarantee. The study analyzes the influence of international legal standards on the formation of the national system of judicial protection in Ukraine, particularly through constitutional provisions and procedural legislation. The main criteria for the effective implementation of the right of access to court are identified, including the actual possibility of applying to a court, the absence of excessive procedural barriers, the financial accessibility of justice, compliance with reasonable time limits, and the guarantee of equality of the parties in the proceedings. It is emphasized that the implementation of international standards is of crucial importance for ensuring the effective functioning of the judicial system. It is substantiated that, despite the existence of normative guarantees of access to court in Ukraine, their practical implementation still requires further improvement. In particular, this concerns the elimination of procedural and factual barriers, increasing the efficiency of judicial proceedings, and ensuring a real rather than formal opportunity to apply to judicial institutions. Particular attention is paid to the need to ensure genuine access to justice under contemporary social challenges, since effective access to court constitutes one of the key guarantees for the implementation of the rule of law both within the international community and in Ukraine. At the same time, it is argued that the further improvement of judicial protection mechanisms and the harmonization of the national legal system with international standards are necessary conditions for strengthening public trust in the judiciary.

Keywords: *right of access to a court, rule of law, international legal guarantees, European Court of Human Rights, Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms, judicial protection, justice, human rights, martial law.*

Formulas: *0, fig.: 0, tabl.: 0, ref.: 18.*

Постановка проблеми. Реалізація права на доступ до суду є фундаментальною передумовою забезпечення верховенства права та ефективного захисту прав і свобод людини. У сучасних умовах розвитку правової системи України особливого значення набуває узгодження національних механізмів доступу до суду з міжнародно-правовими стандартами, закріпленими, зокрема, у Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод, Міжнародному пакті про громадянські і політичні права, а також сформованими у практиці Європейського суду з прав людини. Ці акти визначають не лише формальне право особи на звернення до суду, а й установлюють вимоги щодо його реальної ефективності, доступності та справедливості.

Міжнародно-правові гарантії права на доступ до суду виступають ключовим орієнтиром для розвитку національного законодавства та правозастосовної практики. Вони зобов'язують державу забезпечити не лише інституційну можливість звернення до суду, а й усунення надмірних процесуальних, фінансових та організаційних бар'єрів. Водночас в Україні процес імплементації цих стандартів залишається складним, особливо в умовах сучасних викликів, пов'язаних із реформуванням судової системи та функціонуванням судів в умовах воєнного стану.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання права на доступ до суду та його міжнародно-правових гарантій активно досліджується у сучасній українській правовій науці. Зокрема, І. Д. Климкович у статті «Аналіз поняття “доступ до суду” у судовій практиці» розглядає це право як складову права на справедливий суд та підкреслює його взаємозв'язок із практикою Європейського суду з прав людини і положеннями Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод [1]. О. Р. Балацька у праці «Квінтесенція правової природи права на доступ до правосуддя у правовій системі держави» акцентує увагу на тому, що доступ до суду є ключовою гарантією реалізації принципу верховенства права та ефективного судового захисту [2]. С. Г. Кельбя у статті «Доступ до правосуддя як елемент правовладдя у сучасній демократичній державі» підкреслює, що доступ до правосуддя є індикатором ефективності функціонування судової системи та рівня демократичного розвитку держави [3]. Окреме значення мають дослідження В. П. Шибіко, зокрема праця «Міжнародні стандарти доступу до правосуддя у кримінальному процесі», у якій автор аналізує міжнародні стандарти доступу до правосуддя, закріплені у практиці Європейського суду з прав людини, та їх вплив на гарантії прав учасників кримінального провадження [4].

Узагальнюючи, слід зазначити, що науковці приділяють значну увагу як загальнотеоретичним, так і галузевим аспектам права на доступ до суду, однак комплексне дослідження міжнародно-правових стандартів у системному взаємозв'язку з національною правозастосовною практикою у даній сфері залишається недостатньо розробленим.

Не вирішені раніше частини загальної проблеми. Попри наявність ґрунтовних наукових напрацювань, низка важливих аспектів досліджуваної проблематики залишається недостатньо розробленою. Зокрема, потребує подальшого наукового осмислення питання системного узгодження національного механізму забезпечення права на доступ до суду з міжнародно-правовими стандартами, закріпленими у Міжнародному пакті про громадянські і політичні права та практиці Європейського суду з прав людини.

Недостатньо дослідженими залишаються також питання ефективності імплементації міжнародних гарантій у національну судову практику, зокрема щодо усунення процесуальних і організаційних бар'єрів доступу до правосуддя. Окремої уваги потребує аналіз функціонування цих гарантій в умовах сучасних викликів, пов'язаних із реформуванням судової системи України та дією воєнного стану, що об'єктивно впливає на реалізацію права на судовий захист.

Крім того, недостатньо дослідженим питанням є гармонізація підходів національних судів з усталеною практикою Європейського суду з прав людини щодо критеріїв «ефективного доступу до суду», що створює потребу у подальших комплексних наукових розробках у цій сфері.

Метою статті є дослідження особливостей реалізації права на доступ до суду в Україні крізь призму міжнародно-правових гарантій та визначення їх впливу на формування національних стандартів судового захисту.

Виклад основного матеріалу. Розглядаючи право на доступ до суду в Україні крізь призму міжнародно-правових гарантій, насамперед доцільно

звернутися до змісту міжнародних стандартів у сфері судочинства, які становлять концептуальну основу сучасного розуміння судового захисту прав людини. Такі стандарти сформувалися внаслідок тривалого історичного розвитку правових систем різних держав та відображають узгоджені підходи країн із усталеними демократичними традиціями щодо забезпечення ефективного судового захисту.

Міжнародні стандарти у сфері доступу до суду є результатом взаємодії національних правових систем та міжнародних механізмів захисту прав людини, у межах яких пріоритетне значення надається забезпеченню реального та ефективного судового захисту. Як зазначається у науковій літературі, саме міжнародні стандарти виступають базовим орієнтиром для формування та розвитку національних судових систем, визначаючи вимоги до справедливості, доступності та ефективності правосуддя [5, с. 7].

У цьому контексті міжнародно-правові стандарти набувають системоутворювального значення, оскільки не лише закріплюють мінімальні гарантії судового захисту, а й визначають напрями вдосконалення національного законодавства та судової практики. Відтак аналіз права на доступ до суду в Україні неможливий без урахування відповідних міжнародних підходів, які формують його зміст і обсяг.

Міжнародні стандарти права на доступ до суду сформувалися як результат еволюції універсальних і регіональних систем захисту прав людини та становлять комплекс взаємопов'язаних норм, спрямованих на забезпечення ефективного судового захисту. Базовим міжнародним актом у цій сфері є Загальна декларація прав людини, яка закріплює право кожної людини на ефективне поновлення у правах компетентними національними судами (ст. 8) та право на справедливий і публічний розгляд справи незалежним і безстороннім судом (ст. 10) [6].

Подальша конкретизація цих положень відбулася у Міжнародному пакті

про громадянські і політичні права, ст. 14 якого гарантує право кожної особи на справедливий і публічний розгляд справи компетентним, незалежним і безстороннім судом, створеним на підставі закону [7]. У цьому контексті доступ до суду набуває характеру не лише формальної можливості звернення до суду, а й реальної процесуальної гарантії, що передбачає ефективність судового захисту та рівність сторін у процесі.

Найбільш розвинене тлумачення права на доступ до суду сформовано у практиці Європейського суду з прав людини (далі – ЄСПЛ) у межах застосування ст. 6 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод [8]. У справі *Golder v. United Kingdom* ЄСПЛ уперше прямо визнав, що право на справедливий судовий розгляд включає право на доступ до суду як його невід’ємний елемент [9]. Надалі у своїй практиці ЄСПЛ наголошував, що це право має бути «практичним і ефективним, а не теоретичним чи ілюзорним», що зобов’язує держави усувати як юридичні, так і фактичні перешкоди доступу до судового захисту.

Важливу роль у деталізації міжнародних стандартів відіграють також акти Ради Європи рекомендаційного характеру. Зокрема, Рекомендація Res (84) 5 Комітету Міністрів Ради Європи визначає принципи цивільного процесу, спрямовані на спрощення та підвищення ефективності доступу до суду [10]. Рекомендація Res (81) 7 передбачає комплекс заходів щодо полегшення доступу до правосуддя, включаючи процесуальні гарантії та організаційні механізми [11]. Рекомендація Res (93) 1 додатково акцентує увагу на необхідності забезпечення ефективного доступу до правосуддя для соціально вразливих категорій населення [12].

Окрім значення мають універсальні акти Організації Об’єднаних Націй (ООН). Так, Основні принципи незалежності судових органів закріплюють незалежність суду як ключову передумову реального доступу до суду, оскільки без незалежного суду неможливо забезпечити ефективний судовий захист [13].

Бангалорські принципи поведінки суддів (2002 р.) встановлюють стандарти суддівської етики, які безпосередньо впливають на рівень довіри до судової системи та, відповідно, на фактичну реалізацію права на звернення до суду [14].

У праві Європейського Союзу аналогічні підходи закріплені в Хартії основних прав Європейського Союзу, ст. 47 якої гарантує право на ефективний засіб правового захисту та справедливий суд [15]. Ця норма фактично консолідує європейський підхід до розуміння доступу до суду як невід’ємного елементу верховенства права.

Узагальнення наведених міжнародних стандартів свідчить, що право на доступ до суду в сучасному праворозумінні розглядається як комплексна гарантія, яка охоплює не лише можливість звернення до суду, а й вимоги до ефективності, реальності та справедливості судового розгляду. Такий підхід формує загальні орієнтири функціонування правосуддя та визначає критерії оцінки рівня забезпечення відповідного права на національному рівні.

Зазначений підхід Європейського суду з прав людини до розуміння права на доступ до суду знаходить свій прояв і конкретизацію у справах, що стосуються оскарження рішень, дій чи бездіяльності органів публічної влади. У цьому контексті право на доступ до суду слід розглядати як гарантовану можливість кожної особи звернутися до суду з метою захисту своїх прав у разі їх порушення з боку держави.

Зокрема, у сфері публічно-правових відносин це право передбачає можливість особи оскаржити рішення, дії або бездіяльність суб’єктів владних повноважень, якщо такі втручання впливають на реалізацію її прав та інтересів. Такий підхід узгоджується з положеннями ст. 6 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод, які у тлумаченні ЄСПЛ охоплюють право на судовий контроль за діяльністю органів публічної влади.

Практика ЄСПЛ підтверджує, що особа, яка вважає, що застосовані до

неї заходи чи санкції є неправомірними, повинна мати реальну можливість оскаржити їх у судовому порядку. Так, у рішеннях у справах «Плахтеев та Плахтеева проти України» (2009 р.) [16] та «Меньшакова проти України» (2010 р.) [17] Суд наголосив на необхідності забезпечення ефективного доступу до суду у справах, пов'язаних із втручанням органів державної влади у права особи, підкресливши, що обмеження такого доступу не повинні порушувати саму сутність права на судовий захист.

Водночас ключового значення набуває не лише нормативне закріплення цих стандартів, а й особливості їх практичної реалізації у межах національної правової системи. Саме на етапі реалізації міжнародно-правові гарантії трансформуються у конкретні механізми судового захисту, що забезпечують реальну можливість особи звернутися до суду та ефективно відстояти свої права.

У цьому контексті національна правова система України імплементує зазначені стандарти через конституційні та процесуальні гарантії. Відповідно до ст. 55 Конституції України кожному гарантується право на судовий захист його прав і свобод, що кореспондує з міжнародними зобов'язаннями держави [18]. Водночас практика застосування цих положень демонструє необхідність подальшого вдосконалення механізмів забезпечення реального доступу до суду.

Розвиток конституційних гарантій права на доступ до суду в Україні знаходить своє конкретне вираження у процесуальному законодавстві, яке визначає механізми його реалізації. Так, положення процесуальних кодексів України закріплюють право особи на звернення до суду за захистом своїх прав та інтересів, встановлюють вимоги до форми і змісту позовних заяв, а також визначають процедури їх розгляду. Водночас саме на рівні процесуального регулювання відбувається практичне поєднання національних норм із міжнародними стандартами, зокрема щодо забезпечення рівності сторін,

змагальності процесу та розумних строків розгляду справ.

Особливого значення в контексті реалізації права на доступ до суду набувають механізми, спрямовані на усунення фактичних перешкод звернення до суду. Йдеться, зокрема, про інститути безоплатної правової допомоги, процесуальні гарантії поновлення строків звернення до суду, а також можливість спрощених процедур розгляду окремих категорій справ. Такі інструменти відповідають підходам, сформованим у практиці ЄСПЛ, відповідно до яких доступ до суду має бути не лише формально гарантованим, а й реально здійсненим.

Разом із тим саме на рівні застосування процесуальних норм проявляється реальний стан реалізації права на доступ до суду, оскільки ефективність законодавчих приписів визначається не лише їх змістом, а й практикою їх використання. У цьому аспекті оцінка національного механізму забезпечення доступу до суду потребує подальшого аналізу з урахуванням міжнародних стандартів та підходів до розуміння ефективного судового захисту.

У цьому контексті оцінка ефективності реалізації права на доступ до суду в Україні потребує конкретизації його змістовних елементів, сформованих у практиці ЄСПЛ. Насамперед ідеться про фактичну можливість подання позовної заяви без надмірних формальних обмежень. Хоча процесуальне законодавство України чітко визначає вимоги до форми та змісту процесуальних документів, їх застосування на практиці інколи супроводжується надмірним формалізмом, що може ускладнювати доступ особи до судового розгляду справи по суті.

Окремим аспектом є дотримання розумних строків розгляду справ. Незважаючи на законодавче закріплення відповідних процесуальних гарантій, тривалість судового розгляду в окремих категоріях справ залишається значною, що фактично знижує ефективність судового захисту. У цьому сенсі своєчасність розгляду справи виступає не лише процесуальною вимогою, а й самостійним

елементом права на доступ до суду.

Важливим критерієм є також фінансова доступність правосуддя. Судовий збір та інші витрати, пов'язані із судовим провадженням, хоча й мають на меті забезпечення належного функціонування судової системи, у певних випадках можуть становити бар'єр для реалізації права на звернення до суду. У зв'язку з цим особливого значення набуває функціонування системи безоплатної правової допомоги як інструменту забезпечення рівного доступу до правосуддя.

Крім того, важливу роль відіграє фактична доступність суду, яка включає організаційні та технічні аспекти, зокрема можливість подання документів в електронній формі, участі у судових засіданнях дистанційно, а також територіальну доступність судових установ. У сучасних умовах ці фактори безпосередньо впливають на реалізацію права на доступ до суду.

У цьому контексті важливо підкреслити, що всі зазначені критерії ефективності реалізації права на доступ до суду формуються насамперед у межах міжнародно-правових стандартів, які мають визначальне значення для оцінки національних правових систем. Саме міжнародні гарантії, закріплені у положеннях Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод та розвинуті у практиці ЄСПЛ, виступають критеріальною основою для визначення того, чи є доступ до суду реальним та ефективним, а не формальним.

Водночас національна правова система України не може розглядатися ізольовано від міжнародно-правового контексту, оскільки саме міжнародно-правові зобов'язання держави визначають стандарти організації та функціонування судового захисту. Відповідно, оцінка реалізації права на доступ до суду в Україні повинна здійснюватися крізь призму відповідності національних механізмів вимогам Конвенції та усталеній практиці ЄСПЛ.

Висновки. Узагальнення проведеного дослідження дозволяє дійти висновку, що право на доступ до суду у сучасному

міжнародному праві сформувалося як складна, багаторівнева гарантія, що є невід'ємним елементом права на справедливий суд. Його зміст розкривається через положення міжнародних універсальних та регіональних актів, зокрема Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод, а також через усталену практику Європейського суду з прав людини, яка закріплює підхід до необхідності забезпечення реального, практичного та ефективного доступу до судового захисту. У цьому контексті міжнародно-правові стандарти виступають базовою основою формування сучасного розуміння змісту зазначеного права.

Дослідження засвідчило, що Україна імплементує міжнародні стандарти доступу до суду через конституційні та галузеві механізми, зокрема положення ст. 55 Конституції України, процесуальне законодавство та інституційні гарантії судового захисту. Водночас практична реалізація цих положень демонструє, що ефективність доступу до правосуддя залежить не лише від нормативного закріплення, а й від якості правозастосування, організаційного забезпечення судової системи та усунення потенційних процесуальних і фактичних бар'єрів. У цьому сенсі значну роль відіграють правові позиції ЄСПЛ, які конкретизують стандарти доступу до суду та визначають критерії його ефективності.

Отже, міжнародно-правові стандарти права на доступ до суду виступають не лише зовнішнім орієнтиром, а й ключовим критерієм оцінки та вдосконалення національної судової системи України. Їх імплементация сприяє підвищенню рівня гарантування судового захисту та формуванню більш ефективного механізму реалізації прав і свобод людини. Подальший розвиток національного законодавства та судової практики має бути спрямований на забезпечення повної відповідності міжнародним стандартам, що передбачає усунення існуючих практичних перешкод та підвищення реальної доступності правосуддя.

Література:

1. Климкович І. Д. Аналіз поняття «доступ до суду» у судовій практиці. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право*. 2023. Т. 2. № 78. URL: <https://visnyk-pravo.uzhnu.edu.ua/article/view/286632> (дата звернення: 01.04.2026).
2. Балацька О. Р. Квінтесенція правової природи права на доступ до правосуддя у правовій системі держави. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право*. 2024. Вип. 85. Ч. 1. С. 20–25. URL: <https://visnyk-pravo.uzhnu.edu.ua/article/view/314906/305833> (дата звернення: 01.04.2026).
3. Кельба С. Г. Доступ до правосуддя як елемент правовладдя у сучасній демократичній державі. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право*. 2024. Т. 1. № 83. С. 59–64. URL: <https://visnyk-pravo.uzhnu.edu.ua/article/view/308685/300249> (дата звернення: 01.04.2026).
4. Шибіко В. П. Міжнародні стандарти доступу до правосуддя у кримінальному процесі. *Вісник кримінального судочинства*. 2020. № 1–2. С. 86–101. URL: <https://vkslaw.com.ua/index.php/journal/article/view/146> (дата звернення: 01.04.2026).
5. Мінка Т. П. Міжнародні стандарти доступу до правосуддя окремих категорій осіб з інвалідністю: проблеми правозастосування. *Вчені записки ТНУ імені В. І. Вернадського. Серія: Юридичні науки*. 2023. Т. 34 (73). № 5. С. 7–11. URL: https://juris.vernadskyjournals.in.ua/journals/2023/5_2023/2.pdf (дата звернення: 01.04.2026).
6. Загальна декларація прав людини від 10 грудня 1948 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_015#Text (дата звернення: 01.04.2026).
7. Міжнародний пакт про громадянські і політичні права від 16 грудня 1966 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_043#Text (дата звернення: 01.05.2026).
8. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод: ратифіковано Законом України № 475/97-ВР від 17.07.1997 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text (дата звернення: 01.04.2026).
9. European Court of Human Rights. *Case of Golder v. The United Kingdom, Judgment of 21 February 1975*. URL: <https://ips.ligazakon.net/document/SO0591> (дата звернення: 01.04.2026).
10. Council of Europe. *Recommendation Rec (81) 7 of the Committee of Ministers to Member States on Measures Facilitating Access to Justice*, 1981. URL: <https://rm.coe.int/16804f76f7> (дата звернення: 01.04.2026).
11. Council of Europe. *Recommendation Rec (84) 5 of the Committee of Ministers on Principles of Civil Procedure Designed to Improve the Functioning of Justice*, 1984. URL: <https://rm.coe.int/16804f76d5> (дата звернення: 01.04.2026).
12. Council of Europe. *Recommendation Rec (93) 1 on Effective Access to the Law and to Justice for the Very Poor*, 1993. URL: <https://rm.coe.int/16804f7b14> (дата звернення: 01.04.2026).
13. United Nations. *Basic Principles on the Independence of the Judiciary*, adopted 1985. URL: <https://www.ohchr.org/en/instruments-mechanisms/instruments/basic-principles-independence-judiciary> (дата звернення: 01.04.2026).
14. *Bangalore Principles of Judicial Conduct*, 2002. URL: https://www.unodc.org/pdf/crime/corruption/judicial_group/Bangalore_principles.pdf (дата звернення: 01.05.2026).
15. *Charter of Fundamental Rights of the European Union*, 2000. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX:12012P/TXT> (дата звернення: 01.04.2026).
16. Рішення Європейського суду з прав людини у справі «Плахтєєв та Плахтєєва проти України» (заява № 20347/03) від 12.03.2009 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_471 (дата звернення: 01.04.2026).
17. Рішення Європейського суду з прав людини у справі «Меньшакова проти України» (заява № 377/02) від 08.04.2010 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_766 (дата звернення: 01.04.2026).
18. Конституція України: Закон України від 28.06.1996 р. № 254к/96-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text> (дата звернення: 01.04.2026).

References:

1. Klymkovych I. D. Analiz poniattia «dostup do sudu» u sudovii praktytsi. *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho natsionalnoho universytetu. Serii: Pravo*. 2023. T. 2. № 78. URL: <https://visnyk-pravo.uzhnu.edu.ua/article/view/286632> (data zvernennia: 01.04.2026).
2. Balatska O. R. Kvintesentsiia pravovoi pryrody prava na dostup do pravosuddia u pravovii systemi derzhavy. *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho natsionalnoho universytetu. Serii: Pravo*. 2024. Vyp. 85. Ch. 1. S. 20–25. URL: <https://visnyk-pravo.uzhnu.edu.ua/article/view/314906/305833> (data zvernennia: 01.04.2026).
3. Kelbia S. H. Dostup do pravosuddia yak element pravovladdia u suchasni demokratychnii derzhavi. *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho natsionalnoho universytetu. Serii: Pravo*. 2024. T. 1. № 83. S. 59–64. URL: <https://visnyk-pravo.uzhnu.edu.ua/article/view/308685/300249> (data zvernennia: 01.04.2026).
4. Shybiko V. P. Mizhnarodni standarty dostupu do pravosuddia u kryminalnomu protsesi. *Visnyk kryminalnoho sudochynstva*. 2020. № 1–2. S. 86–101. URL: <https://vkslaw.com.ua/index.php/journal/article/view/146> (data zvernennia: 01.04.2026).

5. Minka T. P. Mizhnarodni standarty dostupu do pravosudiva okremykh katehoriy osib z invalidnistiu: problemy pravozastosuvannia. *Vcheni zapysky TNU imeni V. I. Vernadskoho. Seriya: yurydychni nauky*. 2023. T. 34 (73). № 5. S. 7–11. URL: https://juris.vernadskyjournals.in.ua/journals/2023/5_2023/2.pdf (data zvernennia: 01.04.2026).

6. Zahalna deklaratsiia prav liudyny vid 10 hrudnia 1948 roku. Ofitsiinyi vebсайт Verkhovnoi Rady Ukrainy. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_015#Text (data zvernennia: 01.04.2026).

7. Mizhnarodnyi pakt pro hromadianski i politychni prava vid 16 hrudnia 1966 roku. Ofitsiinyi vebсайт Verkhovnoi Rady Ukrainy. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_043#Text (data zvernennia: 01.05.2026).

8. Konventsiiia pro zakhyst prav liudyny i osnovopolozhnykh svobod : ratyfikovano Zakonom Ukrainy № 475/97-VR vid 17 lypnia 1997 roku. Ofitsiinyi vebсайт Verkhovnoi Rady Ukrainy. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text (data zvernennia: 01.04.2026).

9. European Court of Human Rights. *Case of Golder v. The United Kingdom*, Judgment of 21 February 1975. URL: <https://ips.ligazakon.net/document/SO0591> (data zvernennia: 01.04.2026).

10. Council of Europe. *Recommendation Rec (81) 7 of the Committee of Ministers to Member States on Measures Facilitating Access to Justice*, 1981. URL: <https://rm.coe.int/16804f76f7> (data zvernennia: 01.04.2026).

11. Council of Europe. *Recommendation Rec (84) 5 of the Committee of Ministers on Principles of Civil Procedure Designed to Improve the Functioning of Justice*, 1984. URL: <https://rm.coe.int/16804f76d5> (data zvernennia: 01.04.2026).

12. Council of Europe. *Recommendation Rec (93) 1 on Effective Access to the Law and to Justice for the Very Poor*, 1993. URL: <https://rm.coe.int/16804f7b14> (data zvernennia: 01.04.2026).

13. United Nations. *Basic Principles on the Independence of the Judiciary*, adopted 1985. URL: <https://www.ohchr.org/en/instruments-mechanisms/instruments/basic-principles-independence-judiciary> (data zvernennia: 01.04.2026).

14. *Bangalore Principles of Judicial Conduct*, 2002. URL: https://www.unodc.org/pdf/crime/corruption/judicial_group/Bangalore_principles.pdf (data zvernennia: 01.05.2026).

15. *Charter of Fundamental Rights of the European Union*, 2000. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX:12012P/TXT> (data zvernennia: 01.04.2026).

16. Rishennia Yevropeiskoho sudu z prav liudyny u spravi «Plakhtieiev ta Plakhtieieva proty Ukrainy» (zaiava № 20347/03) vid 12.03.2009 roku. Ofitsiinyi vebсайт Verkhovnoi Rady Ukrainy. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_471 (data zvernennia: 01.04.2026).

17. Rishennia Yevropeiskoho sudu z prav liudyny u spravi «Menshakova proty Ukrainy» (zaiava № 377/02) vid 08.04.2010 roku. Ofitsiinyi vebсайт Verkhovnoi Rady Ukrainy. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_766 (data zvernennia: 01.04.2026).

18. Konstytutsiia Ukrainy : Zakon Ukrainy vid 28 chervnia 1996 roku № 254k/96-VR. Ofitsiinyi vebсайт Verkhovnoi Rady Ukrainy. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text> (data zvernennia: 01.04.2026).

Стаття надійшла до друку 08 квітня 2026 року

УДК 340.1

DOI 10.31732/2708-339X-2026-20-A8

ТЕОРЕТИКО-ПРАВОВІ ПІДХОДИ ДО ФОРМУВАННЯ СИСТЕМИ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ ОБІГУ ВІРТУАЛЬНИХ АКТИВІВ

Степаненко Н.В.,

доктор філософії в галузі права, доцент,
доцент кафедри теорії та історії держави і права
Університет економіки та права «КРОК»
м. Київ, вул. Табірна, 30-32, Україна, 03113
e-mail: nataliasv@krok.edu.ua
ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-6216-2206>

Дзісяк О.П.,

кандидат юридичних наук, доцент,
Університет економіки та права «КРОК»
м. Київ, вул. Табірна, 30-32, Україна, 03113
e-mail: DzisiakO@krok.edu.ua
ORCID: <https://orcid.org/0009-0005-7130-361X>

THEORETICAL AND LEGAL APPROACHES TO THE DEVELOPMENT OF A LEGAL FRAMEWORK FOR THE CIRCULATION OF VIRTUAL ASSETS

Stepanenko N.V.,

PhD in law,
Associate Professor of the Department of Theory and History
«KROK» University
Kyiv, Tabirna St., 30-32, Ukraine, 03113
e-mail: nataliasv@krok.edu.ua
ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-6216-2206>

Dzisiak O.P.,

PhD in Law, Associate Professor
«KROK» University
Kyiv, Tabirna St., 30-32, Ukraine, 03113
e-mail: DzisiakO@krok.edu.ua
ORCID: <https://orcid.org/0009-0005-7130-361X>

Анотація. У статті здійснено критичний аналіз теоретико-правових підходів до формування системи правового регулювання обігу віртуальних активів у контексті цифрової трансформації економіки та імперативів європейської інтеграції України. Застосовуючи системно-структурний, порівняльно-правовий та діалектичний методи дослідження, автори проблематизують обмеженість існуючих регуляторних моделей та обґрунтовують необхідність концептуально нового підходу до регулювання віртуальних активів.

Критично оцінено підходи FATF, обмежені переважно антилегалізаційною парадигмою, а також європейський Регламент MiCA, що попри комплексність залишає невирішеними питання адаптивності регулювання до технологічних інновацій. Виявлено структурні обмеження інституціонального, функціонального, ризик-орієнтованого та експериментального підходів, які за відсутності їх синергетичного поєднання породжують або надмірну регуляторну жорсткість, або правову невизначеність.

Центральним науковим результатом дослідження є концептуалізація адаптивної гібридної моделі правового регулювання віртуальних активів, яка інтегрує принцип технологічної нейтральності з диференційованим регуляторним впливом залежно від функціонального призначення активу, рівня

системних ризиків та інституційної спроможності держави. Модель передбачає триступеневу архітектуру регулювання: базовий рівень (загальні принципи та AML/CFT вимоги), функціональний рівень (диференційоване регулювання залежно від економічної функції активу) та адаптивний рівень (механізми регуляторної пісочниці та постійного перегляду регуляторних стандартів).

Проаналізовано специфіку українського регуляторного середовища, зокрема проблему розподілу компетенції між Національним банком України та Національною комісією з цінних паперів та фондового ринку, дефіцит інституційної спроможності для імплементації складних європейських стандартів, а також необхідність врахування особливостей регулювання в умовах воєнного стану та повоєнної відбудови. Обґрунтовано, що механічне запозичення європейської моделі без адаптації до національного контексту ризикує створити формально легітимну, але функціонально неефективну систему регулювання.

Визначено систему принципів адаптивної гібридної моделі: контекстуальна адаптивність (здатність системи коригувати регуляторний вплив залежно від національних особливостей), градаційна пропорційність (диференціація регуляторних вимог за функціональними категоріями віртуальних активів), інституційна послідовність (узгодженість компетенції регуляторних органів), технологічна нейтральність та інноваційна відкритість (збереження простору для експериментування). Наукова новизна полягає у синтезі функціонального та ризик-орієнтованого підходів з механізмами адаптивного регулювання, що дозволяє зберігати регуляторну гнучкість без втрати правової визначеності.

Ключові слова: віртуальні активи, цифрові активи, правове регулювання віртуальних активів, адаптивна гібридна модель, система правового регулювання, держава, право, кібербезпека.

Формул: 0; **рис.:** 0; **табл.:** 0; **бібл.:** 15.

Abstract. The article provides a critical analysis of theoretical and legal approaches to forming a legal regulation system for virtual assets circulation in the context of digital economic transformation and Ukraine's European integration imperatives. Employing systemic-structural, comparative-legal, and dialectical research methods, the authors problematize the limitations of existing regulatory models and substantiate the necessity of a conceptually novel approach to virtual asset regulation.

The FATF approaches, limited primarily by the anti-money laundering paradigm, and the European MiCA Regulation, which despite its comprehensiveness leaves unresolved questions of regulatory adaptability to technological innovations, are critically assessed. Structural limitations of institutional, functional, risk-based, and experimental approaches are identified, which in the absence of their synergetic combination generate either excessive regulatory rigidity or legal uncertainty.

The central scientific result of the research is the conceptualization of an adaptive hybrid regulation model for virtual assets, which integrates the principle of technological neutrality with differentiated regulatory impact depending on the asset's functional purpose, level of systemic risks, and state institutional capacity. The model envisages a three-tier regulatory architecture: baseline level (general principles and AML/CFT requirements), functional level (differentiated regulation based on economic function), and adaptive level (regulatory sandbox mechanisms and continuous review of regulatory standards).

The specifics of the Ukrainian regulatory environment are analyzed, particularly the problem of competence distribution between the National Bank of Ukraine and the National Securities and Stock Market Commission, the deficit of institutional capacity for implementing complex European standards, and the necessity of considering regulatory features under martial law and post-war reconstruction. It is substantiated that mechanical borrowing of the European model without adaptation to the national context risks creating a formally legitimate but functionally ineffective regulation system.

The system of adaptive hybrid model principles is defined: contextual adaptability, gradational proportionality, institutional consistency, technological neutrality, and innovation openness. The scientific novelty lies in synthesizing functional and risk-based approaches with adaptive regulation mechanisms, allowing preservation of regulatory flexibility without losing legal certainty.

Keywords: virtual assets, digital assets, adaptive hybrid model, legal regulation virtual assets, regulatory system, state, law, cybersecurity.

Formulas: 0; **fig.:** 0; **tabl.:** 0; **bibl.:** 15.

Постановка проблеми. Цифрова трансформація економіки супроводжується появою нових об'єктів правовідносин, які не вписуються у традиційні правові категорії та ставлять під сумнів усталені доктринальні підходи до державного регулювання. Віртуальні активи як децентралізовані, нематеріальні та трансграничні

явища не лише підважують релевантність класичних правових конструкцій цивільного та фінансового права, а й ставлять під сумнів можливість ефективного державного втручання у сферу, де технологічна архітектура передбачає відсутність централізованого контролю. Правова наука та законодавча практика досі не сформували

узгодженого бачення того, якою має бути система правового регулювання об'єктів, що базуються на технології розподіленого реєстру та криптографічних протоколах.

Регуляторні підходи, що виникли у відповідь на поширення віртуальних активів, характеризуються значною різноманітністю – від повної заборони до ліберального підходу, від централізованого ліцензування до експериментальних форм саморегулювання. Така фрагментація відображає глибшу проблему – відсутність теоретично обґрунтованої концепції побудови системи регулювання для об'єктів, які виходять за межі традиційних правових конструкцій. Аналіз взаємодії технологічних інновацій і правових інститутів свідчить, що регуляторні рішення у сфері віртуальних активів часто мають ситуативний характер і спрямовані на реагування на окремі ризики (відмивання коштів, шахрайство, високу волатильність), а не є результатом цілісного теоретико-правового осмислення.

Для України ця проблема є особливо актуальною у зв'язку з процесами європейської інтеграції та необхідністю гармонізації національного законодавства з правом Європейського Союзу. Закон України «Про віртуальні активи» досі не набув чинності у повному обсязі, що зумовлює стан правової невизначеності у сфері регулювання криптоіндустрії. Водночас прийняття Європейським Союзом Регламенту MiCA створює важливий орієнтир, однак його механічне запозичення без урахування інституційної спроможності українських регуляторів, особливостей національного фінансового ринку та умов воєнного стану може призвести до формально узгодженого, але практично неефективного регулювання.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Теоретичні засади правового регулювання віртуальних активів досліджувалися переважно в контексті їх цивільно-правової кваліфікації (Р. Майданик [1], О. Баранов [2]) або адміністративно-правового регулювання окремих аспектів їх обігу (В. Грудницький [3], Л. Тимченко [4]). Питання гармонізації

українського законодавства з європейськими стандартами розглядали Г. Воеводіна [5], В. Мухін [6], Р. Самсін [7], однак їхні дослідження здебільшого обмежуються компаративним аналізом нормативних актів без критичної оцінки обмежень європейської моделі. Зарубіжні дослідження пропонують глибший аналіз регуляторних підходів: Primavera De Filippi [8] звертає увагу на структурні обмеження державного регулювання децентралізованих систем, Angela Walch [9] критикує уявлення про повну децентралізацію криптовалют та обґрунтовує необхідність регулювання ключових точок контролю, а Chris Brummer [10] досліджує міжнародну фрагментацію регулювання та проблеми регуляторного арбітражу. Матеріали OECD, FATF та ESMA формують міжнародні стандарти, однак зосереджуються переважно на фінансовому моніторингу та захисті інвесторів, залишаючи поза увагою теоретико-правові засади побудови цілісної системи регулювання.

Не вирішені раніше частини загальної проблеми. Критичний огляд наукової літератури свідчить про недостатню кількість досліджень, які поєднують теоретико-правовий аналіз з урахуванням інституційних і технологічних обмежень регулювання. Більшість праць або відтворюють нормативістський підхід (описуючи, яким має бути регулювання), або обмежуються компаративним аналізом без формування власної концептуальної позиції. Водночас зростає потреба у розробці теоретичної моделі, яка не лише поєднувала б елементи різних підходів, а й визначала принципи адаптації регулювання до динамічних технологічних змін і різних національних контекстів.

Мета дослідження. Метою статті є критичний аналіз існуючих теоретико-правових підходів до формування системи регулювання обігу віртуальних активів та обґрунтування адаптивної гібридної моделі. Така модель поєднує принцип технологічної нейтральності з диференційованим регуляторним впливом залежно від функціональних характеристик активу, рівня системних

ризиків та інституційної спроможності держави. Системно-структурний метод дозволяє виокремити ключові елементи регуляторної системи та проаналізувати їх взаємозв'язки; порівняльно-правовий метод застосовується для оцінки міжнародного досвіду; діалектичний метод – для аналізу суперечностей між технологічною децентралізацією та державним регулюванням.

Виклад основного матеріалу.

Система правового регулювання обігу віртуальних активів є складним багатокомпонентним утворенням, що виходить за межі традиційних правових інститутів. Застосування системно-структурного підходу дає змогу виокремити кілька рівнів: нормативний (правові норми, що встановлюють правила обігу), інституційний (органи регулювання та нагляду), функціональний (механізми реалізації регуляторного впливу) та принципівий (засадничі положення, що визначають логіку регулювання). Ефективність цієї системи залежить не стільки від розвитку кожного рівня окремо, скільки від їх узгодженості та здатності адаптуватися до технологічних змін без втрати правової визначеності [2, с. 60–62; 8, с. 25].

Аналіз світової практики дозволяє виокремити кілька базових теоретико-правових підходів до регулювання обігу віртуальних активів. Інституціональний підхід передбачає створення спеціалізованого правового інституту або навіть підгалузі права [3, с. 44]. Його прикладом є Закон України «Про віртуальні активи», який формує окрему нормативну конструкцію [13]. Водночас такий підхід має обмеження: спроба включити децентралізовані та транскордонні явища у межі національної правової системи стикається зі структурними труднощами. Віртуальні активи мають транснаціональний характер, тому їх регулювання в межах однієї юрисдикції неминуче породжує прогалини та колізії

Функціональний підхід, покладений в основу Регламенту МіСА, передбачає визначення правового режиму віртуального активу залежно від його

економічної функції, а не технологічної форми. Відповідно застосовуються різні регуляторні режими залежно від того, чи виконує актив функції фінансового інструменту, платіжного засобу або надає утилітарні права [12]. Перевагою цього підходу є забезпечення технологічної нейтральності та зменшення можливостей обходу регуляторних вимог. Водночас практика показує, що така класифікація не завжди є однозначною: багато віртуальних активів мають змішаний характер і виконують кілька функцій одночасно, що ускладнює їх правову кваліфікацію. Хоча МіСА пропонує деталізовані визначення, надмірна деталізація може швидко втратити актуальність через розвиток технологій.

Критична оцінка європейського підходу виявляє ще одну проблему: він передбачає високий рівень інституційної спроможності регуляторів. Вимоги до авторизації емітентів і постачальників послуг, процедури нагляду та механізми захисту споживачів потребують розвинутої інфраструктури, кваліфікованих кадрів і значних ресурсів. Для держав з обмеженими можливостями, зокрема України, механічне запозичення такої моделі може призвести до формального виконання вимог без реального ефекту.

Технологічно нейтральний підхід передбачає зосередження на діяльності та її наслідках, а не на технологічних засобах. Це дозволяє застосовувати чинні правові норми до нових явищ шляхом їх адаптації. Однак такий підхід має обмеження: окремі характеристики блокчейн-систем (незмінність записів, псевдонімність, відсутність централізованого контролю) істотно відрізняються від традиційних фінансових механізмів [8, с. 94–96]. Унаслідок цього застосування існуючих норм без їх перегляду може бути неефективним. Наприклад, регулювання децентралізованих бірж ускладнюється відсутністю чіткого суб'єкта, до якого можна адресувати правові вимоги [9, с. 845–847].

Ризик – орієнтований підхід передбачає диференціацію регуляторного впливу залежно від рівня ризиків, які пов'язані з різними видами віртуальних

активів. Рекомендації FATF побудовані саме на цій логіці: вони зосереджуються на ризиках відмивання коштів і фінансування тероризму, залишаючи поза увагою інші аспекти регулювання [11, с. 15–18]. Критичний аналіз цього підходу свідчить про його обмеженість: фокус виключно на AML/CFT-ризиках (проти дія легалізації доходів, одержаних злочинним шляхом, і фінансуванню тероризму) призводить до ігнорування питань корпоративного управління, захисту прав інвесторів і забезпечення ринкової стабільності. Таким чином, підхід FATF формує необхідну, але недостатню основу для комплексного регулювання.

Експериментальний підхід, реалізований через механізми регуляторної пісочниці, дозволяє компаніям тестувати інновації в контрольованих умовах із пом'якшеними регуляторними вимогами. Цей підхід застосовується, зокрема, у Великій Британії, Сінгапурі та ОАЕ й демонструє ефективність у досягненні балансу між розвитком інновацій і регуляторною обережністю [10, с. 260–264]. Водночас порівняльно-правовий аналіз показує, що успішність таких механізмів залежить від чітких критеріїв відбору учасників, якості моніторингу експериментів і здатності регулятора оперативно впроваджувати отримані результати у нормативну базу. В умовах України, де регуляторні органи часто мають обмежену автономію та тяжіють до формалізму, створення ефективної регуляторної пісочниці залишається складним завданням.

Аналіз наведених підходів дає підстави для висновку, що жоден із них окремо не забезпечує формування ефективної системи регулювання віртуальних активів. Інституціональний підхід може призвести до надмірної жорсткості регуляторних структур, які не встигають за технологічними змінами. Функціональний підхід стикається з труднощами класифікації гібридних активів. Технологічно нейтральний підхід має обмежену застосовність у випадках, коли технології змінюють саму природу правовідносин [2, с. 66]. Ризик-орієнтований підхід не охоплює всі

аспекти регуляторної проблематики, а експериментальний підхід може виступати лише допоміжним інструментом, але не основою системного регулювання.

Зазначені обмеження зумовлюють необхідність формування нового підходу, який поєднував би переваги різних моделей і мінімізував їх недоліки. У цьому контексті пропонується адаптивна гібридна модель правового регулювання віртуальних активів, що ґрунтується на кількох ключових принципах. По-перше, контекстуальна адаптивність – здатність системи регулювання враховувати національні особливості, інституційну спроможність і стратегічні пріоритети держави. Це передбачає не відмову від міжнародних стандартів, а їх адаптацію до конкретних умов. По-друге, градаційна пропорційність – диференціація регуляторних вимог залежно від функціональних характеристик віртуальних активів і рівня ризиків, які вони створюють для фінансової стабільності, захисту споживачів і запобігання зловживанням.

Адаптивна гібридна модель передбачає триступеневу архітектуру регулювання. Базовий рівень встановлює загальні принципи та мінімальні вимоги, що застосовуються до всіх віртуальних активів незалежно від їх функцій: дотримання AML/CFT-вимог, заборону використання для фінансування тероризму та базові стандарти розкриття інформації. Функціональний рівень передбачає диференційоване регулювання залежно від економічної ролі активу: токени, що виконують функції цінних паперів, регулюються нормами фондового ринку; токени електронних грошей – як платіжні інструменти; утилітарні токени – із мінімальним втручанням держави, зосередженим на захисті споживачів. Адаптивний рівень включає механізми регуляторної пісочниці, процедури регулярного перегляду регуляторних стандартів і можливість тимчасових винятків для нових категорій активів.

Принципова відмінність цієї моделі полягає в тому, що вона не прагне створити статичну та вичерпну систему правил, а

передбачає вбудовані механізми адаптації. Це реалізується через регулярний перегляд регуляторних підходів за участю представників індустрії та наукової спільноти, можливість оперативного оновлення підзаконних актів у відповідь на технологічні зміни, а також створення консультативних органів за участю регуляторів, бізнесу та громадянського суспільства. Такий підхід забезпечує гнучкість регулювання без втрати правової визначеності.

Застосування цієї моделі в Україні потребує врахування специфічних інституційних та економічних умов. Регуляторна компетенція у сфері віртуальних активів наразі розподіляється між Національним банком України та Національною комісією з цінних паперів та фондового ринку. Такий підхід відтворює європейську модель, однак не враховує різницю в інституційній спроможності цих органів. Національний банк України має значно більші ресурси, досвід і технічну експертизу, тоді як інший регулятор стикається з проблемами фінансування та кадрового забезпечення. Без посилення його інституційної спроможності існує ризик виникнення дисбалансу у регулюванні різних сегментів ринку.

Додатковим фактором є вплив воєнного стану та потреби повоєнної відбудови. Віртуальні активи вже відіграли важливу роль у залученні міжнародної фінансової підтримки, що підвищує їх значення як інструменту швидких транскордонних переказів. Водночас зростають ризики кібербезпеки, зокрема використання таких активів у протиправній діяльності та здійснення кібератак. Адаптивна гібридна модель дозволяє враховувати ці виклики через гнучке посилення контролю за ризиковими операціями без зміни базових принципів регулювання.

Порівняльно-правовий аналіз свідчить, що найбільш ефективні регуляторні моделі (Сінгапур, Швейцарія, Об'єднані Арабські Емірати) поєднують чіткість базових правил із гнучкістю їх застосування. Сінгапурська модель, заснована на принциповому підході, передбачає встановлення загальних стандартів із наданням регулятору дискреційних

повноважень щодо їх конкретизації залежно від обставин. У Швейцарії застосовується функціональний підхід, який доповнюється індивідуальними консультаціями регулятора для кожного нового проекту. Це забезпечує правову визначеність навіть для інноваційних моделей, що не вписуються у стандартні категорії. Об'єднані Арабські Емірати створили спеціальні регуляторні зони, зокрема Глобальний ринок Абу-Дабі та Міжнародний фінансовий центр Дубая, у межах яких діють окремі режими регулювання віртуальних активів. Такий підхід дозволяє тестувати різні моделі регулювання без поширення ризиків на всю фінансову систему держави [10, с. 274–276].

Водночас критичний аналіз показує, що успішність цих моделей значною мірою зумовлена специфічними умовами відповідних юрисдикцій: високою інституційною спроможністю регуляторів, розвиненою фінансовою інфраструктурою та наявністю кваліфікованих кадрів. Сінгапур та ОАЕ є невеликими фінансовими центрами, що дозволяє забезпечити оперативність регуляторних рішень. Швейцарія має тривалу традицію ефективного фінансового регулювання та високий рівень довіри до державних інституцій. Відтак механічне перенесення цих моделей у держави з іншими інституційними характеристиками навряд чи буде результативним.

Для України адаптивна гібридна модель має впроваджуватися з урахуванням обмеженої інституційної спроможності, необхідності поетапного розвитку регулювання та пріоритету європейської інтеграції. Це передбачає реалізацію кількох послідовних етапів. Перший етап – запровадження базового рівня регулювання (AML/CFT-вимоги, реєстрація постачальників послуг) без надмірної деталізації. Другий етап – поступове посилення інституційної спроможності регуляторів, зокрема через міжнародну технічну допомогу, навчання персоналу та створення спеціалізованих підрозділів. Третій етап – впровадження функціонального рівня регулювання з диференційованими вимогами для різних категорій активів.

Четвертий етап – формування адаптивних механізмів, включаючи регуляторні пісочниці та процедури регулярного перегляду стандартів.

Такий поетапний підхід дозволяє уникнути ситуації, коли формально прийняте законодавство не працює через відсутність ресурсів для його реалізації. Водночас це не означає відмови від високих регуляторних стандартів: базовий рівень має відповідати міжнародним вимогам, а поетапність стосується лише темпів впровадження складніших елементів. Важливо також забезпечити прозорість регуляторного процесу та участь представників ринку у формуванні правил, оскільки відсутність такого діалогу часто призводить до неефективного регулювання.

Висновки. Проведений аналіз теоретико-правових підходів до формування системи регулювання обігу віртуальних активів дозволяє сформулювати низку висновків, що мають як теоретичне, так і практичне значення.

Ключовим результатом дослідження є обґрунтування адаптивної гібридної моделі правового регулювання, яка поєднує функціональний і ризик-орієнтований підходи з механізмами адаптивного регулювання. Модель передбачає три рівні (базовий, функціональний та адаптивний) і базується на принципах контекстуальної адаптивності, градаційної пропорційності, інституційної узгодженості, технологічної нейтральності та відкритості до інновацій. На відміну від традиційних підходів, вона включає механізми постійного оновлення регуляторних стандартів відповідно до технологічних змін.

Аналіз міжнародних підходів виявляє їх обмеження. Рекомендації FATF формують основу для протидії відмиванню коштів, але не охоплюють усю сферу

регулювання. Регламент MiCA створює комплексну модель, однак вимагає високого рівня інституційної спроможності. Сінгапурська та швейцарська моделі демонструють ефективність гнучкого підходу, проте їх застосування обмежене специфікою відповідних юрисдикцій.

Застосування адаптивної гібридної моделі в Україні потребує врахування розподілу повноважень між регуляторами, обмеженої інституційної спроможності, умов воєнного стану та курсу на європейську інтеграцію. Механічне запозичення іноземних моделей без адаптації може призвести до формального, але неефективного регулювання. Натомість доцільною є поетапна стратегія, що поєднує впровадження базових стандартів із поступовим розвитком інституційної спроможності.

Науковановизнаходження полягає у концептуалізації принципу адаптивності як ключового елемента системи регулювання. Запропонована модель є цілісною теоретичною конструкцією, що забезпечує баланс між гнучкістю регулювання та правовою визначеністю. Її практичне значення полягає у можливості застосування в умовах обмежених ресурсів і поступової імплементації складних регуляторних стандартів.

Перспективи подальших досліджень пов'язані з деталізацією запропонованої моделі, зокрема розробкою критеріїв класифікації віртуальних активів, механізмів координації між регуляторами, процедур функціонування регуляторних пісочниць та індикаторів оцінки інституційної спроможності. Окремого дослідження потребують питання регулювання децентралізованих фінансів, де традиційні підходи стикаються з відсутністю чітко визначеного суб'єкта регулювання.

Література:

1. Майданик Р. А. Криптовалюта: проблеми правового регулювання. Актуальні проблеми приватного права: матеріали наук.-практ. конф., присвяч. 96-й річниці з дня народж. В. П. Маслова (м. Харків, 14 лют. 2018 р.). Харків: Право, 2018. С. 11–15.
2. Баранов О. А. Інтернет речей і блокчейн: передумови конвергенції технологій та правового регулювання. *Інформація і право*. 2018. № 1 (24). С. 60–71.
3. Грудницький В. М. Правове регулювання обігу віртуальних (цифрових) активів в Україні. *Київський часопис права*. 2023. № 2. С. 43–49. DOI: <https://doi.org/10.32782/klj/2023.2.6> (дата звернення: 10.04.2026).

4. Тимченко Л. М., Хмеленко К. М. Загальна характеристика криптовалюти. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2022. № 12. DOI: <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2022-12/80> (дата звернення: 10.04.2026).
5. Воеводіна Г. І. Гармонізація правового регулювання ринку криптоактивів України з правом ЄС: понятійно-категорійний та класифікаційний аспект. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право*. 2025. Вип. 89. DOI: <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2025.89.4.15> (дата звернення: 10.04.2026).
6. Мухін В. Перспективи та виклики впровадження регулювання ринків криптоактивів (MiCA) в Україні. *Право та інновації*. 2025. № 1 (49). DOI: [https://doi.org/10.37772/2518-1718-2025-1\(49\)-15](https://doi.org/10.37772/2518-1718-2025-1(49)-15) (дата звернення: 10.04.2026).
7. Самсін Р. І. Еволюція термінів «криптовалюта», «віртуальні активи» та «криптоактиви» у сучасній правовій площині. *Київський часопис права*. 2024. № 2. DOI: <https://doi.org/10.32782/klj/2024.2.31> (дата звернення: 10.04.2026).
8. De Filippi P., Wright A. Блокчейн і право: правило коду. Cambridge, MA: Harvard University Press, 2018. 312 с.
9. Walch A. Блокчейн Bitcoin як інфраструктура фінансового ринку: розгляд операційного ризику. *N.Y.U. Journal of Legislation and Public Policy*. 2015. Vol. 18. P. 837–893.
10. Brummer C., Yadav Y. Фінтех і інноваційна трилема. *Georgetown Law Journal*. 2019. Vol. 107. P. 235–307.
11. Financial Action Task Force. Оновлені настанови щодо ризик-орієнтованого підходу до віртуальних активів та постачальників послуг у сфері віртуальних активів. Paris: FATF, 2021. 102 p. URL: <https://www.fatf-gafi.org/en/publications/Fatfrecommendations/Guidance-rba-virtual-assets-2021.html> (дата звернення: 10.04.2026).
12. Регламент (ЄС) 2023/1114 Європейського парламенту і Ради від 31 травня 2023 року про ринки криптоактивів (MiCA). URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX:32023R1114> (дата звернення: 10.04.2026).
13. Про віртуальні активи: Закон України від 17 лютого 2022 р. № 2074-IX. *Голос України*. 2022. № 45. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2074-20> (дата звернення: 10.04.2026).

References:

1. Maidanyk R. A. Kryptovaliuta: problemy pravovoho rehulivannia. Aktualni problemy pryvatnoho prava: materialy nauk.-prakt. konf., prysviach. 96-y richnytsi z dnia narodzh. V. P. Maslova (Kharkiv, 14 liutoho 2018 roku). Kharkiv: Pravo, 2018. S. 11–15.
2. Baranov O. A. Internet rechey i blokchein: peredumovy konverhentsii tekhnolohii ta pravovoho rehulivannia. *Informatsiia i pravo*. 2018. № 1 (24). S. 60–71.
3. Hrudnytskyi V. M. Pravove rehulivannia obihu virtualnykh (tsyfrovykh) aktyviv v Ukraini. *Kyivskiy chasopys prava*. 2023. № 2. S. 43–49. DOI: <https://doi.org/10.32782/klj/2023.2.6>
4. Tymchenko L. M., Khmelenko K. M. Zahalna kharakterystyka kryptovaliuty. *Yurydychnyi naukovyi elektronnyi zhurnal*. 2022. № 12. DOI: <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2022-12/80>
5. Voievodina H. I. Harmonizatsiia pravovoho rehulivannia rynku kryptoaktyviv Ukrainy z pravom YeS: poniatiino-katehoriinyi ta klasyfikatsiinyi aspekt. *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho natsionalnoho universytetu. Seriya: Pravo*. 2025. Vyp. 89. DOI: <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2025.89.4.15>
6. Mukhin V. Perspektyvy ta vyklyky vprovadzhennia rehulivannia ryнкiv kryptoaktyviv (MiCA) v Ukraini. *Pravo ta innovatsii*. 2025. № 1 (49). DOI: [https://doi.org/10.37772/2518-1718-2025-1\(49\)-15](https://doi.org/10.37772/2518-1718-2025-1(49)-15)
7. Samsin R. I. Evoliutsiia terminiv «kryptovaliuta», «virtualni aktyvy» ta «kryptoaktyvy» u suchasni pravovii ploshchyni. *Kyivskiy chasopys prava*. 2024. № 2. DOI: <https://doi.org/10.32782/klj/2024.2.31>
8. De Filippi P., Wright A. Блокчейн і право: pravyylo kodu. Cambridge, MA: Harvard University Press, 2018. 312 s.
9. Walch A. Блокчейн Bitcoin yak infrastruktura finansovoho rynku: rozghliad operatsiinoho ryzyku. *N.Y.U. Journal of Legislation and Public Policy*. 2015. Vol. 18. P. 837–893.
10. Brummer C., Yadav Y. Fintekh i innovatsiina trylema. *Georgetown Law Journal*. 2019. Vol. 107. P. 235–307.
11. Financial Action Task Force. Onovleni nastanovy shchodo ryzyk-oriientovanoho pidkhodu do virtualnykh aktyviv ta postachalnykiv posluh u sferi virtualnykh aktyviv. Paris: FATF, 2021. 102 p. URL: <https://www.fatf-gafi.org/en/publications/Fatfrecommendations/Guidance-rba-virtual-assets-2021.html> (date of access: 10.04.2026).
12. Rehlament (YeS) 2023/1114 Yevropeiskoho parlamentu i Rady vid 31 travnia 2023 roku pro rynku kryptoaktyviv (MiCA). URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX:32023R1114> (date of access: 10.04.2026).
13. Pro virtualni aktyvy : Zakon Ukrainy vid 17 liutoho 2022 roku № 2074-IX. *Holos Ukrainy*. 2022. № 45. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2074-20> (data zvernennia: 10.04.2026).

Стаття надійшла до друку 14 квітня 2026 року

**РОЗДІЛ 2. ЦИВІЛЬНЕ ПРАВО І ПРОЦЕС; СІМЕЙНЕ ПРАВО;
МІЖНАРОДНЕ ПРИВАТНЕ ТА МІЖНАРОДНЕ ПРАВО;
ГОСПОДАРСЬКЕ ТА ГОСПОДАРСЬКО-ПРОЦЕСУАЛЬНЕ ПРАВО**

УДК 346.9:004

DOI 10.31732/2708-339X-2026-20-A9

**АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ ВИКОРИСТАННЯ ДОКАЗІВ У
ГОСПОДАРСЬКОМУ ПРОЦЕСІ, ЗОКРЕМА В УМОВАХ
ЦИФРОВІЗАЦІЇ ПРАВОСУДДЯ ТА РОЗВИТКУ ЕЛЕКТРОННИХ
ТЕХНОЛОГІЙ**

Герасименко О.О.,

*доктор філософії в галузі права,
доцент кафедри державно-правових дисциплін
ВНЗ «Університет економіки та права «КРОК»,
м. Київ, вул. Табірна, 30-32, Україна, 03113
e-mail: gerasimenkoo@krok.edu.ua,
ORCID: <https://orcid.org/0009-0001-9170-0672>*

**CURRENT ISSUES IN THE USE OF EVIDENCE IN COMMERCIAL
PROCEEDINGS, PARTICULARLY IN THE CONTEXT OF THE
DIGITALIZATION OF JUSTICE AND THE DEVELOPMENT OF
ELECTRONIC TECHNOLOGIES**

Gerasymenko O.O.,

*Doctor of Philosophy in Law,
Associate Professor, Department of State and Legal Disciplines,
“KROK” University,
Kyiv, Tabirna St., 30-32, Ukraine, 03113
e-mail: gerasimenkoo@krok.edu.ua,
ORCID: <https://orcid.org/0009-0001-9170-0672>*

Анотація. У статті досліджуються актуальні проблеми використання доказів у господарському процесі, зокрема в умовах цифровізації правосуддя та розвитку електронних технологій. Особлива увага приділяється питанням відсутності або недостатньої достовірності доказів, обмеженого доступу до них, а також використанню доказів, отриманих з порушенням вимог законодавства. Визначено, що цифрова трансформація судочинства істотно впливає на традиційні підходи до доказування, зумовлюючи необхідність їх переосмислення та адаптації до нових умов.

Проаналізовано специфіку електронних доказів, їх нематеріальний характер, необхідність підтвердження автентичності, забезпечення цілісності та складність оцінки у судовій практиці. Встановлено, що недосконалість законодавчого регулювання та відсутність уніфікованих стандартів щодо електронних доказів створюють значні труднощі як для судів, так і для учасників процесу, зумовлюючи неоднорідність судової практики. Особливу увагу приділено проблемам витребування доказів, особливо тих, що перебувають у цифровому середовищі або у володінні третіх осіб.

Розглянуто міжнародний досвід, зокрема практику Європейського Союзу, щодо регулювання витребування доказів і використання електронного підпису як засобу підтвердження достовірності електронної інформації. Обґрунтовано необхідність удосконалення процесуальних механізмів доказування, впровадження сучасних інформаційних технологій та розвитку електронної юстиції.

Встановлено, що забезпечення балансу між доступністю доказів і належним захистом прав сторін є ключовим завданням сучасного господарського судочинства. Запропоновано напрями вдосконалення правового регулювання, зокрема розробку єдиних стандартів оцінки електронних доказів, удосконалення процедур їх подання та дослідження, а також посилення міжнародної співпраці. Додатково наголошено на важливості підвищення кваліфікації суддів і учасників процесу у сфері роботи з електронними доказами.

розвитку технічної інфраструктури судів, а також удосконалення електронного документообігу та інтеграції цифрових сервісів правосуддя. Результати дослідження можуть бути використані для підвищення ефективності судового розгляду та забезпечення справедливості у господарських спорах.

Ключові слова: господарський процес, докази, доказування, електронні докази, цифровізація правосуддя, електронна юстиція, інформаційні технології, судовий процес, допустимість доказів, достовірність доказів, процесуальне право, судова практика, витребування доказів, електронний підпис.

Формул: 0, **рис.:** 0, **табл.:** 0, **бібл.:** 11.

Abstract. The article examines current issues related to the use of evidence in commercial proceedings, particularly in the context of the digitalization of justice and the development of electronic technologies. Special attention is paid to the problems of the absence or insufficient reliability of evidence, limited access to it, as well as the use of evidence obtained in violation of legal requirements. It is determined that the digital transformation of judicial proceedings significantly affects traditional approaches to proof, necessitating their reconsideration and adaptation to new conditions.

The study analyzes the specific features of electronic evidence, its intangible nature, the need to confirm its authenticity, ensure its integrity, and the complexity of its evaluation in judicial practice. It is established that the imperfection of legislative regulation and the lack of unified standards for electronic evidence create significant difficulties for both courts and participants in proceedings, leading to inconsistencies in judicial practice. Particular attention is paid to the problems of obtaining evidence, especially those existing in digital environments or held by third parties.

The article considers international experience, in particular the practice of the European Union, regarding the regulation of evidence collection and the use of electronic signatures as a means of verifying the reliability of electronic information. The necessity of improving procedural mechanisms of proof, implementing modern information technologies, and developing e-justice is substantiated.

It is established that ensuring a balance between accessibility of evidence and proper protection of the rights of the parties is a key task of modern commercial litigation. The paper proposes directions for improving legal regulation, including the development of unified standards for the evaluation of electronic evidence, improvement of procedures for their submission and examination, and strengthening international cooperation. Additional emphasis is placed on the importance of enhancing the qualifications of judges and participants in proceedings in the field of electronic evidence, developing the technical infrastructure of courts, as well as improving electronic document management and integrating digital justice services. The results of the study may be used to increase the efficiency of judicial proceedings and ensure fairness in commercial disputes.

Keywords: commercial procedure, evidence, proof, electronic evidence, digitalization of justice, e-justice, information technologies, judicial process, admissibility of evidence, reliability of evidence, procedural law, judicial practice, obtaining evidence, electronic signature.

Formulas: 0, **fig.:** 0, **tabl.:** 0, **bibl.:** 11.

Постановка проблеми. Сучасний господарський процес перебуває на етапі активної трансформації, зумовленої розвитком інформаційних технологій та впровадженням електронної юстиції. Цифровізація правосуддя істотно впливає на всі елементи судового процесу, зокрема на інститут доказування, який є ключовим для забезпечення обґрунтованості та справедливості судових рішень. У зв'язку з цим особливої актуальності набувають питання використання доказів, їх допустимості, достовірності та належності у господарському процесі.

Зростання ролі електронних доказів, таких як електронні документи, цифрові повідомлення та дані інформаційних систем, зумовлює необхідність адаптації процесуального права до нових реалій. Водночас відсутність чітких і уніфікованих

підходів до їх збирання, подання, дослідження та оцінки створює значні труднощі у судовій практиці. Особливо проблемними залишаються питання підтвердження достовірності електронних доказів, використання електронного підпису, а також забезпечення їх цілісності та захисту від втручання.

Крім того, ускладнюється процес витребування доказів, зокрема тих, що перебувають у володінні третіх осіб або існують виключно в цифровому середовищі. Це впливає на ефективність судового процесу та може обмежувати можливості сторін у реалізації своїх процесуальних прав. Наявні прогалини у правовому регулюванні, а також неоднорідність судової практики щодо оцінки доказів, свідчать про необхідність комплексного дослідження цієї проблематики.

Таким чином, актуальність теми зумовлена необхідністю вдосконалення механізмів доказування у господарському процесі з урахуванням сучасних викликів цифровізації, що сприятиме підвищенню ефективності правосуддя та забезпеченню належного захисту прав і законних інтересів учасників судового процесу.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання розуміння доказів та їх витребування у господарському процесі були предметом наукових досліджень таких учених, як Р. С. Бурганов, С. П. Во-рожит, Ю. М. Грошевий, С. В. Дяченко, О. П. Машевська, А. М. Найчено, О. В. Подвірна, С. Я. Фурса, С. С. Бичкова, К. Р. Юхтенко та інших.

Важливе значення для наукового осмислення теми мають і міжнародно-правові акти. Зокрема, Директива 1999/93/ЄС заклала правові основи використання електронного підпису як засобу підтвердження автентичності електронних документів [2]. Директиви 2014/24/ЄС та 2014/56/ЄС хоча й регулюють окремі сфери публічних закупівель та аудиту, однак містять положення, важливі для розуміння процедур отримання, перевірки та використання документальної й електронної інформації як доказової бази [3; 4]. Окрему роль відіграє практика Європейського суду з прав людини, зокрема рішення у справі «Барбара Арнольд і інші проти Італії», яке акцентує увагу на необхідності дотримання стандартів справедливого судового розгляду при отриманні та дослідженні доказів [11].

Отже, аналіз останніх досліджень і публікацій свідчить про наявність ґрунтовної теоретичної бази щодо доказування у процесуальному праві, однак водночас підтверджує, що проблематика використання електронних доказів у господарському процесі в умовах цифровізації правосуддя залишається недостатньо розробленою та потребує подальшого наукового опрацювання.

Не вирішені раніше частини загальної проблеми. Попри наявність значної кількості наукових досліджень у сфері доказування, низка важливих

аспектів використання доказів у господарському процесі залишається недостатньо врегульованою як на теоретичному, так і на практичному рівнях. Передусім це стосується питань, пов'язаних із функціонуванням електронної юстиції та впливом інформаційних технологій на судовий процес.

Недостатньо дослідженими залишаються питання стандартизації електронних доказів, процедур їх оцінки та забезпечення технічної готовності судів. Відсутність єдиних підходів до визначення вимог щодо форми, змісту та способів підтвердження автентичності електронних доказів ускладнює їх використання у господарському процесі. Це, у свою чергу, негативно впливає на допустимість доказів і породжує неоднорідність судової практики.

Окремою проблемою є відсутність чітких процесуальних алгоритмів щодо збирання, подання та витребування електронних доказів, особливо тих, що перебувають у цифровому середовищі або під контролем третіх осіб. Недостатньо врегульованими залишаються також питання перевірки достовірності доказів, зокрема із застосуванням електронного підпису та інших засобів ідентифікації. Крім того, на практиці спостерігається недостатній рівень технічного забезпечення судів, що ускладнює повноцінне дослідження електронних доказів у судовому процесі. Це обмежує можливості суду щодо безпосереднього дослідження доказової інформації та впливає на ефективність доказування загалом.

Таким чином, існує потреба у подальшому розвитку процесуального права з урахуванням сучасних викликів цифровізації правосуддя, формуванні єдиних стандартів використання електронних доказів та удосконаленні механізмів їх застосування у господарському процесі.

Метою статті є комплексний аналіз проблем використання доказів у господарському процесі в умовах цифровізації правосуддя та розвитку електронних технологій, а також визначення основних напрямів їх вирішення з

урахуванням сучасних тенденцій розвитку процесуального права, судової практики та впровадження електронної юстиції.

Виклад основного матеріалу. У системі сучасного господарського судочинства інститут доказування виступає фундаментальним базисом, на якому ґрунтується правосуддя. Докази відіграють ключову роль у забезпеченні законності, справедливості та обґрунтованості судових рішень, оскільки саме через них суд отримує релевантну інформацію про фактичну сторону правовідносин. Механізм доказування є інструментальним втіленням принципу змагальності, де кожна сторона несе тягар доведення тих обставин, на які вона посилається як на підставу своїх вимог або заперечень.

Відповідно до положень ст. 73 Господарського процесуального кодексу (ГПК) України, докази визначаються як будь-які дані, на підставі яких суд встановлює наявність або відсутність обставин (фактів), що обґрунтовують вимоги і заперечення учасників справи, та інших обставин, які мають значення для вирішення спору [1]. Проте в умовах четвертої промислової революції та тотальної цифровізації економіки, традиційні підходи до збирання та дослідження доказів зазнають суттєвої трансформації. Поява електронних документів, хмарних сховищ, логів транзакцій у блокчейн-мережах та листування у месенджерах вимагає від суду не лише юридичної, а й певної технологічної компетенції.

Однією з найбільш гострих проблем правозастосування залишається забезпечення допустимості та достовірності доказів. У господарському процесі критично важливо, щоб доказ був отриманий у порядку, встановленому законом, та з належного джерела.

Як зазначає Машевська О. П., правильне застосування критеріїв допустимості та достовірності є основою ефективного доказування [7]. Проте у контексті електронних доказів ці критерії стають об'єктом дискусій: допустимість, зокрема виникає питання щодо легітимності скріншотів (знімків екрана),

електронних листів без кваліфікованого електронного підпису (КЕП) та відеозаписів, отриманих з приватних камер спостереження; та достовірність, тобто цифрова природа даних дозволяє легко вносити зміни у зміст документів або метадані (час створення, авторство), що ставить під сумнів автентичність поданих суду матеріалів.

Відсутність єдиних, законодавчо закріплених алгоритмів технічної перевірки цифрових даних призводить до неоднорідності судової практики. В одних випадках суди визнають роздруківки електронного листування належними доказами, в інших – відхиляють їх через неможливість ідентифікувати відправника.

Окрім допустимості, особливої уваги потребує аналіз належності. Доказ вважається належним, якщо він містить інформацію щодо предмета доказування. У складних господарських спорах (наприклад, щодо інтелектуальної власності чи корпоративних конфліктів) сторони часто перевантажують справу надмірною кількістю документів, що не мають прямого відношення до суті спору, сподіваючись на «кількісний» ефект. Це актуалізує принцип процесуальної економії, згідно з яким суд має відсікати нерелевантну інформацію.

Щодо достатності доказів, то в господарському процесі України дедалі активніше впроваджується стандарт «вірогідності доказів». Цей стандарт передбачає, що суд має віддати перевагу тій версії подій, яка є більш імовірною порівняно з іншою, що відрізняє господарський процес від кримінального, де діє стандарт «поза розумним сумнівом».

Розвиток підсистем Єдиної судової інформаційно-телекомунікаційної системи (ЄСІТС) змінює не лише форму подання доказів, а й філософію їх оцінки. Електронний документообіг дозволяє мінімізувати ризики втрати або фізичного пошкодження паперових носіїв, забезпечити оперативний доступ сторін до матеріалів справи, а також автоматизувати перевірку чинності електронних підписів.

Водночас цифровізація породжує проблему «цифрової нерівності».

Учасники процесу, які мають кращий доступ до технологічних інструментів (наприклад, великі корпорації з потужними ІТ-відділами), можуть мати перевагу у збиранні цифрових доказів порівняно з малими підприємствами, що вимагає від суду активнішої ролі у витребуванні доказів для дотримання балансу інтересів. Таким чином, інститут доказування у господарському процесі перебуває на етапі адаптації до вимог цифрового суспільства. Виклики, пов'язані з ідентифікацією електронних доказів та уніфікацією критеріїв їх оцінки, потребують подальшого вдосконалення процесуального законодавства та розробки чітких роз'яснень від Верховного Суду задля усунення правової невизначеності.

Значну увагу необхідно приділити електронним доказам, які стають все більш поширеними у зв'язку з розвитком електронної юстиції та використанням інформаційних технологій у господарській діяльності. Електронні документи, листування, цифрові дані та інші форми електронної інформації потребують спеціальних підходів до їх дослідження. За висновками Юхтенко К. Р., електронні докази мають специфічну правову природу, що зумовлює необхідність розробки окремих правил їх використання у судовому процесі [9, с. 51-52]. Важливим є питання підтвердження їх автентичності, зокрема шляхом використання електронного підпису, правове регулювання якого закріплене у відповідних актах Європейського Союзу [2].

Окремою проблемою є витребування доказів, особливо тих, що перебувають у володінні третіх осіб або зберігаються в електронному середовищі. У таких випадках виникають труднощі з доступом до інформації, що може обмежувати можливість сторін у доведенні своїх позицій. Як підкреслює Чернега В. М., ефективність судового процесу значною мірою залежить від можливості сторін своєчасно отримати необхідні докази [6, с. 102-104]. Це потребує вдосконалення процесуальних механізмів витребування доказів та забезпечення ефективної взаємодії між

учасниками процесу.

Крім того, розвиток цифровізації правосуддя висуває нові вимоги до технічного забезпечення судів. Недостатній рівень матеріально-технічної бази ускладнює повноцінне дослідження електронних доказів, що впливає на якість судового розгляду. У цьому контексті важливими є положення міжнародних актів, які регулюють використання електронних документів та процедур перевірки інформації, зокрема у сфері аудиту та публічних закупівель [3; 4].

Важливу роль у формуванні сучасних підходів до використання доказів відіграє судова практика, яка на сучасному етапі виконує функцію «живого права», оперативно реагуючи на технологічні зміни швидше за законодавця. Саме через рішення вищих судових інстанцій поступово виробляються критерії оцінки електронних доказів та визначаються чіткі межі їх допустимості в умовах правової невизначеності. Практика Європейського суду з прав людини є ціннісним орієнтиром для українського господарського процесу. В контексті ст. 6 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод, ЄСПЛ підкреслює, що право на справедливий судовий розгляд неможливе без дотримання принципів змагальності та рівності сторін (пункти 11, 15).

В Україні ключовим драйвером уніфікації практики є Верховний Суд. У низці постанов (зокрема у справах № 922/51/20, № 712/11651/20) Суд сформував важливі висновки щодо «цифрових слідів», тобто електронний документ вважається оригіналом, якщо він створений у цифровому форматі, і його копія на папері не замінює першоджерела. Верховний Суд визнав, що листування у Viber, Telegram чи WhatsApp може вважатися належним доказом, якщо воно дозволяє ідентифікувати відправника та підтвердити зміст волевиявлення сторони.

Проте, як справедливо зазначає Дяченко С. В., відсутність уніфікованих технічних стандартів у цій сфері все ще зумовлює значні ризики [10, с. 80-81]. Без чітко визначених методик експертного

дослідження цифрової інформації суди часто змушені покладатися на власне суб'єктивне переконання, що створює підґрунтя для неоднорідності правозастосування.

Сучасний стан доказування вимагає переходу від фрагментарних судових рішень до єдиних методологічних підходів. Це передбачає розробку чітких інструкцій для адвокатів та сторін щодо того, як правильно «консервувати» цифрові докази (наприклад, використання сервісів фіксації веб-сторінок або залучення технічних спеціалістів); розширення повноважень суду щодо призначення технічних експертів та використання спеціалізованого програмного забезпечення для перевірки цілісності даних прямо в залі засідань. Таким чином, судова практика виступає ключовим інструментом адаптації господарського процесу до викликів цифровізації. Подальше вдосконалення законодавства має відбуватися шляхом імплементації вироблених судами критеріїв у норми ГПК України. Це дозволить створити передбачуване правове середовище, де технологічний розвиток не суперечитиме фундаментальним гарантіям справедливого судочинства.

Важливу роль у формуванні підходів до використання доказів відіграє судова практика, яка поступово виробляє критерії оцінки електронних доказів та визначає межі їх допустимості. Практика Європейського суду з прав людини підкреслює необхідність забезпечення справедливого судового розгляду, зокрема через дотримання принципів допустимості доказів та рівності сторін [11]. Водночас, як зазначає Дяченко С. В., відсутність уніфікованих стандартів у цій сфері зумовлює необхідність подальшого вдосконалення законодавства та розробки єдиних методологічних підходів [10, с. 84].

Таким чином, сучасний господарський процес потребує адаптації до нових умов, пов'язаних із розвитком інформаційних технологій. Вирішення зазначених проблем можливе шляхом удосконалення процесуального права, впровадження єдиних стандартів

доказування, підвищення рівня технічного забезпечення судів та розвитку електронної юстиції, що в сукупності сприятиме підвищенню ефективності судового процесу та забезпеченню справедливості судових рішень.

Висновки. Отже, проведений аналіз свідчить, що використання доказів у господарському процесі в умовах цифровізації правосуддя набуває нових змістовних характеристик та супроводжується рядом суттєвих проблем. Встановлено, що традиційні підходи до доказування потребують адаптації до сучасних умов розвитку інформаційних технологій та електронної юстиції.

Основними проблемами залишаються забезпечення допустимості та достовірності доказів, відсутність уніфікованих стандартів оцінки електронних доказів, складність їх витребування, а також недостатній рівень технічного забезпечення судів. Особливу увагу необхідно приділити електронним доказам, які, з одного боку, значно розширюють можливості доказування, а з іншого – потребують чіткої регламентації щодо їх автентичності, цілісності та способів дослідження.

З'ясовано, що судова практика поступово формує підходи до оцінки електронних доказів, однак відсутність єдиних правил і стандартів зумовлює неоднорідність застосування норм процесуального права. Це, у свою чергу, впливає на ефективність судового процесу та рівень захисту прав учасників господарських правовідносин. У зв'язку з цим обґрунтовано необхідність удосконалення законодавчого регулювання у сфері доказування, зокрема шляхом розробки чітких критеріїв допустимості та достовірності електронних доказів, запровадження єдиних стандартів їх оцінки, а також удосконалення процедур їх збирання, подання та витребування. Важливим напрямом є також підвищення рівня технічного забезпечення судів і впровадження сучасних інформаційних технологій у судовий процес.

Таким чином, подальший розвиток господарського процесуального права

має бути спрямований на гармонізацію традиційних інститутів доказування з вимогами цифрової епохи, що сприятиме підвищенню ефективності правосуддя,

забезпеченню справедливості судових рішень та належному захисту прав і законних інтересів учасників судового процесу.

Література:

1. Господарський процесуальний кодекс України: Закон України від 06.11.1991 № 1798-XII (зі змін. і доп.). <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1798-12#Text>
2. Директива 1999/93/ЄС Європейського парламенту та Ради «Про систему електронних підписів, що застосовується в межах Співтовариства». URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_240#Text
3. Директива Європейського Парламенту і Ради 2014/24/ЄС від 26 лютого 2014 року про публічні закупівлі та про скасування Директиви 2004/18/ЄС. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/984_052-14#Text
4. Директива Європейського Парламенту та Ради 2014/56/ЄС від 16 квітня 2014 р. щодо обов'язкового аудиту фінансової звітності. <https://www.apu.net.ua/attachments/article/762/Direktiva%202014-56-EU.pdf>
5. Грошевий Ю. М. Докази і доказування у судовому процесі: монографія. К.: Юрінком Інтер, 2006.
6. Чернега В. М. Господарське процесуальне право: загальна частина : підручник. Київ: Видавництво Лира-К, 2023. 178 с. URL: <https://lira-k.com.ua/preview/13128.pdf>
7. Машевська О. Докази і доказування у господарському процесі. ADVOKAT POST. Інформаційне агентство. URL: <https://www.hsa.org.ua/blog/dokazi-i-dokazuvannia-u-gospodarskomu-procesi>
8. Цивільний процес: теорія і практика: концепції вчених з удосконалення законодавства про цивільне судочинство : монографія / С.Я. Фурса, Є.І. Фурса, А.Г. Гулик, С. В. Васильєв, Л. В. Діденко; Центр правових досліджень Фурси ; за заг. ред. і передм. С.Я. Фурса, С.С. Бичкова. Київ : Алєрта, 2023. 638 с. (Процесуальні науки).
9. Юхтенко К. Р. Проблеми застосування електронних доказів у судовому процесі. Правовий вимір конституційної та кримінальної юрисдикції в Україні та світі. Восьмі юридичні читання: зб. тез доп. Всеукр. щорічн. наук.-практ. дистанц. конф. (Одеса, 18 квіт. 2025 р.) / за заг. ред. Т. В. Степанової, О. А. Чувакова ; уклад.: М. О. Саракуца, О. В. Нарожна. – Електрон. текст. дані (1 файл : 1,4 МБ). Одеса : Одес. нац. ун-т ім. І. І. Мечникова, 2025. С. 48–52. URL: <https://dspace.onu.edu.ua/handle/123456789/42128>
10. Дяченко С. В. Використання електронних доказів у господарському судочинстві. *Юридична наука*. 2021. № 3. С. 78–84.
11. Рішення Європейський суд з прав людини у справі «Барбара Арнольдї та інші проти Італії».

References:

1. Hospodarskyi protsesualnyi kodeks Ukrainy : Zakon Ukrainy vid 06 lystopada 1991 roku № 1798-XII (zi zminamy i dopovnenniamy). Ofitsiyni vebsait Verkhovnoi Rady Ukrainy. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1798-12#Text>
2. Dyrektyva 1999/93/IeS Yevropeiskoho parlamentu ta Rady «Pro systemu elektronnykh pidpysiv, shcho zastosovuietsia v mezhakh Spivtovarystva». Ofitsiyni vebsait Verkhovnoi Rady Ukrainy. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_240#Text
3. Dyrektyva Yevropeiskoho Parlamentu i Rady 2014/24/IeS vid 26 liutoho 2014 roku pro publichni zakupivli ta pro skasuvannia Dyrektyvy 2004/18/IeS. Ofitsiyni vebsait Verkhovnoi Rady Ukrainy. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/984_052-14#Text
4. Dyrektyva Yevropeiskoho Parlamentu ta Rady 2014/56/IeS vid 16 kvitnia 2014 roku shchodo oboviazkovoho audytu finansovoi zvitnosti. URL: <https://www.apu.net.ua/attachments/article/762/Direktiva%202014-56-EU.pdf>
5. Hroshevyi Yu. M. *Dokazy i dokazuvannia u sudovomu protsesi : monohrafiia*. Kyiv : Yurinkom Inter, 2006.
6. Cherneha V. M. *Hospodarske protsesualne pravo: zahalna chastyna : pidruchnyk*. Kyiv : Vydavnytstvo Lira-K, 2023. 178 s. URL: <https://lira-k.com.ua/preview/13128.pdf>
7. Mashevskaya O. *Dokazy i dokazuvannia u hospodarskomu protsesi*. ADVOKAT POST. *Informatsiine ahentstvo*. URL: <https://www.hsa.org.ua/blog/dokazi-i-dokazuvannia-u-gospodarskomu-procesi>
8. Fursa S. Ya., Fursa Ye. I., Hulyk A. H., Vasyliiev S. V., Didenko L. V. *Tsyvilnyi protses: teoriia i praktyka: kontseptsii vchenykh z udoskonalennia zakonodavstva pro tsyvilne sudochynstvo : monohrafiia / za zah. red. i peredm. S. Ya. Fursy, S. S. Bychkova*. Kyiv : Alerta, 2023. 638 s. (Protseualni nauky).
9. Yukhtenko K. R. *Problemy zastosuvannia elektronnykh dokaziv u sudovomu protsesi. Pravovyi vymir konstytutsiinoi ta kryminalnoi yurysdyksii v Ukraini ta sviiti. Vosmi yurydychni chytannia : zb. tez dop. Vseukr. shchorichn. nauk.-prakt. dystants. konf. (Odesa, 18 kvitnia 2025 roku) / za zah. red. T. V. Stepanovoi, O. A. Chuvakova ; uklad.: M. O. Sarakutsa, O. V. Narozhna*. Odesa : Odes. nats. un-t im. I. I. Mechnykova, 2025. S. 48–52. URI: <https://dspace.onu.edu.ua/handle/123456789/42128>
10. Diachenko S. V. *Vykorystannia elektronnykh dokaziv u hospodarskomu sudochynstvi. Yurydychna nauka*. 2021. № 3. S. 78–84.
11. *Rishennia Yevropeiskoho sudu z prav liudyny u spravi «Barbara Arnoldi ta inshi proty Itali».*

Стаття надійшла до друку 02 квітня 2026 року

УДК 347.4

DOI 10.31732/2708-339X-2026-20-A10

ПУБЛІЧНО-ПРИВАТНЕ ПАРТНЕРСТВО У СФЕРІ ОБОРОННО-ПРОМИСЛОВОГО КОМПЛЕКСУ ЯК СКЛАДОВА ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ

Озарко Н.-Р. Л.,

аспірант Навчально-наукового Юридичного інституту
Карпатського національного університету імені Василя Стефаника,
м. Івано-Франківськ, вул. Т. Шевченка, 44а, Україна, 76018
e-mail: NazarGa@ukr.net
ORCID: <https://orcid.org/0009-0008-9543-7358>

PUBLIC-PRIVATE PARTNERSHIP IN THE DEFENSE-INDUSTRIAL COMPLEX AS A COMPONENT OF ENSURING THE NATIONAL SECURITY OF UKRAINE

Ozarko N.-R. L.,

postgraduate student of the Educational and Scientific Law Institute of the Vasyl Stefanyk Carpathian National
University,
Ivano-Frankivsk, T. Shevchenko St., 44a, Ukraine, 76018
e-mail: NazarGa@ukr.net
ORCID: <https://orcid.org/0009-0008-9543-7358>

Анотація. У статті аналізується публічно-приватне партнерство у сфері оборонно-промислового комплексу як складова забезпечення національної безпеки України. Зазначається, що публічно-приватне партнерство є важливим механізмом співпраці між державою та приватним сектором, який відкриває можливості для досягнення значних результатів у різних сферах. Така форма взаємодії передбачає об'єднання ресурсів державних структур, органів місцевого самоврядування та приватних інвесторів із чітким розподілом ризиків, обов'язків і прибутків. Особлива увага приділяється застосуванню публічно-приватного партнерства у сфері оборонно-промислового комплексу, що має критично важливе значення для національної безпеки. Таке партнерство сприяє виконанню завдань щодо захисту державного суверенітету та територіальної цілісності України.

Аналізуються положення Закону України «Про публічно-приватне партнерство», який передбачає можливість впровадження механізмів публічно-приватного партнерства у сфері безпеки й оборони, що підкреслює важливість співпраці між державними інституціями та приватним сектором. Констатується, що таке партнерство охоплює широкий спектр заходів, зокрема спільне фінансування стратегічно важливих проєктів у військово-промисловому комплексі та інтеграцію інноваційних технологій у сферу національної безпеки й управління ресурсами. Це підкреслює багатовекторний характер партнерства, спрямованого на посилення обороноздатності держави.

Наголошується, що для зміцнення оборонного потенціалу України важливо інтегрувати приватний капітал, новітні технології та експертні знання. Публічно-приватне партнерство може стати ефективним механізмом досягнення цієї мети, оскільки воно не лише посилює державні можливості, а й надає переваги приватному сектору, зокрема державні гарантії та доступ до бюджетного фінансування. Стверджується, що потенціал публічно-приватного партнерства виходить за межі виробництва озброєння та охоплює сфери кібербезпеки, розвідувальних технологій і захисту критично важливої інфраструктури.

Акцентується увага на тому, що динамічний розвиток механізмів публічно-приватного партнерства у сфері національної безпеки потребує адаптації законодавства до умов воєнного часу та впровадження кращих світових практик. Це не лише посилить обороноздатність держави, а й сприятиме залученню приватного сектору до реалізації інноваційних стратегічних ініціатив.

Ключові слова: національна безпека України, оборонно-промисловий комплекс, обороноздатність, публічно-приватне партнерство, співпраця.

Формул: 0, **рис.:** 0, **табл.:** 0, **бібл.:** 12.

Abstract. *The article analyzes public-private partnership in the defense-industrial complex as a component of ensuring the national security of Ukraine. It is noted that public-private partnership is an important mechanism of cooperation between the state and the private sector, which creates opportunities for achieving significant results in various fields. This form of interaction involves combining the resources of state institutions, local self-government bodies, and private investors with a clear distribution of risks, responsibilities, and profits. Particular attention is paid to the application of public-private partnership in the defense-industrial complex, which is of critical importance for national security. Such partnership contributes to fulfilling the tasks of protecting the state sovereignty and territorial integrity of Ukraine.*

The article analyzes the provisions of the Law of Ukraine "On Public-Private Partnership," which provides for the possibility of implementing public-private partnership mechanisms in the field of security and defense, thereby emphasizing the importance of cooperation between state institutions and the private sector. It is established that such partnership covers a wide range of measures, including joint financing of strategically important projects in the military-industrial complex and the integration of innovative technologies into the sphere of national security and resource management. This underlines the multidimensional nature of partnership aimed at strengthening the state's defense capability.

It is emphasized that strengthening Ukraine's defense potential requires the integration of private capital, advanced technologies, and expert knowledge. Public-private partnership can become an effective mechanism for achieving this goal, as it not only enhances state capabilities but also provides advantages to the private sector, including state guarantees and access to budget financing. It is argued that the potential of public-private partnership extends beyond weapons production and encompasses cybersecurity, intelligence technologies, and the protection of critical infrastructure.

Attention is focused on the fact that the dynamic development of public-private partnership mechanisms in the field of national security requires the adaptation of legislation to wartime conditions and the implementation of best international practices. This will not only strengthen the state's defense capability but also encourage the involvement of the private sector in implementing innovative strategic initiatives.

Keywords: *national security of Ukraine, defense-industrial complex, defense capability, public-private partnership, cooperation.*

Formulas: *0, fig.: 0, tab.: 0, bib.: 12.*

Постановка проблеми. Публічно-приватне партнерство (ППП) в оборонно-промисловому комплексі є важливим інструментом зміцнення національної безпеки України. Така форма співпраці дає змогу ефективно об'єднувати зусилля держави та приватного сектору для модернізації оборонних технологій, розвитку інфраструктури та посилення обороноздатності країни. Завдяки залученню інвестицій і передових рішень з боку приватних компаній держава має змогу оптимізувати свої ресурси, одночасно підвищуючи бойові спроможності та реагуючи на сучасні виклики у сфері безпеки. Це партнерство сприяє створенню нових робочих місць, стимулюванню інновацій і посиленню економічного потенціалу, що в сукупності значно підвищує національну стійкість до зовнішніх загроз.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питанню публічно-приватного партнерства у сфері оборонно-промислового комплексу присвятили свої наукові праці такі вчені, як: С. Боліла, Д. Груба,

С. Дерев'янку, С. Єгоричева, Ю. Кобець, В. Круглов, Д. Лаврентій, М. Лахижа, Т. Мадрига, О. Маркєєва, В. Марчук, К. Маслов, Б. Розвадовський та інші. Водночас науковий інтерес до цієї тематики постійно зростає, а тому постає потреба у подальших комплексних напрацюваннях у цій сфері.

Формулювання цілей статті. Метою статті є дослідження публічно-приватного партнерства у сфері оборонно-промислового комплексу як складової забезпечення національної безпеки України.

Виклад основного матеріалу дослідження. Публічно-приватне партнерство є важливим механізмом співпраці між державою та приватним бізнесом, забезпечуючи широкі можливості для досягнення значних результатів у різних сферах. Така форма взаємодії знаходить застосування у будівництві та обслуговуванні інфраструктури, енергетичній галузі, транспортній системі, охороні здоров'я, освіті, культурі та інших сферах. Вона передбачає об'єднання ресурсів державних структур, органів місцевого самоврядування та приватних

інвесторів із чітким розподілом ризиків, обов'язків і прибутків.

19 червня 2025 року Верховна Рада України ухвалила Закон України «Про публічно-приватне партнерство» [1], який спрямований на спрощення процедур підготовки й реалізації проєктів у цій сфері. Основна мета цього Закону полягає у стимулюванні відновлення пошкодженої інфраструктури та створенні нових стратегічних об'єктів, які стануть фундаментом повоєнного економічного відновлення країни.

Відповідно до положень Закону, зокрема статті 10, ініціатива щодо розробки проєктів ППП належить публічному партнеру. Серед таких партнерів можуть бути не лише органи державної влади, які управляють майном державної власності згідно із Законом України «Про управління об'єктами державної власності», але й органи місцевого самоврядування, Національна академія наук України, галузеві академії наук та господарські товариства, що належать до публічного сектору економіки [2, с. 6].

Тривалість дії договорів у межах ППП не визначена жорсткими законодавчими обмеженнями, проте їх довгостроковий характер є однією з ключових ознак цього виду співпраці [3]. Водночас у певних проєктах ППП, зокрема у сфері житлового будівництва, передбачено можливість укладення договорів із коротшим строком дії – менш ніж п'ять років, що обумовлено статтею 3 відповідного законодавчого акта.

Окрім цього, законодавство передбачає випадки тимчасового призупинення дії договорів ППП за наявності обґрунтованих підстав, до яких належать: форс-мажорні обставини, настання відкладальних чи скасувальних подій, рішення органів державної влади, дії або бездіяльність уповноважених суб'єктів, що суттєво впливають на виконання зобов'язань та реалізацію прав учасників договору. Сукупний період такого призупинення обмежується п'ятьма роками, як це передбачено статтею 9 [1].

Варто наголосити, що можливість

упровадження механізмів ППП у сфері безпеки й оборони передбачена пунктом 13 статті 4 Закону України «Про публічно-приватне партнерство» [1, ст. 4]. Це поняття охоплює багатовекторну взаємодію між державними інституціями та приватним сектором, спрямовану на посилення обороноздатності країни. Партнерство між цими суб'єктами передбачає реалізацію широкого спектра заходів – від спільного фінансування стратегічно важливих проєктів у військово-промисловому комплексі до інтеграції інноваційних технологій у сферу національної безпеки та управління ресурсами.

У сучасних умовах, з огляду на триваючий військовий конфлікт та ускладнення геополітичної ситуації, партнерство між державою і приватним сектором набуває дедалі більшого значення як ефективний інструмент задоволення потреб України у сфері безпеки та оборони. Вітчизняні підприємства забезпечують близько 34 % виробництва озброєння в Україні, що є суттєвим досягненням порівняно з попереднім показником у 10 %. Проте навіть ці позитивні тенденції не дають змоги повною мірою задовольнити потреби держави у сфері оборони [4].

Для забезпечення довготривалого зміцнення оборонного потенціалу України принципово важливою є інтеграція приватного капіталу, передових технологій та експертних знань. У цьому контексті ППП постає спроможним механізмом, здатним сприяти досягненню зазначеної мети. Така взаємодія не лише посилює можливості держави, а й створює низку переваг для приватного сектору, зокрема надання державних гарантій, доступ до бюджетного фінансування та вигоди від розвитку дотичної інфраструктури.

Необхідно усвідомлювати, що потенціал ППП виходить далеко за межі виключно виробництва озброєння. Сфера безпеки та оборони включає широкий спектр напрямів, серед яких особливу увагу привертають кібербезпека, розвідувальні технології та захист критично важливої інфраструктури. Важливим аспектом є також вивчення закордонного

досвіду. Такі країни, як Сполучені Штати Америки, Велика Британія, Німеччина та Франція, демонструють ефективність залучення приватного сектору до розробки й упровадження оборонних проєктів у форматі ППП, що стає орієнтиром для інших держав [4].

У цьому контексті дослідниця С. Боліла зазначає, що в Україні функціонує близько 500 підприємств оборонно-промислового комплексу, які займаються розробкою, виробництвом, ремонтом та обслуговуванням військової техніки. З них приблизно 100 підприємств мають статус державної власності, тоді як інші 400 перебувають у приватній власності. У даній галузі зайнято близько 300 тисяч працівників, причому найбільша частка обсягів виробництва продукції та надання пов'язаних послуг припадає саме на приватний сектор. Провідна частина оборонних підприємств підпорядкована акціонерному товариству «Українська оборонна промисловість». Разом із тим певна частина підприємств належить до структури Державного космічного агентства України або перебуває у сфері управління Міністерства оборони, Міністерства економіки чи Міністерства внутрішніх справ. Варто зазначити, що діяльність цих підприємств нерідко супроводжується значними адміністративними витратами, оптимізація яких має стати ключовою передумовою для раціонального управління ресурсами та підвищення ефективності їхньої роботи [5, с. 28].

Оптимізація витрат і перегляд підходів до фінансування можуть виступити ключовими інструментами для довгострокового розвитку оборонно-промислового комплексу України. Важливою також є активізація співпраці між державними та приватними підприємствами, що сприятиме зростанню конкурентоспроможності української оборонної продукції на міжнародному ринку. Раціональне управління ресурсами та підприємствами галузі стане важливим чинником зміцнення національної безпеки та оборонного потенціалу країни.

Динамічний розвиток механізмів ППП у сфері національної безпеки та

оборони вимагає адаптації законодавства до умов воєнного часу і запровадження кращих світових практик. Такий підхід не лише посилить обороноздатність держави, а й заохотить приватний сектор долучатися до реалізації інноваційних стратегічних ініціатив.

Затверджена Стратегія розвитку оборонно-промислового комплексу України визначає масштабні цілі, спрямовані на підвищення його ефективності, інноваційної спроможності та глобальної конкурентоспроможності. Однією з основних умов цього процесу є забезпечення рівноправного доступу всіх суб'єктів господарювання, незалежно від форми власності, до участі у програмах з розробки та виробництва оборонної техніки і технологій. Досягнення цієї мети передбачає активне впровадження моделей ППП, стимулювання локальних і зарубіжних інвестицій. Головною метою залишається інтеграція оборонно-промислового комплексу з високотехнологічним цивільним сектором економіки, що дозволить створити синергетичний ефект для прискорення інноваційного розвитку країни [6].

Подальший розвиток оборонно-промислового комплексу потребує активного впровадження інноваційних підходів у різних сферах його діяльності. З цією метою розроблено низку стратегічних заходів. Передусім передбачено стимулювання приватної ініціативи у виконанні завдань, пов'язаних із функціонуванням та модернізацією даної галузі. Це включає створення умов, які сприятимуть залученню приватних підприємств та підприємців до роботи над оборонними проєктами, що дозволить використовувати додаткові ресурси і компетенції.

Окремим важливим кроком вбачається формування міжгалузевих об'єднань на базі оборонно-промислових підприємств із залученням як державної, так і приватної форми власності. Основна мета таких структур – інтеграція передових технологій у виробничі процеси, комерціалізація перспективних наукових

розробок, а також підтримка регіональних програм розвитку й реструктуризації підприємств. Учасниками об'єднань стануть не лише промислові компанії, а й наукові установи, освітні заклади та фінансові організації. Це розширить їхній інноваційний потенціал і сприятиме синергії у вирішенні стратегічних завдань.

Додатково заплановано створення індустріальних і технологічних парків, орієнтованих на розвиток високотехнологічної продукції. Ці кластери будуть важливим інструментом для виробництва товарів подвійного призначення, розробки передових послуг та технологій, необхідних для зміцнення оборони і безпеки країни. Співпраця в межах парків також охоплюватиме наукову та освітню сфери, активізуючи інтелектуальні ресурси для досягнення поставлених цілей [7, с. 23].

У Стратегії особливу увагу приділено залученню людських і фінансових ресурсів, передачі інновацій, а також використанню управлінського досвіду приватного сектору через механізми ППП. Такий підхід дозволяє значно ефективніше використовувати обмежені ресурси державного бюджету та активи оборонно-промислових підприємств. Він сприяє створенню інвестиційних та інноваційних спільних проєктів, удосконаленню управлінських процесів і обміну технологіями.

Окремої уваги потребує розробка економічних інструментів для поглиблення співпраці між науковими установами та промисловими комплексами різних форм власності. Головною метою цього напряму є створення системи ефективною координації діяльності у сфері розробки, виготовлення, модернізації та обслуговування продукції військового призначення. Це передбачає якісний трансфер технологій та залучення висококваліфікованих фахівців, здатних інтегрувати передові компетенції в оборонну галузь [6].

Таким чином, втілення положень Стратегії розвитку оборонно-промислового комплексу сприятиме посиленню національної безпеки України через упровадження інноваційних технологій,

ефективну координацію ресурсів різних секторів економіки та стимулювання інновацій на всіх рівнях. Виконання цього документа передбачає активне залучення як національних, так і міжнародних партнерів для досягнення максимальної ефективності та підвищення конкурентоспроможності [8, с. 226–227].

ППП може стати ключовим інструментом для розвитку сфери безпеки та оборони [9, с. 51], а його значення залишатиметься актуальним навіть після закінчення війни з Російською Федерацією. У цьому контексті необхідно докорінно переосмислити чинну законодавчу базу, що регулює ППП у зазначеній сфері. Сьогодні у багатьох аспектах вона залишається застарілою, часто суперечливою та потребує суттєвих змін для підвищення ефективності правозастосування.

Незважаючи на загальну перспективність цього механізму, Україна все ще стикається з проявами інертності у співпраці через ППП, що значною мірою пояснюється законодавчими прогалинами, складністю процедур і ризиками у взаємодії з державними органами [10, с. 46–47]. Однак інвесторам варто уважно розглянути можливості реалізації проєктів у сфері оборони та безпеки. Зокрема, оцінити оптимальні форми співпраці, визначити їхні переваги та потенційні недоліки [11, с. 109].

Успіх таких ініціатив залежить не лише від наявності належної нормативної бази, а й від стійкості державного сектору, здатності сторін до гнучкого прийняття рішень і стимулювання всіх учасників проєкту. Додатковими факторами успіху є якісне планування із залученням кваліфікованих фахівців, формування ефективною юридичної та регуляторної основи, заходи з мінімізації можливих ризиків, а також продуктивне управління проєктами з толерантністю до викликів, що виникають. Не менш важливе значення мають дотримання договірних умов і точне прогнозування очікуваної прибутковості.

Гармонійне поєднання зазначених

елементів створює основу для реалізації успішних проєктів у сфері безпеки та оборони через механізми ППП, що стане важливим кроком на шляху до сталого розвитку країни [12, с. 171].

Для реалізації проєктів у форматі ППП особливо важливим є створення системи державних гарантій і компенсаторних механізмів, які забезпечують захист інтересів приватних партнерів. Найчастіше такі механізми закріплюються на рівні законодавства, однак нерідко трапляються випадки, коли держава ухвалює індивідуальні рішення щодо обсягу підтримки кожного окремого проєкту, зважаючи на актуальні обставини.

На сучасному етапі пріоритетним завданням законодавства є саме вдосконалення регулювання договорів у сфері ППП, з огляду на їх ключову роль у формуванні та підтриманні ефективної взаємодії між сторонами. Це створює необхідне підґрунтя для виконання договірних зобов'язань партнерами та сприяє досягненню основної мети – успішної реалізації суспільно значущих інвестиційних проєктів. У цьому контексті законодавча база має охоплювати два фундаментальні аспекти.

По-перше, необхідно визначити чіткі межі договірної свободи, враховуючи публічну значущість проєктів у межах ППП. Це передбачає запровадження обов'язкових імперативних норм, які регулюватимуть визначення ключових умов договору, обов'язкових для виконання всіма сторонами.

По-друге, слід надати учасникам певну автономію для адаптації умов договору відповідно до специфіки та особливостей конкретного проєкту. Актуальним є регулювання питань, пов'язаних із розподілом ризиків між сторонами публічного та приватного секторів, а також визначення внеску кожного партнера у реалізацію спільної ініціативи. При цьому важливо зберегти певний рівень гнучкості, який дозволить

сторонам ефективно узгоджувати свої зобов'язання та враховувати специфічні потреби й виклики, що виникають під час реалізації проєкту.

Таким чином, гармонійне поєднання імперативних норм і можливості індивідуального підходу до кожного ППП-проєкту стане запорукою їх ефективного впровадження та сприятиме сталому розвитку суспільно важливих ініціатив.

Висновки. Публічно-приватне партнерство у сфері оборонно-промислового комплексу являє собою інноваційну модель співпраці, яка забезпечує взаємовигідну взаємодію між державними структурами та приватними компаніями. Такий підхід дозволяє ефективніше розв'язувати стратегічні завдання національної безпеки, залучаючи ресурси, експертні знання та технологічний потенціал бізнесу. Ця форма партнерства сприяє впровадженню сучасних технологій у виробництво, оптимізації витрат та підвищенню спроможності щодо забезпечення оборонних потреб країни. Зокрема, держава отримує доступ до інновацій і гнучкості приватних компаній, а бізнес – гарантії довгострокових замовлень і підтримку з боку урядових структур.

У контексті оборонно-промислового комплексу ключовими викликами є забезпечення прозорості співпраці, запобігання конфлікту інтересів та чітке дотримання національних інтересів. Досягнення максимальної ефективності такого партнерства потребує комплексного підходу, зокрема розробки відповідного нормативно-правового регулювання та впровадження механізмів моніторингу й оцінки проєктів.

Таким чином, публічно-приватне партнерство є важливою складовою модернізації оборонної сфери, підвищуючи її конкурентоспроможність на міжнародному рівні та сприяючи зміцненню національної безпеки.

Література:

1. Закон України «Про публічно-приватне партнерство». *Відомості Верховної Ради (ВВР)*, 2025, № 43-45, ст. 192.

2. Парламентське дослідження щодо розвитку публічно-приватного партнерства в гуманітарній та інформаційній сферах. URL: <https://research.rada.gov.ua/uploads/documents/33766.pdf> (дата звернення: 30.03.2026).

3. Лаврентій Д. С. Публічно-приватне партнерство: категоріально-понятійний аналіз. *Державне управління: удосконалення та розвиток. Електронний журнал*. 2017. № 10. URL: <http://www.dy.nayka.com.ua/?op=1&z=1303> (дата звернення: 30.03.2026).

4. Груба Д. І. Державно-приватне партнерство в оборонній сфері: майнові та правові аспекти. URL: <https://attorneys.ua/publication/public-private-partnerships-in-the-defense-sector-legal-framework-asset-management/> (дата звернення: 30.03.2026).

5. Боліла С. Ю. Розвиток оборонно-промислового комплексу на підставі інноваційних технологій як драйвер економіки України в умовах війни та повоєнного відновлення. *Таврійський науковий вісник*. Серія: Економіка. 2024. Вип. 22. С. 22-33.

6. Стратегія розвитку оборонно-промислового комплексу України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/372/2021#Text> (дата звернення: 30.03.2026).

7. Держава та приватний сектор на захисті національної безпеки: від взаємодії до партнерства: аналіз. доп. / [О. Д. Маркеєва, Б. Л. Розвадовський]. Київ: НІСД, 2021. 72 с.

8. Маслов К. С. Публічно-приватне партнерство в Україні: сучасний стан та проблемні аспекти. *Право та державне управління*. 2025. № 2. С. 222-228.

9. Національна безпека України: навчальний посібник / С. М. Дерев'янку, Ю. В. Кобець, Т. Б. Мадрига та ін.; за заг. ред. В. В. Марчука. Львів-Торунь: Liha-Pres, 2025. 372 с.

10. Маркеєва О. Д., Розвадовський Б. Л. Теоретичні підходи до державно-приватного партнерства у сфері національної безпеки. *Стратегічна панорама*. 2022. № 1. С. 42-50.

11. Круглов В. В. Роль державно-приватного партнерства у сфері безпеки. *Інвестиції: практика та досвід*. 2018. № 12. С. 107-110.

12. Єгоричева С. Б., Лахижа М. І. Публічно-приватне партнерство в посткомуністичних країнах: монографія. Київ: ІПК ДСЗУ, 2020. 304 с.

References:

1. Zakon Ukrainy «Pro publichno-pryvatne partnerstvo». *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy (VVR)*. 2025. №№ 43-45. St. 192.

2. Parlamentske doslidzhennia shchodo rozvytku publichno-pryvatnoho partnerstva v humanitarnii ta informatsiinii sferakh. URL: <https://research.rada.gov.ua/uploads/documents/33766.pdf> (data zvernennia: 30.03.2026).

3. Lavrentii D. S. Publichno-pryvatne partnerstvo: katehorialno-poniatiinyi analiz. *Derzhavne upravlinnia: udoskonalennia ta rozvytok. Elektronnyi zhurnal*. 2017. № 10. URL: <http://www.dy.nayka.com.ua/?op=1&z=1303> (data zvernennia: 30.03.2026).

4. Hruha D. I. Derzhavno-pryvatne partnerstvo v oboronii sferi: mainovi ta pravovi aspekty. URL: <https://attorneys.ua/publication/public-private-partnerships-in-the-defense-sector-legal-framework-asset-management/> (data zvernennia: 30.03.2026).

5. Bolila S. Yu. Rozvytok oboronno-promyslovoho kompleksu na pidstavi innovatsiinykh tekhnolohii yak draiver ekonomiky Ukrainy v umovakh viiny ta povoiennoho vidnovlennia. *Tavriiskyi naukovyi visnyk. Seriya: Ekonomika*. 2024. Vyp. 22. S. 22-33.

6. Stratehiia rozvytku oboronno-promyslovoho kompleksu Ukrainy. Ofitsiinyi vebsait Verkhovnoi Rady Ukrainy. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/372/2021#Text> (data zvernennia: 30.03.2026).

7. Markieieva O. D., Rozvadovskiy B. L. *Derzhava ta pryvatnyi sektor na zakhysti natsionalnoi bezpeky: vid vzaiemodii do partnerstva* : analit. dop. Kyiv : NISD, 2021. 72 s.

8. Maslov K. S. Publichno-pryvatne partnerstvo v Ukraini: suchasnyi stan ta problemni aspekty. *Pravo ta derzhavne upravlinnia*. 2025. № 2. S. 222-228.

9. Derevianko S. M., Kobets Yu. V., Madryha T. B. ta in. *Natsionalna bezpeka Ukrainy* : navchalnyi posibnyk / za zah. red. V. V. Marchuka. Lviv-Torun : Liha-Pres, 2025. 372 s.

10. Markieieva O. D., Rozvadovskiy B. L. Teoretychni pidkhody do derzhavno-pryvatnoho partnerstva u sferi natsionalnoi bezpeky. *Stratehichna panorama*. 2022. № 1. S. 42-50.

11. Kruhlov V. V. Rol derzhavno-pryvatnoho partnerstva u sferi bezpeky. *Investytsii: praktyka ta dosvid*. 2018. № 12. S. 107-110.

12. Yehorycheva S. B., Lakhyzha M. I. *Publichno-pryvatne partnerstvo v postkomunistychnykh krainakh* : monohrafiia. Kyiv : IPK DSZU, 2020. 304 s.

Стаття надійшла до друку 08 квітня 2026 року

РОЗДІЛ 3. ТРУДОВЕ ПРАВО І ПРАВО СОЦІАЛЬНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ; АДМІНІСТРАТИВНЕ ПРАВО І АДМІНІСТРАТИВНИЙ ПРОЦЕС; ФІНАНСОВЕ, ІНФОРМАЦІЙНЕ, ЗЕМЕЛЬНЕ ПРАВО

УДК 349.711

DOI 10.31732/2708-339X-2026-20-A11

ЕВОЛЮЦІЯ ПІДСТАВ ОБҐРУНТУВАННЯ ЗМІНИ МЕЖ НАСЕЛЕНИХ ПУНКТІВ В УКРАЇНІ

Гуриненко О.М.,

докторант Університету економіки та права «КРОК»,

м. Київ, вул. Табірна, 30-32, Україна, 03113

e-mail: hurynenkoom@krok.edu.ua

ORCID: <https://orcid.org/0009-0005-2841-658X>

EVOLUTION OF THE BASIS FOR JUSTIFICATION OF CHANGES IN SETTLEMENT BOUNDARIES IN UKRAINE

Gurynenko O.M.,

Doctoral student, "KROK" University,

Kyiv, Tabirna St., 30-32, Ukraine, 03113

e-mail: hurynenkoom@krok.edu.ua

ORCID: <https://orcid.org/0009-0005-2841-658X>

Анотація. Стаття присвячена аналізу історичного екскурсу еволюції нормативного регулювання підстав визначення, встановлення та зміни меж населених пунктів в Україні. Ідентифіковано, що роль містобудівної документації поступово змінювалася від суто технічного документа, що визначав розміщення архітектурно-просторових форм та режимів забудови, до єдиної легітимної поліфункціональної підстави зміни та розширення меж населеного пункту як цілісного організму забезпечення потреб мешканців відповідної громади. Приміська територія історично втратила свою роль як резервної території розвитку населеного пункту з обмежувальним режимом забудови, який визначався самим містом, навколо якого формувалася така територія.

Первинними документами, які визначали обов'язковість містобудівної документації як підстави розширення меж населеного пункту, були технічні нормативи та правила. Із розвитком правового регулювання окремі норми таких будівельних норм і правил були відображені в законах України, що поступово визначило генеральний план як єдину законну підставу розширення меж населеного пункту.

Роль спеціалізованих інститутів містобудування також еволюціонувала: від виключних інститутів проєктування забудови та розміщення об'єктів містобудування в умовах адміністративно-командної системи до розгалуженої мережі установ з урахуванням принципів конкурентного ринку.

У статті наведено аналіз екстериторіального впливу органів загальносоюзного значення на регулювання як земельних відносин, так і процедури затвердження містобудівної документації. Окрему увагу приділено ролі рішень квазівладного органу Української РСР – ЦК КП УРСР у контексті не лише розгляду містобудівної документації, а й розвитку мережі відповідних інститутів.

Також досліджено еволюцію повноважень органів влади щодо затвердження містобудівної документації: від вищих органів влади, у тому числі загальносоюзного рівня, до органів місцевого самоврядування відповідних територіальних громад.

Ключові слова: межі адміністративно-територіальної одиниці, межа населеного пункту, містобудівна документація, генеральний план населеного пункту, план просторового розвитку.

Формул: 0, **рис.:** 0, **табл.:** 0, **бібл.:** 22.

Abstract. This article analyzes the historical evolution of the normative regulation of the grounds for determining, establishing, and changing the boundaries of settlements in Ukraine. It is identified that the role of urban planning documentation has gradually evolved from a purely technical document defining architectural

and spatial arrangements and building regimes to the only legitimate multifunctional basis for changing and expanding settlement boundaries as an integrated system aimed at meeting the needs of the local community. Suburban areas have historically lost their role as reserve territories for settlement development with restrictive building regimes determined by the city around which they were formed.

The primary documents that established the mandatory nature of urban planning documentation as a basis for expanding settlement boundaries were technical norms and regulations. With the evolution of legal regulation, certain provisions of these building standards were incorporated into Ukrainian legislation, which gradually established the general plan as the sole legal basis for expanding settlement boundaries.

The role of urban planning institutions has also evolved from exclusive design institutions under an administrative-command system to a diversified network operating within a competitive market environment.

The article highlights the extraterritorial influence of all-Union authorities on the regulation of land relations and the approval procedures of urban planning documentation. Particular attention is paid to the role of decisions of the quasi-authoritative body of the Ukrainian SSR – the Central Committee of the Communist Party – in shaping both urban planning policy and institutional development.

The evolution of the powers of public authorities in approving urban planning documentation is also examined: from higher-level authorities, including those of all-Union significance, to local self-government bodies of territorial communities.

Keywords: boundaries of an administrative-territorial unit, settlement boundary, urban planning documentation, general plan, spatial development plan.

Formulas: 0; fig.: 0, tabl.: 0, bibl.: 22.

Постановка проблеми. Відповідно до ст. 92 Конституції України виключно законами України визначаються, зокрема, територіальний устрій України [1].

Саме тому виникає необхідність дослідження нормативних актів колишньої Української Соціалістичної Радянської Республіки (УРСР після 1937 року), які регулювали порядок визначення, встановлення та розширення меж населених пунктів з урахуванням їх дії в часі.

Дослідження правового регулювання та діяльності уповноважених органів щодо визначення та встановлення меж населених пунктів в історичній ретроспективі має теоретичне та практичне значення. Теоретично це дозволить сформулювати обґрунтовані зауваження щодо проекту землеустрою із встановлення (зміни) існуючої межі міста Києва, яку окремі особи вважають визначеною, а також визначити правомірність посилення у проекті землеустрою лише на каталог координат міської межі 1989–1990 років як вихідної точки, що розглядається як аксіома при вирішенні земельних спорів щодо розмежування території межі міста Києва із суміжними радами.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Існуючі публікації, насамперед, звертають увагу на необхідність наявності проекту землеустрою щодо встановлення межі населеного пункту [2; 3]. У деяких

публікаціях акцент робиться саме на землевпорядній діяльності з розроблення проекту землеустрою [4]. Останні дослідження підкреслюють необхідність розроблення проектів землеустрою щодо визначення меж територій територіальних громад [5].

Не вирішені раніше частини загальної проблеми. Проблема розширення меж населених пунктів є актуальною та має значний історичний розвиток. Межі населених пунктів встановлювалися на підставі різноманітної проектно-документації землевпорядного, технічного та містобудівного характеру. Розвиток місцевого самоврядування зумовив зміну концепції та повноважень органів, що визначають містобудівний розвиток населеного пункту, а також фактично обґрунтовують необхідність розширення його меж.

Формулювання мети. Метою статті є дослідження розвитку підстав визначення та встановлення (розширення) меж населених пунктів в Україні в історичному ракурсі (з 1922 року) до сучасного періоду.

Виклад основного матеріалу. Земельний кодекс УСРР 1922 року вперше визначив чинні міські межі та межі селищ міського типу, до яких на нормативному рівні були включені відповідні території. Зокрема, ст. 146 ЗК УСРР 1922 року передбачала, що з видання цього кодексу

всі землі в межах чинної міської межі визнаються міськими землями. Таким чином, на першому етапі формування меж населених пунктів відбулося нормативне закріплення меж для міст та селищ міського типу.

До меж населених пунктів включалися всі забудовані землі, прилеглі незабудовані землі, які раніше були міськими або не були міськими, але фактично перебували у віданні ради до 1 серпня 1922 року. До числа колишніх земель населеного пункту відносилися землі, які перебували у власності міста до Жовтневої революції, землі, відведені за правилами генерального межування, придбані містом землі тощо, за умови, що такі землі не перебували в трудовому користуванні. Під землями, що перебували у фактичному віданні рад, вважалися землі, які до 01.08.1922 року: не підпадали під дію закону про трудове землекористування від 27.05.1922; не перебували у віданні райвиконкомів або відповідних органів; не перебували у віданні Наркомзему; а також землі, якими управляли комунальні відділи, якщо щодо таких прав управління не було заявлено спорів. Також до меж міста включалися ділянки, оточені землями, що входили до меж населеного пункту. Землями міст вважалися і суміжні з містом поселення та підміські слобідки, якщо вони перебували в міській смузі до 1917 року і міські ради вважали за необхідне залишити їх у межах міста, або якщо ці землі фактично перейшли до відання міських рад до 01.08.1922 року [6].

Таким чином, Земельний кодекс УСРР 1922 року вперше сформував інститут нормативного визначення меж населеного пункту – міста та селища міського типу. При цьому жодної ролі не відігравали плани забудови або інші проєктні матеріали. Перевага надавалася фактично забудованим і прилеглим територіям за певних умов.

ЗК УСРР 1922 року також передбачав альтернативну форму встановлення меж – шляхом їх розширення, яке здійснювалося в загальному порядку землевпорядкування. Ініціатором такого

процесу могла виступати як міська рада, так і Народний комісаріат внутрішніх справ. У центрі підготовчу роботу щодо розширення меж здійснювала Центральна адміністративно-територіальна комісія, яка разом із висновком Укрдержплану подавала матеріали на остаточне вирішення Президіуму ВУЦВК. У випадку, якщо прилеглі до міської межі землі (приміські території) забудовувалися або використовувалися комунальними установами і підприємствами, міська межа змінювалася у загальному порядку землевпорядкування для включення цих земель до міської території. Отже, міська межа або межа селища міського типу могла змінюватися за наявності потреб розвитку та забудови населеного пункту, а також у зв'язку з розміщенням комунальних підприємств і організацій.

Водночас нормативні акти не містили деталізованого обґрунтування необхідності зміни меж. Було передбачено, що така зміна здійснюється за проєктами землеустрою в загальному порядку землевпорядкування.

Розуміючи необхідність наявності планів забудови та розвитку територій, урегулювання процесу планування територій на місцевому рівні, РНК УСРР 23 лютого 1928 року прийняла постанову № 19 «Про надання чинності Статутові цивільного будівництва» та постанову № 20 «Статут цивільного будівництва» [7].

Постановою РНК № 19 було передбачено, що міста й селища міського типу, де кількість населення на момент надання чинності Статутові цивільного будівництва становить понад 10 000 жителів, а також міста й селища міського типу, де кількість населення менша, але які мають адміністративне, курортне або інше важливе державне значення, якщо вони не мають затверджених у належному порядку проєктів планування, повинні їх скласти й подати на затвердження в порядку, передбаченому Статутом цивільного будівництва, протягом п'яти років з моменту надання йому чинності.

Міста та селища міського типу, де кількість населення не перевищує 10 000

жителів, якщо вони не мають затверджених у належному порядку проєктів планування, повинні скласти й подати їх на затвердження в порядку, передбаченому Статутом цивільного будівництва, у строки, встановлювані РНК АМСРР або округовими виконавчими комітетами за належністю. У разі необхідності, на підставі відповідних звернень, округові виконавчі комітети можуть вказаний строк відстрочувати.

На виконання постанови РНК Наркомвнуправ УСРР прийняв постанову № 39 [8] «Про реченні складання плянів наявного розташування і проєктів планування міст і селищ міського типу, не передбачені в арт. 1 постанови РНК УСРР з 14 червня 1928 та людність яких перевищує 10 000 житців». Цією постановою визначалися граничні строки для підготовки плянів наявного розташування в окремих населених пунктах, а також граничні строки підготовки проєктів планування.

Базовим нормативним документом щодо регулювання планування та забудови став Кодекс цивільного будівництва, правила якого поширювалися на планування залюднених пунктів.

Питання затвердження проєктів планування міст та селищ міського типу, а також новозаселюваних присілків було віднесено до повноважень Вищого технічно-будівельного комітету. Питання затвердження проєктів новозаселюваних сільських селищ, проєктів часткового забудування або часткового репланування міст та селищ міського типу, розширення сільських селищ, проєктів розширення присілків було віднесено до повноважень округових виконавчих комітетів.

Таким чином, на початку формування містобудівної документації, особливо з 1928 року, активного розвитку набувають саме процеси індикативного регулювання необхідності створення проєктів планування населених пунктів. При цьому їх затвердження завжди належало до повноважень вищих організацій, а не до самоврядних повноважень місцевих рад. Водночас розроблення цієї документації

та моніторинг змін покладалися на органи місцевого (комунального) господарства. Розроблення документації щодо присілків покладалося на підприємства та організації, що розпочинали будівництво присілків. Складення проєктів планування й репланування сільських селищ, де не було завершено землевпорядкування, покладалося на органи Народного комісаріату земельних справ, а там, де землевпорядкування було завершено, – на органи Народного комісаріату внутрішніх справ, що відали комунальним господарством.

До містобудівної документації в цей період належали: план існуючого розташування міста або селища міського типу в межах міської смуги (міський план або план залюдненого пункту); план проєктованого розташування міста або селища міського типу (проєкт планування), який складався з:

- проєкту репланування або регулювання існуючої частини залюдненого пункту;
- проєкту розширення міста або селища міського типу.

На початковому етапі до процесу затвердження проєктів планування було залучено різноманітну кількість органів державної влади. У 1933 році на підставі спільної постанови ЦВК СРСР № 70 та РНК СРСР № 1219 від 27.06.1933 року виникла нова категорія містобудівної документації – схема районного планування, що було зумовлено необхідністю планування будівництва нових міст для цілей промислового будівництва. Тобто первинним фактором виникнення населеного пункту визначалося будівництво промислового підприємства. Вказаною постановою також фіксувалося існування проєкту планування населеного пункту. Первинною ланкою містобудівної документації стала схема районного планування. Це було зроблено на рівні союзних органів екстериторіального характеру.

Вказаною постановою були визначені повноваження щодо затвердження такої містобудівної документації: схеми

районного планування – РНК СРСР за пропозицією РНК союзних республік із висновком Державної планової комісії СРСР і Всесоюзної ради у справах комунального господарства ЦВК СРСР (у випадку відсутності схеми районного планування місце будівництва погоджувалося урядом союзної республіки); проекту планування населених пунктів, які, як правило, затверджувалися РНК республіки, крім невеликих населених пунктів чисельністю до 50 тис. осіб, які затверджувалися облвиконкомами. Найбільші населені пункти затверджувалися РНК СРСР, тобто союзним органом, а не органом відповідної республіки.

Проект планування населеного пункту став основною містобудівною документацією. Вперше було передбачено, що внесення змін до схем районного планування і проектів планування населених пунктів допускається лише з дозволу органів, що затверджують вказані схеми та проекти. Вказаний норматив проіснував до 2000-х років.

На виконання вказаної постанови ВУЦВК і РНК УСРР було прийнято постанову «Про зміни в законодавстві УСРР у зв'язку з постановою ЦВК і РНК СРСР від 27 червня 1933 р. «Про складання та затвердження проектів планування та соціалістичної реконструкції міст і інших залюднених місць Союзу РСР» № 180 від 20.05.1934 року [11].

Постановою РНК УРСР від 05.06.1939 № 545 «Про розгляд проектів планування населених пунктів в УРСР» було постановлено доручити Наркомкомгоспу УРСР надалі подавати проекти на розгляд та затвердження Раднаркому УРСР.

Постановою Ради Міністрів УРСР від 15.06.1955 року № 777 «Про порядок складання, погодження і затвердження проектів планів міст і селищ УРСР» [12] було передбачено низку новел у містобудівному плануванні: розробку проектів планування всіх міст і селищ міського типу УРСР покладено на інститут «Діпромисто» або його філіали; розміщення об'єктів містобудування до

затвердження вказаних вище проектів було можливим лише за погодженням з інститутом «Діпромисто» або його філіалами; вперше було передбачено, що затвердження всіх проектів міст та селищ міського типу здійснювалося РМ УРСР та облвиконкомами. РМ СРСР до вказаного процесу не залучалася.

Пунктом 1 постанови РМ СРСР від 24.08.1955 № 1556 «Про порядок затвердження проектів планування і забудови міст Радянського Союзу» було передбачено визнати доцільним, щоб схеми районного планування і проекти планування та забудови міст і селищ, крім міст Москви і Ленінграда, затверджувалися, починаючи з 1955 року, у порядку, що встановлювався РМ союзних республік, маючи на увазі при цьому, що проекти планування і забудови столиць союзних республік і автономних республік, крайових і обласних центрів і міст республіканського підпорядкування мали затверджуватися РМ союзних республік. Пріоритетною залишалася схема районного планування та рекомендувалося РМ союзних республік дотримуватися вимог технічних норм з містобудування. Було також зобов'язано Державний комітет РМ СРСР у справах будівництва розробити проект рекомендацій щодо планування і забудови міст, а також затвердити Інструкцію про порядок складання схем районного планування і проектів планування та забудови міст. Під союзним контролем залишалася розміщення промислових підприємств союзного підпорядкування, великих електростанцій і транспортної інфраструктури, а також погодження окремих проектних рішень.

Велике накопичення різного роду рішень органів виконавчої влади, у тому числі Союзу РСР, казуїстичність та невизначеність розподілу повноважень між РМ УРСР та облвиконкомами зумовили появу наступної постанови РМ УРСР від 28 вересня 1955 року № 1195 «Про порядок затвердження проектів планів міст та забудови міст Української РСР», де було передбачено впровадити з 1955 року

новий порядок затвердження схем районної планіровки і проєктів планіровки та забудови міст і селищ республіки: схеми районної планіровки і проєкти планіровки та забудови міст республіканського підпорядкування, обласних центрів і міст обласного підпорядкування, що мають особливо важливе промислове або історичне значення, затверджуються РМ УРСР; проєкти планіровки та забудови всіх інших міст і населених пунктів УРСР затверджуються відповідними виконкомми обласних Рад депутатів трудящих; зобов'язано виконкоми здійснювати будівництво і реконструкцію міст і селищ за проєктами планіровки та забудови, опрацьованими відповідно до ТЕО або схем районної планіровки, затверджених в установленому порядку, а також керуватися правилами і технічними нормами з містобудування, ТЕО розміщення підприємств всесоюзного підпорядкування, великих електростанцій і транспортних споруд; союзні республіки отримали більшу автономію щодо розробки містобудівної документації. Водночас схема районного планування потребувала залучення Держплану СРСР та Держкомбудівництва РМ СРСР, було зобов'язано міністерства і відомства СРСР враховувати при виборі майданчиків для будівництва нових підприємств позицію РМ союзних республік.

Отже, з 1955 року було визначено процедуру затвердження генеральних планів міст та селищ міського типу на рівні відповідної союзної республіки. Було визначено розробника такої документації – інститут «Діпромісто».

У цей же час продовжували свій розвиток технічні нормативи щодо планування і забудови населених пунктів. Підготовка проєкту планування і забудови сільського населеного пункту мала здійснюватися на основі схеми районного планування і внутрішньогосподарського планування колгоспу або радгоспу. Значне, але не вирішальне значення в процесі планування населених пунктів мала схема районного планування. Викопіювання зі схеми було

складовою проєкту планування і забудови населеного пункту. У випадку відсутності схеми планування використовувалося викопіювання з карти адміністративного району або рішення комісії, визначеної виконкомом.

Особливу увагу було приділено розробці схем районного планування. Постановою РМ СРСР № 1556 від 24.08.1955 був передбачений план робіт зі складання схем районного планування по важливих промислових районах країни. У 1956 році було прийнято постанову СРСР «Про подальший розвиток робіт по складанню схем районного планування по важливих районах країни», де було передбачено першочерговий план виконання робіт з розроблення вказаних схем, у тому числі по Українській РСР (було передбачено розроблення 11 таких промислових районів), який було доручено інституту «Діпромісто» Держбуду УРСР.

Наступною була постанова РМ СРСР від 21.08.1963 № 903 «Про покращення проєктної справи в сфері цивільного будівництва, планування і забудови міст», якою доручалося РМ союзних республік встановити за погодженням з Держбудом СРСР порядок розроблення проєктів планування і забудови сільських населених пунктів.

Пунктом 15 було встановлено наступний порядок затвердження генеральних планів міст: генеральні плани столиць союзних республік, а також міст та курортних районів, вказаних у Переліку № 3, і всіх нових міст затверджуються РМ союзних республік за погодженням з Державним комітетом по цивільному будівництву і архітектурі при Держбуді СРСР, а міст з населенням 500 тис. осіб та більше – крім того, погоджуються з Держбудом СРСР та Держпланом СРСР.

Вказівками «Про порядок затвердження генеральних планів міст і селищ міського типу СРСР», що затверджені за дорученням РМ СРСР Державним комітетом по цивільному будівництву і архітектурі при Держбуді СРСР 28.07.1964 № 143, було

передбачено наступне: генеральні плани обласних центрів, міст, що мають промислове значення, міст республіканського підпорядкування, портових та курортних міст, а також міст, що мають архітектурно-історичне значення (перелік № 2), затверджуються РМ союзних республік; генеральні плани інших міст і селищ міського типу затверджуються облвиконками.

ТЕО з ескізом генерального плану міста з чисельністю населення 500 тис. та більше погоджувалися окремою стадією; для інших міст – у складі генерального плану. Таким чином, екстериторіальні органи союзного значення зберігали окремі контрольні повноваження щодо погодження містобудівної документації.

Указом Президії ВР Української РСР від 28.06.1965 року було затверджено «Положення про порядок перетворення, обліку, найменування і реєстрації населених пунктів, а також вирішення деяких інших адміністративно-територіальних питань» [15]. У п. 8 було вказано, що «віднесення населених пунктів до категорії міст республіканського, обласного і районного підпорядкування, зміна їх меж провадиться указами Президії ВР Української РСР за поданням виконкомів обласних рад депутатів трудящих». При зміні меж міст виконком обласної Ради депутатів трудящих подає, у тому числі, довідку про територію, чисельність населення в існуючих і нових межах, площу земель, що передається, і призначеність цих земель у смузі поселення, а також економічну характеристику населеного пункту, що включається в смугу міста, схематичну карту даного району, а також план населеного пункту із зазначенням нової смуги.

З урахуванням цього можна стверджувати, що нормативно питання визначення меж міських поселень були нарешті чітко визначені з підставами внесення таких клопотань. Генеральний план не належав до обов'язкових документів обґрунтування зміни межі населеного пункту, а роль проекту землеустрою щодо розширення міської або селищної межі

було ліквідовано.

Рівень підготовки генеральних планів населених пунктів Української РСР залишався на низькому рівні, що зумовило прийняття спільної постанови ЦК КПУ і РМ УРСР від 06.02.1968 р. (додаток до п. 6 протоколу 11) [16]. Вказаною постановою було звернуто увагу, що кількість розроблених генеральних планів міст та селищ міського типу є достатньо низькою, виявлено велику кількість зауважень щодо розроблених генеральних планів. Було доручено: закінчити опрацювання генеральних планів усіх міст республіки; розробити генеральні плани селищ міського типу до 1972–1975 рр.; розміщення промислових підприємств впроваджувати на основі схем районного планування; здійснювати забудову населених пунктів у суворій відповідності із затвердженими генеральними планами.

Таким чином, на цьому етапі роль генерального плану зводилася лише до визначення архітектурно-планувальних рішень та режимів забудови населеного пункту, а також розвитку приміської території населеного пункту.

ЗК УРСР 1970 року [17] чітко визначав, що межа міста та селища міського типу визначається на основі генерального плану або техніко-економічних основ розвитку міста за поданням виконавчого комітету обласної, міської (міст республіканського підпорядкування) Ради народних депутатів; а межа сільських населених пунктів, віднесених до перспективних для дальшого розвитку, визначається відповідно до проєктів їх планування і забудови, проєктів районного планування; не віднесених до перспективних – визначається у порядку внутрішньогосподарського землеустрою.

Ієрархія значення містобудівної документації була збережена: схема районного планування, затверджена належним чином, мала бути вихідною при розробці проєктів районного планування та генеральних планів. А генеральний план, у свою чергу, мав базуватися на принципових рішеннях схеми та проєкту районного планування.

Додатковим джерелом нормативного регулювання зміни меж населених пунктів став указ Президії ВР УРСР від 12 березня 1981 р. № 1654-Х «Про порядок вирішення питань адміністративно-територіального устрою Української РСР». Вказаним указом було [18] затверджено Положення про порядок вирішення питань адміністративно-територіального устрою Української РСР.

Пункт 5 згаданого положення закріплював чинне на той момент правило, що віднесення населених пунктів до категорії міст республіканського, обласного, районного підпорядкування, встановлення і зміна їх меж, а також зміна їх підпорядкованості проводяться Президією Верховної Ради Української РСР за поданням виконавчих комітетів відповідних обласних, міських (міст республіканського підпорядкування) Рад народних депутатів.

При встановленні і зміні меж міст обов'язковим має бути, зокрема: обґрунтування доцільності розширення; довідка про територію населеного пункту, кількість населення в існуючих і нових межах, площу земель, що передається, і призначення цих земель, а також економічна характеристика населеного пункту, що включається в межі міста або виключається з них; схематична карта з пропонуваними змінами. Знову генеральний план населеного пункту перестав відігравати роль основного документа для обґрунтування розширення меж населеного пункту. ЗК УРСР 1990 року, ЗК України в редакції 1992 року (чинний до 01.01.2002) [19] статтями 63, 64, 65 вніс чергові трансформації у роль містобудівної документації. Так, межа міста стала визначатися проектом планування та забудови міста або техніко-економічним обґрунтуванням розвитку міста, а використання земель селища міського типу та сільського населеного пункту мало здійснюватися відповідно до проектів планування та забудови селища міського типу і планів земельно-господарського устрою території.

Вказані статті неможливо тлумачити

буквально. Вжиті формулювання щодо межі міста слід розуміти з урахуванням інших нормативних документів, які визначали порядок встановлення та зміни меж міста, та положень Конституції УРСР. Тобто проект планування та забудови міста був своєрідним обґрунтуванням визначення межі міста, яке могло включати як територію власне міста (існуючу), так і перспективні (приміські) території, що могли обслуговувати місто та/або виконувати роль резервної території для розширення межі міста.

Закон Української РСР «Про місцеві Ради народних депутатів та місцеве і регіональне самоврядування» від 7 грудня 1990 року № 533-ХІІ (закон втратив чинність на підставі Закону № 280/97-ВР від 21.05.97) у ст. 37 вперше передбачив, що виконавчий комітет сільської, селищної, міської Ради народних депутатів: 1) організує підготовку і затверджує у встановленому порядку проекти планування та забудови населених пунктів, їх генеральних планів, проекти і титульні списки будов та об'єктів місцевого господарства, контролює їх здійснення; керує проектними, будівельно-монтажними та ремонтно-будівельними організаціями, що належать до комунальної власності. Таким чином, з цього часу повноваження щодо затвердження генеральних планів були повернуті до самоврядних повноважень виконавчих комітетів органів місцевого самоврядування: міських, селищних, сільських рад. Тобто питання місцевого значення відтоді мали вирішуватися виключно місцевими органами влади.

Таким чином, з 07.12.1990 генеральний план вперше затверджувався не вищестоящою організацією, а виконавчим комітетом відповідної ради. При цьому до таких рад не відносилися ні районні, ні обласні ради чи їх виконавчі комітети.

А вже з прийняттям Закону України «Про місцеве самоврядування в Україні» від 21 травня 1997 року № 280/97-ВР такі виключні повноваження були надані відповідним радам (стаття 26): виключно

на пленарних засіданнях сільської, селищної, міської ради вирішуються такі питання: 42) затвердження в установленому порядку місцевих містобудівних програм, генеральних планів забудови відповідних населених пунктів, іншої містобудівної документації; а до повноважень виконавчих органів було віднесено підготовку і подання на затвердження ради вказаних вище документів. З цього моменту лише сільські, селищні та міські ради були уповноважені на затвердження генеральних планів населених пунктів.

Фактично за допомогою будівельних норм формувалася та обґрунтовувалася підстава розширення межі населеного пункту, якою може бути лише генеральний план розвитку такого населеного пункту.

Була введена нова категорія містобудівної документації – Концепція розвитку значних та найзначніших міст, селищ, яка була стадією розроблення генерального плану, призначеною для визначення основних проблем, пріоритетів і масштабів планувального розвитку населеного пункту та рекомендацій щодо їх вирішення і подальшого розроблення генерального плану. Категорія концепції розвитку міста фактично замінила категорію техніко-економічних основ генерального плану міста як першої стадії етапу розроблення генерального плану міста чисельністю 500 тис. осіб і більше. Таким чином, станом на 1997 рік норми ЗК України в редакції 1992 року щодо визначення межі міста на підставі техніко-економічного обґрунтування розвитку міста не могли бути реалізовані.

Отже, ЗК України в редакції 1992 року (чинний до 01.01.2002) не передбачав як імперативної підстави обґрунтування розширення межі населеного пункту наявність затвердженого генерального плану. Водночас державні будівельні норми визначали пропозиції щодо розширення межі населеного пункту. При цьому поступово відбувалося посилення необхідності обґрунтування підстав розширення межі населеного пункту.

Першим таким законом став Закон

України «Про планування і забудову територій» [20], який у статті 12 визначив, що генеральним планом населеного пункту визначаються: потреба у зміні межі населеного пункту, черговість і пріоритетність забудови та іншого використання території. Відповідно до генеральних планів населених пунктів сільські, селищні, міські ради та їх виконавчі органи в межах повноважень, визначених законом, а також Київська та Севастопольська міські державні адміністрації у разі делегування їм таких повноважень відповідними радами готують обґрунтовані пропозиції щодо встановлення та зміни меж населених пунктів. Вказаний закон не містив терміна приміської зони.

Процес імперативності генерального плану було завершено прийняттям ЗК України від 2001 року [21].

Стаття 173 ЗК України в первинній редакції визначала, що межі району, села, селища, міста, району у місті встановлюються і змінюються за проектами землеустрою, які розробляються відповідно до техніко-економічного обґрунтування їх розвитку, генеральних планів населених пунктів.

Як уже було описано раніше, така категорія, як техніко-економічне обґрунтування розвитку населеного пункту, станом на 2002 рік уже не існувала. Первинно такий вид документації стосувався лише міст із населенням 500 тисяч і більше осіб. А станом на 1997 рік ТЕО вже було видозмінено на Концепцію розвитку значного та найзначнішого міста. Зазначена технічна помилка була виправлена Законом України № 5003-VI від 21.06.2012, який набрав чинності з 05.08.2012 [22], згідно з яким усі проекти землеустрою щодо зміни меж населених пунктів розробляються з урахуванням лише генеральних планів населених пунктів. З вказаного часу єдиною підставою для зміни меж населених пунктів став виступати лише генеральний план населеного пункту. При цьому такий проект землеустрою з 05.08.2012 обов'язково мав містити: посвідчені в установленому порядку копії генерального

плану населеного пункту, рішень про його затвердження (у разі зміни меж населеного пункту). До вказаного вище моменту такого обов'язку не існувало.

Таким чином, з 05.08.2012 єдиною підставою для визначення меж населеного пункту стали лише матеріали генерального плану населеного пункту, хоча такий обов'язок існував з 2000 року. Вказане не поширювалося на випадки, коли межі населених пунктів не встановлені в натурі (на місцевості) на час набрання чинності цим Законом за проектами землеустрою щодо встановлення і зміни меж адміністративно-територіальних утворень. У таких населених пунктах межі могли бути встановлені без розроблення (зміни) генеральних планів населених пунктів.

Подальші процеси децентралізації влади потребували реформування системи органів місцевого самоврядування, що було оформлено розпорядженням Кабінету Міністрів України від 18 листопада 2015 р. № 1206-р «Про затвердження перспективного плану формування територій громад Київської області», яким передбачалося укрупнення ряду органів місцевого самоврядування і поява об'єднаних громад.

У зв'язку з реформою адміністративно-територіального устрою, появою об'єднаних територіальних громад виник новий вид містобудівної документації – комплексний план просторового розвитку території територіальної громади, який став одночасно містобудівною документацією на місцевому рівні та документацією із землеустрою, що визначає планувальну організацію, функціональне призначення території, основні принципи і напрями формування єдиної системи громадського обслуговування населення, дорожньої мережі, інженерно-транспортної інфраструктури, інженерної підготовки і благоустрою, цивільного захисту, охорони земель та інших компонентів навколишнього природного середовища, формування екомережі, охорони і збереження культурної спадщини та традиційного характеру середовища населених пунктів, а також послідовність

реалізації рішень, у тому числі етапність освоєння території. Комплексний план включає планувальні рішення щодо перспективного використання всієї території територіальної громади, а також включає відповідні генеральні плани населених пунктів, детальні плани території, історико-архітектурні опорні плани історичних ареалів населених пунктів. Фактично просторовий план включає всі види містобудівної документації на місцевому рівні.

Висновки. У статті проаналізовано історичні факти щодо формування містобудівної документації та їх вплив на формування містобудівної документації населених пунктів.

Виділено, що протягом тривалого часу генеральному плану відводилася лише другорядна роль у визначенні та зміні меж населених пунктів. Генеральні плани відігравали лише роль визначення територій для забудови в межах населених пунктів та прилеглої до міста приміської території. Пріоритет містобудівного розвитку тривалий час надавався схемам районного планування, які виступали першочерговою містобудівною документацією.

Містобудівна документація поступово еволюціонувала в бік розширення видів такої документації. Остаточна містобудівна документація була доповнена планами просторового розвитку.

Повноваження органів влади щодо визначення напрямів розвитку населеного пункту трансформувалися шляхом передачі повноважень щодо затвердження генеральних планів від вищестоящих організацій, у тому числі союзного значення, до місцевих органів самоврядування. Тривалий час повноваження щодо затвердження містобудівної документації належали вищестоящим організаціям, які були відірвані від місцевих потреб громад. Обґрунтовано вплив екстериторіальних органів всесоюзного значення на регулювання затвердження (у подальшому – погодження) містобудівної документації, регулювання земельних відносин, у тому числі в частині надання та розпорядження землями певних категорій

органами управління іншої держави, який чітко проіснував до 1955 року. Після вказаного періоду, хоча органи всесоюзного значення втратили право затверджувати містобудівну документацію, водночас зберегли окремі права щодо погодження такої містобудівної документації підприємств всесоюзного значення.

Поступово роль містобудівної документації як базової підстави для розвитку населеного пункту посилювалася. З 1955 року чітко простежується тенденція формування мережі спеціалізованих інститутів у сфері містобудівної діяльності, їх подальше розширення та закріплення за ними виключного права на визначення напрямів розвитку населених пунктів і розміщення об'єктів містобудування. Значний період часу продовжували діяти будівельні норми і правила загальносоюзного значення. Роль генерального плану змінювалася з суто технічного документа визначення архітектурно-планувальних рішень та режимів забудови до документа, що обґрунтовував подальший розвиток та розширення населеного пункту. При цьому роль приміської території та схем районного планування поступово еволюціонувала в бік зниження їх ролі

та значення у забудові прилеглої до міста території. Приміська зона втратила свою роль як потенційно резервної території розширення межі міста. Водночас виник інститут містобудівного моніторингу забудови населеного пункту. З 1992 року розпочинається процес посилення ролі генерального плану при обґрунтуванні зміни межі населеного пункту, але вказане здійснюється на рівні технічних нормативів – державних будівельних норм. З 2000 року остаточно оформлено в законодавчому порядку обов'язковість наявності містобудівної документації як обґрунтовуючої підстави для розширення межі населеного пункту. З 05.08.2012 єдиною підставою для визначення меж населеного пункту стали лише матеріали генерального плану населеного пункту. З 1 січня 2025 року управління землями та будівництвом у територіальних громадах відбувається на основі Комплексного плану просторового розвитку населеного пункту, який включає в себе всі генеральні плани населених пунктів складових об'єднаної громади. У зв'язку з появою об'єднаних громад виник новий різновид містобудівної документації – комплексний план просторового розвитку території територіальної громади

Література:

1. Конституція України. *Відомості Верховної Ради України (ВВР)*. 1996. № 30. Ст. 141. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text> (дата звернення: 15.03.2026).
2. Третяк А. М., Другак В. М., Третяк Р. А. Формування адміністративно-територіальних утворень: навчально-методичний посібник. К.: ТОВ ЦЗРУ, 2004. 85 с.
3. Краснолуцький О., Євсюков Т. Встановлення меж населених пунктів: сучасні проблеми та шляхи їх вирішення. *Землепорядний вісник*. 2012. № 2. С. 22–27
4. Дорош О. С. Методичні підходи до розробки проектів землеустрою щодо встановлення (зміни) меж адміністративно-територіальних одиниць. *Землеустрій, кадастр і моніторинг земель*. 2015. № 1. С. 44–49.
5. Дорош Й. М., Тарнопольський А. В., Харитоненко Р. А., Деркульський Р. Ю., Рябова Ю. П. *Землеустрій, кадастр і моніторинг земель*. 2022. № 2. С. 4–13.
6. Земельний кодекс УСРР зі змінами та доповненнями 01 лютого 1928 р. Харків: Юридичне видавництво Наркомюсту УСРР, 1928. 90 с.
7. Збірник узаконень та розпоряджень Робітничо-селянського уряду України за 1928 рік. Відділ перший. 30.03.1928. № 2. С. 37–76
8. Збірник законів та розпоряджень Робітничо-селянського уряду України за 1929 рік. Народний комісаріат юстиції. Відділ 2. Харків: Укрголовліт, 1929. 802 с. № 9 від 24.04.1929 р.
9. Збірник законів та розпоряджень Робітничо-селянського уряду України за 1931 рік. № 31 від 19.11.1931.
10. Збірник законів та розпоряджень Робітничо-селянського уряду України за 1934 рік. № 21 від 04.06.1934.
11. Збірник законів та розпоряджень Робітничо-селянського уряду України за 1934 рік. № 180 від 20.05.1934 р. (33 № 21 від 04.06.1934).
12. Про порядок складання, погодження і затвердження проектів планіровки міст і селищ УРСР: постанова Ради Міністрів УРСР від 15.06.1955 р. № 777. Збірник постанов УРСР. 1955. № 11–12. Ст. 59.

13.ЦДАГОУ. Протокол № 68 засідання Президії ЦК КПУ від 11.10.1955.

14.ЦДАГОУ. Протокол № 39 засідання Президії ЦК КПУ від 04.12.1956.

15.Положення про порядок перетворення, обліку, найменування та реєстрації населених пунктів, а також вирішення інших адміністративно-територіальних питань в УРСР: Указ Президії Верховної Ради УРСР від 28.06.1965 р. ЦДАВО. Фонд 1. Опис 16. Справа 1542. Арк. 139–149.

16.Протокол № 30 засідання Політбюро ЦК КПУ «Про заходи щодо поліпшення планування та забудови міст і селищ Української РСР». Фонд 1. Опис 10. Справа 11.

17.Земельний кодекс УРСР: Закон Української РСР від 08.07.1970 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2874%D0%B0-07#Text>. (дата звернення: 15.03.2026).

18.Про порядок вирішення питань адміністративно-територіального устрою УРСР: Указ Президії ВР УРСР від 12.03.1981 р. № 1654-Х. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1654-10#Text>. (дата звернення: 15.03.2026).

19.Земельний кодекс УРСР: Закон Української РСР від 18.12.1990 р. № 561-ХІІ. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/561-12#Text>. (дата звернення: 15.03.2026).

20.Про планування і забудову територій: Закон України. *Відомості Верховної Ради України (ВВР)*. 2000. № 31. Ст. 250. (дата звернення: 15.03.2026).

21.Земельний кодекс України: Закон України від 25.10.2001 р. № 2768-ІІІ. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2768-14>. (дата звернення: 15.03.2026).

22.Про внесення змін до Земельного кодексу України та інших законів України щодо проведення робіт із землеустрою, пов'язаних із встановленням і зміною меж сіл, селищ, міст, районів: Закон України від 21.06.2012 р. № 5003-VІ. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5003-17/ed20130101#Text>. (дата звернення: 15.03.2026).

References:

1.Konstytutsiia Ukrainy : Zakon Ukrainy vid 28 chervnia 1996 roku № 254k/96-VR. *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy*. 1996. № 30. St. 141. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text> (data zvernennia: 15.03.2026).

2. Tretiak A. M., Druhak V. M., Tretiak R. A. Formuvannia administratyvno-terytorialnykh utvoren : navchalno-metodychnyi posibnyk. Kyiv: TOV TsZRU, 2004. 85 s.

3. Krasnolutskiy O., Yevsiukov T. Vstanovlennia mezh naselenykh punktiv: suchasni problemy ta shliakhy yikh vyrishennia. *Zemlevporiadnyi visnyk*. 2012. № 2.

4. Dorosh O. S. Metodychni pidkhody do rozrobky proiektiv zemleustroi shchodo vstanovlennia (zminy) mezh administratyvno-terytorialnykh odynyt. *Zemleustrii, kadastr i monitoringh zemel*. 2015. № 1. S. 44–49.

5. Dorosh Y. M., Tarnopolskyi A. V., Kharytonenko R. A., Derkul'skyi R. Yu., Riabova Yu. P. *Zemleustrii, kadastr i monitoringh zemel*. 2022. № 2. S. 4–13.

6. Zemelnyi kodeks USRR zi zminamy ta dopovnenniamy stanom na 1 liutoho 1928 roku. Kharkiv: Yurydychne vydavnytstvo Narkomiustu USRR, 1928. 90 s.

7. Zbirnyk uzakonen ta rozporiadzhen Robitnycho-selianskoho uriadu Ukrainy za 1928 rik. Viddil pershyi. 30.03.1928. № 2.

8. Zbirnyk zakoniv ta rozporiadzhen Robitnycho-selianskoho uriadu Ukrainy za 1929 rik / Narodnyi komisariat yustytisii. Viddil 2. Kharkiv: Ukrholovlit, 1929. 802 s. № 9 vid 24.04.1929 roku.

9. Zbirnyk zakoniv ta rozporiadzhen Robitnycho-selianskoho uriadu Ukrainy za 1931 rik. № 31 vid 19.11.1931.

10. Zbirnyk zakoniv ta rozporiadzhen Robitnycho-selianskoho uriadu Ukrainy za 1934 rik. № 21 vid 04.06.1934.

11. Zbirnyk zakoniv ta rozporiadzhen Robitnycho-selianskoho uriadu Ukrainy za 1934 rik. № 180 vid 20.05.1934 roku (ZZ № 21 vid 04.06.1934).

12. Pro poriadok skladannia, pohodzhennia i zatverdzhennia proiektiv planivky mist i selyshch URSR : Postanova Rady Ministriv URSR vid 15 chervnia 1955 roku № 777. Zbirnyk postanov URSR. 1955. № 11–12. St. 59.

13. TsDAHOУ. Protokol № 68 zasidannia Prezydii TsK KPU vid 11.10.1955.

14. TsDAHOУ. Protokol № 39 zasidannia Prezydii TsK KPU vid 04.12.1956.

15. Polozhennia pro poriadok peretvorennia, obliku, naimenuvannia ta reiestratsii naselenykh punktiv, a takozh vyrishennia inshykh administratyvno-terytorialnykh pytan v URSR : Ukaz Prezydii Verkhovnoi Rady URSR vid 28 chervnia 1965 roku. TsDAVO. Fond 1. Opys 16. Sправа 1542. Ark. 139–149.

16. Protokol № 30 zasidannia Politbiuro TsK KPU «Pro zakhody shchodo polipshennia planivky ta zabudovy mist i selyshch Ukrainskoi RSR». Fond 1. Opys 10. Sправа 11.

17. Zemelnyi kodeks URSR : Zakon Ukrainskoi RSR vid 8 lypnia 1970 roku. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2874%D0%B0-07#Text> (data zvernennia: 15.03.2026).

18. Pro poriadok vyrishennia pytan administratyvno-terytorialnoho ustroi URSR : Ukaz Prezydii VR URSR vid 12 bereznia 1981 roku № 1654-Kh. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1654-10#Text> (data

zvernennia: 15.03.2026).

19. Zemelnyi kodeks URSR : Zakon Ukrainskoi RSR vid 18 hrudnia 1990 roku № 561-KhII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/561-12#Text> (data zvernennia: 15.03.2026).

20. Pro planuvannia i zabudovu terytorii : Zakon Ukrainy. *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy*. 2000. № 31. St. 250.

21. Zemelnyi kodeks Ukrainy : Zakon Ukrainy vid 25 zhovtnia 2001 roku № 2768-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2768-14> (data zvernennia: 15.03.2026).

22. Pro vnesennia zmin do Zemelnoho kodeksu Ukrainy ta inshykh zakoniv Ukrainy shchodo provedennia robit iz zemleustroi, poviazanykh iz vstanovlenniam i zminoiu mezh sil, selyshch, mist, raioniv : Zakon Ukrainy vid 21 chervnia 2012 roku № 5003-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5003-17/ed20130101#Text> (data zvernennia: 15.03.2026).

Стаття надійшла до друку 02 квітня 2026 року

УДК 342.7:351.74:355.01(477)

DOI 10.31732/2708-339X-2026-20-A12

ПРАВОВІ МЕХАНІЗМИ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ КОНСТИТУЦІЙНИХ ПРАВ І СВОБОД ЛЮДИНИ НАЦІОНАЛЬНОЮ ПОЛІЦІЄЮ УКРАЇНИ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ

Француз-Яковець Т.А.,

*доктор юридичних наук, професор,
завідувач кафедри конституційного, міжнародного права
та публічно-правових дисциплін
Київського університету інтелектуальної власності та права
м. Київ, Харківське шосе, 210, Україна, 02121
e-mail: Frantsuztetiana@gmail.com
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-1224-346X>*

Букач В.В.,

*кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри конституційного, міжнародного права
та публічно-правових дисциплін
Київського університету інтелектуальної власності та права
м. Київ, Харківське шосе, 210, Україна, 02121
e-mail: vvbuk07@gmail.com
ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-9836-9524>*

LEGAL MECHANISMS FOR ENSURING CONSTITUTIONAL HUMAN RIGHTS AND FREEDOMS BY THE NATIONAL POLICE OF UKRAINE UNDER CONDITIONS OF MARTIAL LAW

Frantsuz-Yakovets T.A.,

*Doctor of Law, Professor,
Head of the Department of Constitutional, International Law
and Public Law Disciplines
Kyiv University of Intellectual Property and Law
210 Kharkivske Shose, Kyiv, 02121, Ukraine
e-mail: Frantsuztetiana@gmail.com
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-1224-346X>*

Bukach V.V.,

*PhD in Law, Associate Professor,
Associate Professor of the Department of Constitutional, International Law
and Public Law Disciplines
Kyiv University of Intellectual Property and Law
210 Kharkivske Shose, Kyiv, 02121, Ukraine
e-mail: vvbuk07@gmail.com
ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-9836-9524>*

Анотація. У науковій статті здійснено комплексне теоретико-правове дослідження конституційних прав і свобод людини і громадянина та специфіки їх забезпечення Національною поліцією України в умовах правового режиму воєнного стану. Методологічну основу роботи становить поєднання загальнонаукових та спеціальних методів пізнання, що дозволило проаналізувати динаміку трансформації правоохоронної функції держави у кризовий період. Проаналізовано сутність конституційних гарантій особи, визначено правові межі їх допустимого обмеження відповідно до вимог статті 64 Конституції України, національного законодавства та міжнародних стандартів, зокрема Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод. Розкрито роль Національної поліції як ключового суб'єкта системи

внутрішньої безпеки, чії повноваження в умовах війни інтегрують як сервісну, так і мілітарну складову.

Особливу увагу приділено практичним аспектам реалізації поліцейських превентивних заходів та заходів примусу під час дії воєнного стану. Детально розглянуто специфіку діяльності поліції щодо забезпечення публічної безпеки, здійснення контролю за дотриманням комендантської години, перевірки документів, огляду речей та транспортних засобів, а також примусового відчуження майна для потреб оборони. Окреслено виклики, пов'язані з проведенням евакуації населення та протидією мародерству в районах ведення бойових дій.

У статті ідентифіковано системні ризики, що виникають у процесі розширення дискреційних повноважень поліції, зокрема загрозу надмірного втручання у приватне життя особи. Обґрунтовано необхідність суворого дотримання принципів законності, обґрунтованості та пропорційності, які мають бути стрижнем будь-якого правообмеження. За результатами дослідження сформульовано авторські пропозиції щодо вдосконалення нормативно-правової бази та організаційних алгоритмів взаємодії поліції з іншими органами Сил безпеки та оборони. Отримані висновки спрямовані на посилення правової захищеності громадян та можуть бути впроваджені у практичну діяльність правоохоронних органів, законотворчий процес, а також використані як підґрунтя для подальших наукових розвідок у галузі конституційного та адміністративного права.

Ключові слова: конституційні права і свободи; права людини; воєнний стан; Національна поліція України; забезпечення прав людини; обмеження прав; публічна безпека; правовий режим воєнного стану; гарантії прав людини; діяльність поліції.

Формул: 0, рис.: 0, табл.: 0, бібл.: 6.

Abstract. The article presents a comprehensive theoretical and legal study of constitutional rights and freedoms of individuals and citizens, as well as the specific features of their protection by the National Police of Ukraine under the legal regime of martial law. The methodological framework of the research is based on a combination of general scientific and special legal methods, which made it possible to analyze the transformation of the law enforcement function of the state during a crisis period. The study elucidates the essence of constitutional guarantees of individual rights and freedoms and outlines the legal limits of their permissible restriction in accordance with Article 64 of the Constitution of Ukraine, national legislation, and international standards, in particular the Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms. Particular attention is paid to the role of the National Police as one of the key actors within the system of internal security, whose powers under martial law combine both service-oriented and militarized components.

Attention is also directed to the practical aspects of implementing police preventive and coercive measures during the period of martial law. The study provides a detailed analysis of the specific features of police activity in ensuring public security, including the enforcement of curfew restrictions, verification of identity documents, inspection of personal belongings and vehicles, as well as the compulsory expropriation of property for defense needs. The challenges associated with the evacuation of the population and the prevention of looting in areas of active hostilities are also outlined.

The article identifies systemic risks arising in the process of expanding police discretionary powers, in particular the threat of excessive interference in an individual's private life. The necessity of strict adherence to the principles of legality, reasonableness, and proportionality, which should constitute the core of any restriction of rights, is substantiated. Based on the findings of the study, the author formulates proposals aimed at improving the regulatory framework and organizational mechanisms of interaction between the police and other bodies of the security and defense sector. The conclusions obtained are intended to enhance the legal protection of citizens and may be implemented in the practical activities of law enforcement agencies, the legislative process, and may also serve as a basis for further research in the fields of constitutional and administrative law.

Keywords: constitutional rights and freedoms; human rights; martial law; National Police of Ukraine; protection of human rights; restriction of human rights; public security; legal regime of martial law; guarantees of human rights; police activity.

Formulas: 0, fig.: 0, tabl.: 0, ref.: 6.

Постановка проблеми. У сучасній правовій доктрині проблематика правового статусу особи в умовах воєнного стану є пріоритетним напрямом, що зумовлено необхідністю теоретичного обґрунтування меж допустимих обмежень конституційних прав задля гарантування національної безпеки. Попри об'єктивні виклики війни, конституційна детермінація людини

як найвищої соціальної цінності залишається непохитним імперативом. Це вимагає від держави формування адаптованих механізмів, які навіть у період збройного конфлікту забезпечували б дотримання фундаментальних прав, мінімізували ризики для життєдіяльності громадян та створювали підґрунтя для їхнього подальшого вільного розвитку.

В умовах тривалого правового режиму воєнного стану забезпечення прав і свобод особистості набуває особливої ваги, виступаючи критерієм життєздатності демократичної системи та індикатором дотримання засад цивілізованості в екстремальних умовах. Сучасний етап розвитку України характеризується складною дихотомією: необхідністю жорсткої відсічі збройній агресії та одночасною інтенсифікацією євроінтеграційного вектору, що передбачає неухильне дотримання стандартів прав людини.

Особлива роль у цьому процесі належить Національній поліції України. Разом з тим розширення повноважень поліції в умовах війни створює ризики надмірного або неправомірного обмеження прав громадян. Практика свідчить про нагальну потребу в імплементації принципів законності, пропорційності та недискримінації у щоденну поліцейську діяльність. Водночас теоретичного переосмислення потребують питання пошуку оптимального балансу між безпековими пріоритетами та приватними інтересами, удосконалення механізмів контролю за діяльністю правоохоронців, а також адаптації практики ЄСПЛ до специфіки воєнного стану в Україні.

Метою дослідження є комплексний аналіз конституційних прав і свобод людини і громадянина та особливостей їх забезпечення Національною поліцією України в умовах воєнного стану, а також визначення проблемних аспектів і шляхів удосконалення відповідної діяльності. Для досягнення поставленої мети передбачається вирішення таких завдань: розкрити сутність конституційних прав і свобод; охарактеризувати правовий режим воєнного стану; визначити повноваження Національної поліції України у сфері забезпечення прав людини; проаналізувати практичні аспекти реалізації цих повноважень; сформулювати пропозиції щодо підвищення ефективності діяльності поліції в умовах воєнного стану.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідження правових засад

діяльності Національної поліції в умовах воєнного стану та забезпечення нею конституційних прав і свобод людини характеризується багатоаспектністю підходів. Так, М. Веселов актуалізує проблему правового статусу правоохоронців через призму дотримання прав людини в умовах надзвичайного режиму. Схожої позиції дотримується Д. Калайанов, наголошуючи на важливості нормативної визначеності при обмеженні прав громадян. В. Галаган та О. Бандурка пропонують системне бачення трансформації завдань поліції, де пріоритетом виступають права і свободи людини поряд із забезпеченням безпеки держави.

Проблематику адаптації законодавства до воєнних реалій та протидії тероризму розкривають С. Кузніченко, М. Небеська та Х. Ярмач. Інструментарій забезпечення реалізації прав людини та правопорядку, включаючи заходи примусу й оперативного реагування, ґрунтовно проаналізовано у працях В. Глухвері, О. Кузьменко та Р. Мельника. Завершує цілісну картину дослідження О. Швець, який на основі аналізу нормативних актів визначає змістовні ознаки публічної безпеки в умовах загальнодержавних криз.

Не вирішені раніше частини загальної проблеми. Наукова новизна дослідження полягає у комплексному підході до аналізу діяльності Національної поліції України як суб'єкта забезпечення конституційних прав і свобод в умовах особливого правового режиму, а також у формулюванні пропозицій щодо вдосконалення правових і організаційних механізмів гарантування прав людини в умовах воєнного стану. Таким чином, існує об'єктивна потреба у комплексному науковому аналізі особливостей забезпечення конституційних прав і свобод людини Національною поліцією України в умовах воєнного стану, визначенні проблемних аспектів та розробленні шляхів їх вирішення.

Формулювання цілей статті. Метою наукової статті є аналіз конституційних прав і свобод людини і громадянина та особливостей їх

забезпечення Національною поліцією України в умовах воєнного стану, а також визначення проблемних аспектів і шляхів удосконалення відповідної діяльності.

Виклад основного матеріалу.

Питання забезпечення конституційних прав і свобод людини та громадянина набуває особливої актуальності в умовах воєнного стану, що узгоджується з положеннями Конституції України [1]. Відповідно до статті 3 Основного Закону людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю, а утвердження і забезпечення прав і свобод є головним обов'язком держави. У таких умовах держава змушена поєднувати гарантування національної безпеки з дотриманням демократичних стандартів прав людини, що набуває особливого значення під час дії особливих правових режимів.

Концептуальні засади діяльності Національної поліції України в період воєнного стану визначаються необхідністю неухильного дотримання конституційних гарантій прав і свобод людини. Попри специфіку воєнного часу, діяльність поліції має ґрунтуватися на принципі пропорційності та бути спрямованою на формування безпечного середовища. Взаємодія Національної поліції із Збройними Силами України сприяє захисту державного суверенітету, що є передумовою забезпечення прав громадян. Водночас підтримання правопорядку виступає важливим засобом запобігання безпідставним обмеженням прав і свобод.

У цьому контексті суттєво зростає роль правоохоронних органів, насамперед Національної поліції України, яка безпосередньо реалізує функції держави щодо охорони прав і свобод людини, підтримання публічного порядку, захисту життя і здоров'я громадян, протидії правопорушенням і забезпечення реалізації конституційних гарантій. Діяльність поліції в умовах воєнного стану повинна здійснюватися з урахуванням пріоритету прав і свобод людини як базового

конституційного принципу.

Водночас воєнний стан передбачає можливість тимчасового обмеження окремих конституційних прав і свобод. Такі обмеження мають здійснюватися виключно в межах Конституції України та відповідати принципам законності, необхідності і пропорційності. У цьому контексті діяльність Національної поліції набуває подвійного значення: з одного боку, вона забезпечує реалізацію заходів правового режиму воєнного стану, а з іншого – виступає гарантом недопущення необґрунтованих обмежень прав людини та запобігання зловживанням владними повноваженнями.

Діяльність Національної поліції України в умовах збройної агресії супроводжується новими викликами у сфері забезпечення публічної безпеки та потребує вдосконалення механізмів захисту прав і свобод громадян. Особливої уваги потребують питання дотримання прав людини під час перевірки документів, обмеження свободи пересування, запровадження комендантської години, проведення евакуаційних заходів та реалізації інших превентивних поліцейських заходів.

Відповідно до статті 4 Міжнародного пакту про громадянські і політичні права (1966 р.) та статті 15 Європейської конвенції з прав людини (1950 р.), держава може тимчасово відступати від виконання окремих зобов'язань лише в межах суворої необхідності, зумовленої реальною загрозою життю нації. При цьому не допускається обмеження невід'ємних прав, зокрема права на життя, заборони катувань, рабства, ретроактивного покарання, а також свободи совісті та релігії.

У контексті збройного конфлікту міжнародні стандарти захисту доповнюються положеннями Женевських конвенцій 1949 року та Додаткових протоколів 1977 року, які визначають правовий статус цивільного населення, військовополонених і жертв війни. Відповідно до цих норм навіть у період активних бойових дій держава зобов'язана дотримуватися принципів гуманності,

пропорційності та розмежування військових і цивільних цілей [2, с. 209].

Режим воєнного стану не означає скасування прав людини, а трансформує механізми їх реалізації та межі допустимих обмежень. Як зазначає Комітет ООН з прав людини у Загальному коментарі № 29 (2001 р.), навіть у разі надзвичайної ситуації дерогація не може бути дискримінаційною, повинна мати тимчасовий характер, бути пропорційною та обґрунтованою реальною загрозою для існування нації [3].

Запровадження воєнного стану в Україні зумовило зміну правового статусу Національної поліції України, де ключовим викликом стало поєднання розширених безпекових повноважень із обов'язком дотримання конституційних гарантій прав і свобод людини. Аналіз змін до Закону України «Про Національну поліцію» [4] свідчить про трансформацію цього органу від класичної сервісної моделі до гібридної моделі, що поєднує функції забезпечення безпеки, оборони та захисту прав людини.

У контексті забезпечення прав і свобод людини цей процес характеризується чотирма стратегічними напрямками.

По-перше, інформаційно-аналітичне забезпечення права на правову визначеність. Розширення доступу поліції до державних реєстрів та інформації про військовополонених є необхідним для координації діяльності Сил оборони. Водночас, крізь призму прав людини, цей механізм виступає гарантом захисту від зникнень та основою для належної ідентифікації осіб. Важливим аспектом є встановлення чітких процедурних меж, які запобігають неправомірному втручання у приватне життя (ст. 32 Конституції України) поза межами суворої воєнної необхідності.

По-друге, гарантування права на справедливий суд і відшкодування шкоди. Легітимізація функцій оперативного розмінування та техніко-криміналістичної фіксації наслідків воєнних злочинів наділяє поліцію роллю ключового суб'єкта

захисту інтересів потерпілих. Якісне документування руйнувань та злочинів агресора є первинною ланкою реалізації права громадян на правосуддя в міжнародних інстанціях і отримання компенсацій за порушені майнові права.

По-третє, дотримання принципу пропорційності при застосуванні заходів примусу. Зміни до статті 42 Закону України «Про Національну поліцію», які допускають застосування зброї проти учасників збройної агресії без стандартних поліцейських обмежень, є відповіддю на воєнні реалії. Водночас із позицій конституційних прав це покладає на поліцію підвищену відповідальність за дотримання принципу розмежування. Забезпечення права на життя (ст. 27 Конституції України) у таких умовах безпосередньо залежить від здатності поліцейського чітко диференціювати комбатанта від цивільної особи, що потребує впровадження чітких процедурних стандартів.

По-четверте, дотримання стандартів гуманного поводження. Виконання поліцією функцій з конвоювання та тривалого утримання осіб в ізоляторах тимчасового тримання у прифронтових зонах створює додаткові ризики для прав затриманих. Забезпечення права на гідне поводження (ст. 28 Конституції України) та правову допомогу є ключовим індикатором спроможності держави залишатися у правовому полі навіть у період екстремальної ескалації.

Таким чином, розширення компетенції Національної поліції України не є механічним збільшенням владних повноважень, а свідчить про якісну трансформацію її правоохоронної ролі. Кожна нова функція – від гуманітарного розмінування до міжнародної співпраці через канали Інтерполу – має розглядатися як додатковий інструмент захисту людини від загроз воєнного часу, що супроводжується посиленнями процедурними гарантіями проти свавілля.

Раніше поліцейський не мав права застосовувати заходи примусу, не передбачені законом. Водночас здійснення органами Національної поліції додаткових

повноважень сприятиме стабілізації оперативної обстановки в умовах особливого правового режиму. Переважна більшість заходів, що реалізуються поліцейськими, мають оперативний характер, окремі – превентивний і профілактичний, однак усі вони спрямовані на забезпечення публічного порядку та захист прав громадян [5, с. 131].

Конституція України визначає перелік прав і свобод, які не можуть бути обмежені за будь-яких обставин (ч. 2 ст. 64). До них належать, зокрема: право на життя; повагу до гідності людини; свободу та особисту недоторканість; право на житло; правову допомогу; судовий захист; презумпцію невинуватості; право не виконувати злочинні розпорядження; право не бути двічі притягнутим до юридичної відповідальності одного виду за одне й те саме правопорушення; право не свідчити проти себе, членів сім'ї чи близьких родичів; а також принцип незворотності дії законів у часі.

Інші права можуть бути обмежені лише в умовах воєнного стану, виключно на підставі закону та з метою забезпечення національної безпеки, без створення загрози життю та гідності людини.

Відповідно до позиції Д. В. Швеця, у сучасній правовій науці визнається, що основною функцією держави в цивілізованому суспільстві є захист прав людини. Вплив правоохоронної функції держави проявляється, зокрема, у правовій регламентації прав, свобод і законних інтересів особи. Це питання набуває особливої актуальності в умовах кризових ситуацій, коли нормальне функціонування держави суттєво ускладнюється [6, с. 145].

Висновки. Підсумовуючи викладене, слід зазначити, що правовий режим воєнного стану не нівелює конституційний статус особи, а лише трансформує механізми його реалізації. На основі аналізу нормативно-правової бази та практичної діяльності Національної поліції України можна сформулювати такі узагальнені висновки.

Права і свободи людини та громадянина в умовах воєнного стану можуть підлягати обмеженням (за винятком

абсолютних прав, визначених ст. 64 Конституції України) виключно як тимчасовий і винятковий захід. Такі обмеження мають бути чітко детерміновані часовими межами дії особливого правового режиму та не можуть посягати на сутнісний зміст (ядро) прав. Будь-яке втручання, що фактично унеможлиблює реалізацію права, слід визнавати неправомірним, оскільки фундаментальність людської гідності та базових свобод залишається незмінним імперативом навіть в умовах збройного конфлікту.

Обмеження прав людини під час воєнного стану не є автоматичним або абсолютним. Сам факт його запровадження не означає скасування правових гарантій. Кожне обмеження, що застосовується органами Національної поліції, має відповідати так званому трискладовому тесту: законності (наявність чіткої правової норми), легітимної мети (захист національної безпеки та територіальної цілісності) та пропорційності (вжиті заходи повинні бути найменш обтяжливими для особи серед можливих альтернатив).

Діяльність Національної поліції України в цей період характеризується подвійною відповідальністю. З одного боку, поліція наділяється розширеними дискреційними повноваженнями (перевірка документів, огляд майна, обмеження пересування), що є необхідним для відсічі агресії. З іншого боку, правоохоронна система виконує функцію стримування свавілля. Ефективність забезпечення прав людини залежить від здатності працівників поліції професійно балансувати між застосуванням державного примусу та повагою до особистості, не допускаючи трансформації «необхідності» у «вседозволеність».

Таким чином, стратегічним орієнтиром для держави має стати подальша деталізація процедурних гарантій у діяльності поліції. Важливо мінімізувати ризики суб'єктивізму при застосуванні обмежувальних заходів, забезпечуючи прозорість діяльності правоохоронних органів та ефективні

механізми оскарження їхніх рішень. Лише за умови збереження балансу між безпековими інтересами держави та конституційними правами людини можливе стабільне функціонування демократичного суспільства в умовах воєнних викликів.

У кожному конкретному випадку запровадження воєнного стану державна влада має чітко визначати перелік прав, які підлягають обмеженню, відповідно до вимог законодавства та міжнародних стандартів.

Література:

1. Конституція України : Закон України від 28 черв. 1996 р. № 254к/96-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text> (дата звернення: 01.04.2026).
2. Ніколенко Л. М. Захист прав людини в умовах воєнного стану. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія «Право»*. 2025. Вип. 91, ч. 1. С. 207–212.
3. Human Rights Committee. General Comment No. 29: States of Emergency (Article 4), International Covenant on Civil and Political Rights. CCPR/C/21/Rev.1/Add.11. 2001. URL: <https://digitallibrary.un.org/record/451555> (accessed: 01.04.2026).
4. Про Національну поліцію : Закон України від 2 лип. 2015 р. № 580-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/580-VIII#Text> (дата звернення: 01.04.2026).
5. Муляр Г. В. Діяльність органів Національної поліції України в умовах правового режиму воєнного стану. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія: Юриспруденція*. 2023. № 61. С. 130–133.
6. Заяць А. Порушення прав людини та громадянина в умовах воєнного стану в Україні. *Часопис Київського університету права*. 2024. № 3. С. 144–148.

References:

1. Konstytutsiia Ukrainy : Zakon Ukrainy vid 28 chervnia 1996 roku № 254k/96-VR. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text> (data zvernennia: 01.04.2026).
2. Nikolenko L. M. Zakhyst prav liudyny v umovakh voiennoho stanu. *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho natsionalnoho universytetu. Serii: Pravo*. 2025. Vyp. 91, ch. 1. S. 207–212.
3. Human Rights Committee. General Comment No. 29: States of Emergency (Article 4), International Covenant on Civil and Political Rights. CCPR/C/21/Rev.1/Add.11. 2001. URL: <https://digitallibrary.un.org/record/451555> (date of access: 01.04.2026).
4. Pro Natsionalnu politsiiu : Zakon Ukrainy vid 2 lypnia 2015 roku № 580-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/580-VIII#Text> (data zvernennia: 01.04.2026).
5. Muliar H. V. Diialnist orhaniv Natsionalnoi politsii Ukrainy v umovakh pravovoho rezhymu voiennoho stanu. *Naukovyi visnyk Mizhnarodnoho humanitarnoho universytetu. Serii: Yurysprudentsiia*. 2023. № 61. S. 130–133.
6. Zaiats A. Porushennia prav liudyny ta hromadianyna v umovakh voiennoho stanu v Ukraini. *Chasopys Kyivskoho universytetu prava*. 2024. № 3. S. 144–148.

Стаття надійшла до друку 06 квітня 2026 року

**РОЗДІЛ 4. КРИМІНАЛЬНЕ ПРАВО І КРИМІНАЛЬНИЙ
ПРОЦЕС; КРИМІНАЛЬНО-ВИКОНАВЧЕ ПРАВО І
КРИМІНОЛОГІЯ; КРИМІНАЛІСТИКА; СУДОВА ЕКСПЕРТИЗА;
ОПЕРАТИВНО-РОЗШУКОВА ДІЯЛЬНІСТЬ**

УДК 343.611:343.2

DOI 10.31732/2708-339X-2026-20-A13

**ОБ'ЄКТИВНІ ОЗНАКИ ОСОБЛИВО КВАЛІФІКОВАНОГО
УМИСНОГО ВБИВСТВА: МЕЖІ ТЛУМАЧЕННЯ ТА ПРОБЛЕМИ
ЗАСТОСУВАННЯ**

Щерба В.М.,

кандидат юридичних наук,

доцент кафедри кримінального права та кримінології

Навчально-наукового інституту права та психології

Національної академії внутрішніх справ, м. Київ

e-mail: scherbav@gmail.com

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-8529-7979>

**OBJECTIVE SIGNS OF SPECIALLY QUALIFIED INTENTIONAL
MURDER: LIMITS OF INTERPRETATION AND PROBLEMS OF
APPLICATION**

Shcherba V.M.,

PhD in Law,

Associate Professor; Department of Criminal Law and Criminology

Educational and Scientific Institute of Law and Psychology

National Academy of Internal Affairs, Kyiv

e-mail: scherbav@gmail.com

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-8529-7979>

***Анотація.** Стаття присвячена комплексному дослідженню об'єктивних ознак особливо кваліфікованого умисного вбивства, а також визначенню меж їх тлумачення та виявленню проблем правозастосування у сучасній кримінально-правовій практиці. Актуальність теми зумовлена підвищеною суспільною небезпекою цього виду кримінального правопорушення, складністю його кваліфікації та неоднозначністю судової практики щодо встановлення і трактування об'єктивних елементів складу кримінального правопорушення.*

У роботі здійснено теоретичний аналіз поняття умисного вбивства як ключової категорії кримінального права з подальшим виокремленням його особливо кваліфікованих різновидів. Основний акцент зроблено на об'єктивній стороні кримінального правопорушення, зокрема на таких її складових, як суспільно небезпечне діяння (у формі дії чи бездіяльності), наслідки у вигляді смерті особи, причинно-наслідковий зв'язок між діянням і результатом, а також додаткові кваліфікуючі ознаки, встановлені кримінальним законодавством.

Досліджено специфіку таких ознак, як спосіб вчинення вбивства, кількість потерпілих, особлива жорстокість, вчинення кримінального правопорушення з корисливих мотивів, з метою приховати інше кримінальне правопорушення, а також інші обставини, що обтяжують відповідальність. Розкрито проблематику їх тлумачення, зокрема випадки розширювального або звужувального підходу у судовій практиці, що може призводити до помилок у кваліфікації.

Особливу увагу приділено питанням встановлення причинно-наслідкового зв'язку в складних ситуаціях, коли настання смерті зумовлене сукупністю факторів або діями кількох осіб. Проаналізовано проблеми розмежування особливо кваліфікованого умисного вбивства від суміжних складів кримінальних правопорушень, зокрема від умисного тяжкого тілесного ушкодження, що спричинило смерть потерпілого,

а також від вбивства, вчиненого за пом'якшуючих обставин.

У статті також розглянуто проблеми правозастосування, зумовлені нечіткістю окремих законодавчих формулювань, відсутністю єдності судової практики, а також впливом оціночних понять, що потребують додаткового доктринального осмислення. На основі аналізу судової практики та наукових джерел сформульовано пропозиції щодо вдосконалення кримінально-правових норм і уніфікації підходів до їх тлумачення.

Обґрунтовано необхідність чіткого визначення меж тлумачення об'єктивних ознак особливо кваліфікованого умисного вбивства, що сприятиме підвищенню якості кримінально-правової кваліфікації, забезпеченню принципу законності та єдності судової практики.

Ключові слова: умисне вбивство; особливо кваліфіковане вбивство; об'єктивні ознаки кримінального правопорушення; кваліфікуючі ознаки; судова практика; склад кримінального правопорушення; обтяжуючі обставини; кримінально-правова кваліфікація; помилки кваліфікації.

Формул: 0, рис.: 0, табл.: 0, бібл.: 9.

Abstract. The article is devoted to a comprehensive study of the objective elements of especially qualified intentional murder, as well as to determining the limits of their interpretation and identifying problems of law enforcement in modern criminal law practice. The relevance of the topic is обусловлена the increased social danger of this type of criminal offense, the complexity of its legal qualification, and the inconsistency of judicial practice regarding the establishment and interpretation of the objective elements of the corpus delicti.

The study provides a theoretical analysis of intentional murder as a key category of criminal law, with further identification of its especially qualified forms. The main focus is placed on the objective side of the criminal offense, including such elements as a socially dangerous act (action or omission), consequences in the form of death, a causal link between the act and the result, as well as additional qualifying features established by criminal legislation.

The specifics of such characteristics as the method of committing the murder, the number of victims, particular cruelty, commission of the offense for selfish motives, with the purpose of concealing another crime, as well as other aggravating circumstances are examined. The problems of their interpretation are revealed, in particular cases of expansive or restrictive approaches in judicial practice, which may lead to errors in legal qualification.

Special attention is paid to the issue of establishing causation in complex situations where death results from a combination of factors or actions of several persons. The article also analyzes the difficulties of distinguishing especially qualified intentional murder from related criminal offenses, in particular from intentional grievous bodily harm resulting in death, as well as from murder committed under mitigating circumstances.

The study also addresses problems of law enforcement caused by the vagueness of certain legislative provisions, the lack of uniform judicial approaches, and the influence of evaluative legal concepts requiring further doctrinal clarification. Based on the analysis of judicial practice and scientific sources, proposals are formulated for improving criminal law norms and unifying their interpretation.

The necessity of clearly defining the limits of interpretation of the objective elements of especially qualified intentional murder is substantiated, which will contribute to improving the quality of criminal law qualification, ensuring the principle of legality, and achieving uniformity of judicial practice.

Keywords: intentional murder; especially qualified murder; objective elements of a criminal offense; qualifying features; judicial practice; corpus delicti; aggravating circumstances; criminal law qualification; qualification errors.

Formulas: 0; fig.: 0, tabl.: 0, bibl.: 9.

Постановка проблеми. У системі кримінально-правової охорони життя людини особливе місце посідає інститут відповідальності за умисне вбивство, зокрема його особливо кваліфіковані види. Відповідно до положень Кримінального кодексу України, такі діяння характеризуються наявністю обтяжуючих обставин, що істотно підвищують ступінь їх суспільної небезпеки та зумовлюють більш сувору кримінальну відповідальність. Водночас практика застосування норм про особливо кваліфіковане умисне

вбивство засвідчує наявність низки суттєвих проблем, пов'язаних із визначенням і тлумаченням їх об'єктивних ознак.

Передусім дискусійним залишається питання чіткого розмежування об'єктивних ознак складу кримінального правопорушення, передбаченого ч. 2 ст. 115 КК України, та суміжних складів кримінальних правопорушень. Нерідко виникають труднощі у встановленні таких кваліфікуючих ознак, як спосіб вчинення вбивства, кількість потерпілих, характер знаряддя, обстановка вчинення

кримінального правопорушення, а також причинно-наслідковий зв'язок між діями і наслідками. Відсутність єдності у підходах до їх тлумачення призводить до неоднакової судової практики, що негативно впливає на забезпечення принципів законності та правової визначеності.

Особливої актуальності набуває проблема визначення меж тлумачення об'єктивних ознак особливо кваліфікованого умисного вбивства. Розширене тлумачення таких ознак може призводити до необґрунтованого посилення кримінальної відповідальності, тоді як їх надмірно вузьке розуміння – до уникнення винними особами справедливої правової оцінки їхніх дій. У цьому контексті важливим є вироблення чітких критеріїв відмежування об'єктивних ознак, які мають кваліфікуюче значення, від тих, що підлягають урахуванню лише при призначенні покарання.

Крім того, у правозастосовній діяльності виникають труднощі, пов'язані з доказуванням окремих об'єктивних ознак, зокрема встановленням способу вчинення кримінального правопорушення або факту вчинення вбивства за попередньою змовою групою осіб. Наявні прогалини та колізії у правовому регулюванні, а також недостатня розробленість відповідних теоретичних положень зумовлюють необхідність комплексного дослідження зазначеної проблематики.

Таким чином, актуальність теми дослідження зумовлена потребою у вдосконаленні наукових підходів до визначення об'єктивних ознак особливо кваліфікованого умисного вбивства, уточненні меж їх тлумачення та забезпеченні єдності правозастосовної практики. Це, у свою чергу, сприятиме підвищенню якості кримінально-правової кваліфікації та дотриманню принципу справедливості у кримінальному судочинстві.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблематика кримінальної відповідальності за умисне вбивство та окремі його види висвітлюється у працях численних науковців, зокрема П. П. Андрушка, Ю. В. Бауліна, С. В. Бородіна,

В. О. Глушкова, О. В. Гороховської, В. К. Грищука, В. Т. Дзюби, М. Й. Коржанського, М. П. Короленка, О. П. Литвина, В. М. Мамчура, В. О. Навроцького, В. І. Осадчого, В. В. Сташиса, С. Д. Шапченка, С. С. Яценка.

Водночас низка аспектів кримінальної відповідальності за окремі різновиди особливо кваліфікованого умисного вбивства, зокрема вбивства, вчиненого з особливою жорстокістю або способом, небезпечним для життя багатьох осіб, і досі залишається дискусійною та потребує подальшого наукового опрацювання. Попри те, що зазначені ознаки суттєво підвищують рівень суспільної безпеки таких діянь, чинне кримінальне законодавство України не містить чітких критеріїв їх встановлення.

У зв'язку з цим кваліфікація вбивства з особливою жорстокістю чи способом, небезпечним для життя багатьох осіб, нерідко викликає труднощі у правозастосовній практиці. Саме тому для запобігання помилкам у кваліфікації важливим є дослідження змісту і значення понять «особлива жорстокість» та «умисне вбивство, вчинене способом, небезпечним для життя багатьох осіб», а також визначення обставин, що слугують підставами для правильної кримінально-правової оцінки таких суспільно небезпечних діянь.

Не вирішені раніше частини загальної проблеми. Незважаючи на значну кількість наукових праць, присвячених кримінально-правовій характеристиці умисного вбивства, питання об'єктивних ознак особливо кваліфікованих видів цього кримінального правопорушення залишаються дискусійними та недостатньо вирішеними.

Передусім, відсутня єдність у підходах до тлумачення окремих об'єктивних ознак, що визначають особливу кваліфікацію умисного вбивства.

Невирішеною проблемою є відсутність чітких меж тлумачення оціночних понять, що використовуються законодавцем при конструюванні особливо кваліфікованих складів. Нечіткість таких понять призводить до неоднакового

їх застосування судами, що, у свою чергу, негативно впливає на забезпечення принципу правової визначеності та єдності судової практики.

Крім того, недостатньо дослідженим залишається питання співвідношення об'єктивних ознак особливо кваліфікованого умисного вбивства з суб'єктивними характеристиками діяння. Також залишається відкритим питання щодо уніфікації підходів до оцінки множинності об'єктивних ознак у межах одного складу кримінального правопорушення, зокрема у випадках поєднання кількох кваліфікуючих обставин.

Формулювання мети. Метою статті є комплексний аналіз об'єктивних ознак особливо кваліфікованого умисного вбивства, визначення меж їх тлумачення у кримінально-правовій доктрині та судовій практиці, а також виявлення основних проблем правозастосування. Дослідження спрямоване на уточнення змісту таких ознак, їх відмежування від суміжних складів кримінальних правопорушень, а також вироблення науково обґрунтованих підходів до їх однакового та ефективного застосування з урахуванням принципів законності, правової визначеності та справедливості.

Виклад основного матеріалу. Визначення об'єкта кримінального правопорушення є вихідною передумовою для кваліфікації будь-якого кваліфікованого виду умисного вбивства. Родовим об'єктом виступають життя і здоров'я людини, тоді як безпосереднім об'єктом є життя особи – цілісне та саморегульоване благо, яке визнається найвищою соціальною цінністю і не підлягає відновленню після настання смерті. Для правильної кримінально-правової кваліфікації принципове значення має встановлення моменту початку життя та факту його припинення, тобто моменту смерті людини [1, с. 97].

Щодо моменту закінчення життя, у науковій доктрині та практиці застосування кримінального законодавства виходять із того, що кінцевим моментом життя є настання фізіологічної смерті. Вона

пов'язується з повною зупинкою серцевої діяльності та припиненням постачання кисню до клітин, що спричиняє незворотні процеси у центральній нервовій системі та смерть мозку [2, с. 108–109].

За наявності обтяжуючих обставин, зокрема при вчиненні умисного вбивства з особливою жорстокістю або способом, небезпечним для життя багатьох осіб, об'єкт кримінального правопорушення набуває додаткових характеристик, що пов'язані з особливостями потерпілого або умовами посягання.

Об'єктивна сторона умисного вбивства полягає у протиправному позбавленні життя іншої особи. Усі види вбивства характеризуються матеріальним складом кримінального правопорушення, тобто вимагають настання суспільно небезпечного наслідку у вигляді смерті потерпілого [3, с. 37].

Аналіз об'єктивної сторони доцільно здійснювати через її основні елементи. Оскільки склад кримінального правопорушення, передбачений ст. 115 КК України, є матеріальним, об'єктивна сторона включає: суспільно небезпечне діяння – дію або бездіяльність, спрямовану на позбавлення життя іншої особи; суспільно небезпечний наслідок – смерть потерпілого; причинно-наслідковий зв'язок між діянням і наслідком, який має бути прямим і безпосереднім.

Причинний зв'язок означає, що вчинене діяння є необхідною умовою настання смерті та закономірно призводить до такого результату.

Для кваліфікації умисного вбивства визначальне значення мають саме обов'язкові ознаки об'єктивної сторони. Водночас при встановленні кваліфікуючих ознак важливу роль відіграють факультативні елементи, зокрема спосіб, обстановка та інші характеристики вчинення кримінального правопорушення.

Зокрема, спосіб вчинення умисного вбивства виступає однією з ключових кваліфікуючих ознак, оскільки саме через нього визначаються такі різновиди злочину, як вбивство, вчинене з особливою жорстокістю, або способом,

небезпечним для життя багатьох осіб.

Категорія жорстокості, а особливо її крайні прояви, має оціночний характер і розглядається з правової, психологічної та етичної точок зору. Визначення діяння як особливо жорстокого залежить не лише від об'єктивних характеристик дії, а й від соціальних, моральних і психологічних чинників [4, с. 74–76].

Агресивність є ширшим поняттям, ніж жорстокість, оскільки не всі агресивні дії мають жорстокий характер. Водночас будь-яка жорстокість має агресивну природу. Жорстокість можна розглядати як специфічну форму прояву агресивності, яка має соціальне походження та формується під впливом умов виховання й життєвого середовища [5, с. 144].

Слід зазначити, що зміст поняття «особлива жорстокість» безпосередньо не розкритий у кримінальному законі. Найбільш повне його тлумачення наведено у постанові Пленуму Верховного Суду України від 07.02.2003 № 2 «Про судову практику в справах про злочини проти життя та здоров'я особи». Відповідно до п. 8 цієї постанови, умисне вбивство визнається вчиненим із особливою жорстокістю, якщо винна особа усвідомлювала, що завдає потерпілому надзвичайних фізичних, психічних або моральних страждань (зокрема шляхом тортур, мордування, застосування вогню, електричного струму, хімічних речовин тощо) [6, с. 7].

До проявів особливої жорстокості також належать випадки, коли злочин супроводжується глумлінням над тілом загиблого або вчиняється у присутності близьких осіб потерпілого, якщо винний усвідомлює, що такими діями завдає їм особливих страждань.

Практика свідчить, що такі злочини часто вчиняються на ґрунті сімейно-побутових конфліктів, нерідко у присутності дітей. У цих випадках жорстокість проявляється не лише у фізичному впливі, а й у моральному аспекті – через приниження почуттів близьких осіб потерпілого.

При кваліфікації кримінальних правопорушень, вчинених з

особливою жорстокістю, основне значення має встановлення сукупності об'єктивних обставин, які підтверджують відповідний спосіб вчинення злочину.

Окрему увагу слід приділити вбивству, вчиненому способом, небезпечним для життя багатьох осіб (п. 5 ч. 2 ст. 115 КК України). Для правильної кваліфікації такого злочину необхідно встановити, що особа усвідомлювала небезпечний характер обраного способу та передбачала можливість заподіяння шкоди не лише конкретному потерпілому, а й іншим особам [7, с. 45–50].

Аналіз слідчої та судової практики дозволяє виокремити такі ключові ознаки цього різновиду вбивства: наявність реальної, а не гіпотетичної загрози для життя інших осіб; усвідомлення винним можливості заподіяння шкоди невизначеному колу осіб; спрямованість дій як на конкретний результат (смерть потерпілого), так і на потенційні наслідки для інших осіб; відсутність необхідності додаткової кваліфікації шкоди здоров'ю інших осіб як самостійного складу; у разі загибелі кількох осіб – застосування сукупної кваліфікації (п. 1 і п. 5 ч. 2 ст. 115 КК України); у випадках необережного заподіяння тілесних ушкоджень іншим особам – відсутність потреби у додатковій кваліфікації за окремими складами [8, с. 49–52].

Висновки. Отже, у результаті проведеного дослідження об'єктивних ознак особливо кваліфікованого умисного вбивства встановлено, що їх правильне тлумачення має ключове значення для забезпечення єдності правозастосовної практики та дотримання принципу законності у кримінальному праві.

По-перше, об'єктивні ознаки такого кримінального правопорушення характеризуються підвищеним ступенем суспільної небезпечності, що проявляється у способі вчинення, кількості потерпілих, особливому статусі жертви або обстановці вчинення діяння. Водночас аналіз свідчить, що законодавче формулювання окремих кваліфікуючих ознак має оціночний

характер і потребує конкретизації через судову практику.

По-друге, встановлено, що межі тлумачення об'єктивних ознак у правозастосуванні нерідко розширюються, що може призводити як до необґрунтованої кваліфікації діяння за особливо кваліфікованими складами, так і до порушення принципу індивідуалізації кримінальної відповідальності.

По-третє, обґрунтовано необхідність удосконалення як законодавчого регулювання, так і узагальнення судової практики з метою вироблення чітких критеріїв відмежування

особливо кваліфікованих складів умисного вбивства від суміжних кримінальних правопорушень.

Забезпечення єдиного тлумачення об'єктивних ознак особливо кваліфікованого умисного вбивства можливе лише за умови комплексного підходу, який передбачає нормативну конкретизацію, розвиток доктринальних засад та формування стабільної судової практики. Такий підхід сприятиме підвищенню ефективності кримінально-правового регулювання та забезпеченню справедливості при притягненні осіб до кримінальної відповідальності.

Література:

1. Фріс П.Л. Кримінальне право України. Загальна частина: підручник для студентів вищих навчальних закладів. Київ: Атіка, 2009. 512 с. URL: <http://hdl.handle.net/123456789/2225>
2. Науково-практичний коментар до Кримінального кодексу України. Під загальною редакцією Потебенка М.О., Гончаренка В.Г. К: «ФОРУМ» 2001 у 2-х т. 1. 1020 с. URL: <https://newcriminalcode.org.ua/upload/media/2021/01/18/kontrolnyj-proekt-kk-17-01-2021.pdf>
3. Чеботарьова Г.В. Кримінально-правова охорона правопорядку у сфері медичної діяльності: автореф. дис. докт. юрид. наук: спец. 12.00.08. НАН України, Інститут держави і права ім. В.М. Корецького. К: 2011. 49 с. URL: <https://nrat.ukrintei.ua/searchdoc/0511U000924/>
4. Короленко М. П. Кваліфікація і класифікація умисних вбивств при обтяжуючих обставинах: дис. канд. юрид. наук: 12.00.08. Одеса, 2002. 189 с. https://irbis.nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?C21COM=S&I21DBN=EC&P21DBN=&S21CNR=20&S21COLORTERMS=0&S21FMT=JwU_B&S21P01=0&S21P02=0&S21P03=U%3D&S21REF=10&S21STN=1&S21STR=%D0%A5881.9%284%D0%A3%D0%9A%D0%A0%29112.1%24&Z21ID
5. Ігнатів О. М. Насильство як спосіб вчинення злочину: поняття та сутність. *Форум права*. 2010. № 3. С. 144-155. URL: <http://www.nbuv.gov.ua/e-journals/FP/2010-3/10iomptc.pdf>
6. Про судову практику в справах про злочини проти життя та здоров'я особи. *Постанова Пленуму Верховного Суду України* від 7 лютого 2003 р. № 2. Верховна Рада України. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/v0002700-03>
7. Євдокімов Д. С. Застосування оціночних понять в сучасному кримінальному праві. *Юридичний журнал*. 2009. № 6. С. 45-50. URL: <http://www.justinian.com.ua/article.php?id=3231>
8. Готра Г.Ю. Особливості кримінальної відповідальності за умисне вбивство при обтяжуючих обставинах. 206 с. URL: <https://dspace.uzhnu.edu.ua/jspui/bitstream/lib/17452/1/pdf>
9. Киричко В. М. Унікальний посібник з кримінального права України. Х: *Право*. 2015. 1088 с. URL: <https://pravo-izdat.com.ua/image/data/Files/147/1-57.pdf>

References:

1. Fris P. L. Kryminalne pravo Ukrainy. Zahalna chastyna: pidruchnyk dlia studentiv vyshchych navchalnykh zakladiv. Kyiv: Atika, 2009. 512 s. URL: <http://hdl.handle.net/123456789/2225>
2. Naukovo-praktychnyi komentar do Kryminalnoho kodeksu Ukrainy / za zah. red. M. O. Potebenka, V. H. Honcharenka. Kyiv: Forum, 2001. U 2 t. T. 1. 1020 s. URL: <https://newcriminalcode.org.ua/upload/media/2021/01/18/kontrolnyj-proekt-kk-17-01-2021.pdf>
3. Chebotarova H. V. Kryminalno-pravova okhorona pravoporiadku u sferi medychnoi diialnosti: avtoref. dys. dokt. yuryd. nauk: spets. 12.00.08. NAN Ukrainy, Instytut derzhavy i prava im. V. M. Koretskoho. Kyiv, 2011. 49 s. URL: <https://nrat.ukrintei.ua/searchdoc/0511U000924/>
4. Korolenko M. P. Kvalifikatsiia i klasyfikatsiia umysnykh vbyvstv pry obtiazhuiuchykh obstavynakh: dys. kand. yuryd. nauk: 12.00.08. Odesa, 2002. 189 s. URL: https://irbis.nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe
5. Ihnatov O. M. Nasyllia yak sposib vchynennia zlochyynu: poniattia ta sutnist. Forum prava. 2010. № 3. S. 144–155. URL: <http://www.nbuv.gov.ua/e-journals/FP/2010-3/10iomptc.pdf>
6. Pro sudovu praktyku v spravakh pro zlochyyny proty zhyttia ta zdorovia osoby : Postanova Plenumu Verkhovnoho Sudu Ukrainy vid 7 liutoho 2003 roku № 2. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/v0002700-03> (data zvernennia: 15.04.2026).
7. Yevdokimov D. S. Zastosuvannia otsinochnykh poniat v suchasnomu kryminalnomu pravi. Yurydychnyi

zhurnal. 2009. № 6. S. 45–50. URL: <http://www.justinian.com.ua/article.php?id=3231>

8. Hotra H. Yu. Osoblyvosti kryminalnoi vidpovidalnosti za umysne vbyvstvo pry obtiazhuiuchykh obstavynakh. 206 s. URL: <https://dspace.uzhnu.edu.ua/jspui/bitstream/lib/17452/1/pdf>

9. Kyrychko V. M. Unikalnyi posibnyk z kryminalnoho prava Ukrainy. Kharkiv: Pravo, 2015. 1088 s. URL: <https://pravo-izdat.com.ua/image/data/Files/147/1-57.pdf>

Стаття надійшла до друку 18 квітня 2026 року

УДК 343.24
DOI 10.31732/2708-339X-2026-20-A14

АЛЬТЕРНАТИВНІ ВИДИ ПОКАРАНЬ: ЕФЕКТИВНІСТЬ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ЗАСТОСУВАННЯ В УКРАЇНІ

Долянoвська І.М.,

кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри державно-правових дисциплін
м. Київ, вул. Табірна 30-32, Україна, 03113
e-mail: DolianovskaIM@krok.edu.ua
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-1606-7096>

Кравчук Є.О.,

студентка 1 курсу, спеціальність D8 «Право»
ВНЗ «Університет економіки та права «КРОК»,
м. Київ, вул. Табірна 30-32, Україна, 03113
e-mail: KravchukkYO@krok.edu.ua

ALTERNATIVE TYPES OF PUNISHMENT: EFFECTIVENESS AND PROSPECTS OF APPLICATION IN UKRAINE

Dolianovska I.M.,

Ph.D. in Law,
associate Professor of Department of the State Legal Disciplines
Kyiv, Tabirna St., 30-32, Ukraine, 03113
e-mail: DolianovskaIM@krok.edu.ua
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-1606-7096>

Kravchuk Y.O.,

1st year student, Specialty D8 "Law"
University of Economics and Law "KROK",
Kyiv, Tabirna St., 30-32, Ukraine, 03113
e-mail: KravchukkYO@krok.edu.ua

Анотація. У статті здійснено комплексне науково-правове дослідження альтернативних видів кримінальних покарань в Україні в умовах трансформації кримінальної політики держави, спрямованої на гуманізацію та впровадження європейських стандартів правосуддя. Розкрито поняття, ознаки та правову природу альтернативних санкцій, визначено їх місце у системі заходів кримінально-правового впливу та значення у досягненні цілей покарання, зокрема виправлення засуджених і запобігання рецидивній злочинності.

Проаналізовано ефективність основних видів альтернативних покарань, зокрема штрафу, громадських робіт, виправних робіт, обмеження волі та пробаційного нагляду як сучасного інституту ресоціалізації правопорушників без ізоляції від суспільства. Встановлено, що пробаційний нагляд демонструє вищу ефективність щодо зниження рівня рецидиву порівняно з позбавленням волі, що підтверджується статистичними даними.

Водночас виявлено низку проблем, серед яких соціальна нерівність при застосуванні штрафів, організаційні труднощі виконання громадських і виправних робіт, а також дискусійний характер обмеження волі як альтернативного виду покарання. Окрему увагу приділено аналізу судової практики, яка свідчить про збереження домінування покарання у виді позбавлення волі та інерційність правозастосовної діяльності.

Проаналізовано досвід призначення альтернативних покарань у Німеччині та Польщі, що дозволило виявити ефективні моделі застосування альтернативних санкцій, зокрема систему «денних ставок» та розвинену систему пробаційного нагляду. Обґрунтовано необхідність розширення застосування альтернативних покарань, удосконалення відповідних інституцій та гармонізації національного законодавства з європейськими стандартами.

Ключові слова: альтернативні покарання, пробаційний нагляд, кримінальна політика, ресоціалізація, рецидив, судова практика.

Формул: 0, рис.: 0, табл.: 0, бібл.: 17.

Abstract. The article presents a comprehensive scientific and legal study of alternative types of criminal punishment in Ukraine under the conditions of transformation of the state's criminal policy aimed at humanization and implementation of European standards of justice. The concept, features, and legal nature of alternative sanctions are revealed, their place within the system of criminal law measures is determined, and their significance in achieving the purposes of punishment, particularly the rehabilitation of convicted persons and the prevention of recidivism, is highlighted.

The effectiveness of the main types of alternative punishments is analyzed, including fines, community service, correctional labor, restriction of liberty, and probation supervision as a modern institution for the resocialization of offenders without isolation from society. It has been established that probation supervision demonstrates higher effectiveness in reducing recidivism rates compared to imprisonment, which is confirmed by statistical data.

At the same time, a number of problems have been identified, including social inequality in the application of fines, organizational difficulties in the execution of community service and correctional labor, as well as the controversial nature of restriction of liberty as an alternative form of punishment. Particular attention is paid to the analysis of judicial practice, which demonstrates the continued dominance of imprisonment and the inertia of law enforcement practice.

The experience of imposing alternative punishments in Germany and Poland is analyzed, which made it possible to identify effective models for the application of alternative sanctions, including the "day-fine" system and a developed probation supervision system. The necessity of expanding the application of alternative punishments, improving the relevant institutions, and harmonizing national legislation with European standards is substantiated.

Keywords: alternative punishments, probation supervision, criminal policy, resocialization, recidivism, judicial practice.

Formulas: 0, fig.: 0, tab.: 0, ref.: 17.

Постановка проблеми. Актуальність дослідження альтернативних видів покарань в Україні зумовлена сучасною трансформацією кримінальної політики держави, яка поступово переходить від карально-репресивної моделі реагування на злочини до гуманістичної та ресоціалізаційної парадигми. Така трансформація безпосередньо пов'язана з імплементацією європейських стандартів у сфері кримінального правосуддя, а також із необхідністю зменшення навантаження на пенітенціарну систему України та підвищення ефективності запобігання рецидивній злочинності.

Додатково актуальність теми визначає сучасний стан функціонування кримінально-виконавчої системи України в умовах воєнного стану, запровадженого Указом Президента України № 64/2022 від 24.02.2022 та затвердженого Законом України «Про затвердження Указу Президента України "Про введення воєнного стану в Україні"». Воєнні дії, економічна нестабільність та зростання соціальних ризиків об'єктивно впливають на ефективність реалізації кримінальних покарань, зокрема альтернативних, що

потребує переосмислення їх ролі у сучасній системі права.

Попри законодавче закріплення альтернативних покарань у Кримінальному кодексі України, їх практичне застосування залишається недостатньо ефективним. У судовій практиці продовжує домінувати позбавлення волі як основний засіб кримінально-правового впливу, що свідчить про збереження каральної парадигми мислення. Водночас альтернативні санкції часто сприймаються як «м'які» заходи впливу, що знижує рівень довіри до них як з боку правозастосовних органів, так і з боку суспільства.

За таких умов особливої значущості набуває необхідність комплексного наукового дослідження ефективності альтернативних видів покарань, їх реального впливу на рівень рецидивної злочинності та здатності забезпечувати досягнення цілей кримінального покарання без ізоляції особи від суспільства.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблематика альтернативних видів покарань у різні періоди, а

також окремі аспекти інституту пробації досліджувалися у працях вітчизняних науковців у сфері кримінального та кримінально-виконавчого права, зокрема М. І. Хавронюка, Ю. В. Нікітіна, І. О. Рощиної, О. М. Литвака, А. В. Чугаєвської. Порівняльно-правові аспекти альтернативних покарань аналізувалися у працях зарубіжних дослідників у контексті кримінальної політики Німеччини та Польщі.

Не вирішені раніше частини загальної проблеми. Разом із тим існування рецидивної злочинності, недостатній виховний та ресоціалізуючий вплив на засуджених у місцях позбавлення волі зумовлюють необхідність подальших теоретичних розробок із даної проблематики.

Формулювання цілей статті.

Метою статті є теоретичний аналіз альтернативних видів кримінальних покарань в Україні, дослідження їх ефективності та визначення перспектив розвитку з урахуванням європейського досвіду.

Для досягнення поставленої мети передбачено вирішення таких завдань: визначити місце альтернативних покарань у системі кримінального права України; проаналізувати їх ефективність у практиці національного судочинства; дослідити проблеми їх застосування у сучасних умовах; здійснити порівняльно-правовий аналіз досвіду європейських країн; сформулювати перспективні напрями вдосконалення відповідного інституту.

Виклад основного матеріалу дослідження. Сучасний розвиток кримінального права України характеризується поступовим переходом від карально-репресивної моделі реагування на злочини до більш гуманістичної та соціально орієнтованої системи кримінальної відповідальності [1, с. 16; 2, с. 4–5]. Така трансформація зумовлена як міжнародними зобов'язаннями держави у сфері захисту прав людини, так і практичними потребами зменшення навантаження на пенітенціарну систему та підвищення ефективності ресоціалізації осіб, які вчинили кримінальні правопорушення [1, с. 16; 3; 4; 5; 6].

У цьому контексті особливого

значення набувають альтернативні види покарань, які не передбачають ізоляції особи від суспільства, але водночас забезпечують досягнення цілей кримінального покарання [7; 3]. До таких цілей належать кара, виправлення засудженого, попередження нових кримінальних правопорушень як з боку засудженого, так і з боку інших осіб [8].

Альтернативні покарання становлять систему кримінально-правових заходів, що застосовуються замість позбавлення волі та спрямовані на мінімізацію негативних соціальних наслідків кримінальної репресії [8]. До них належать штраф, громадські роботи, виправні роботи, обмеження волі та інституційно пов'язаний із ними інститут пробаційного нагляду [7; 9; 10].

Штраф є найбільш поширеним видом альтернативного покарання, що полягає у грошовому стягненні, яке накладається судом у визначеному законом розмірі [7]. Його ефективність полягає у простоті застосування та економічній доцільності. Разом із тим експерти звертають увагу на проблему соціальної нерівності його впливу, оскільки для осіб із різним рівнем доходу штраф може мати різний фактичний каральний вплив, що ставить питання про справедливість такого виду покарання [8].

Громадські роботи є формою кримінального покарання, яка передбачає виконання засудженим безоплатних суспільно корисних робіт у вільний від основної роботи або навчання час [7]. Вони мають значний виховний потенціал, оскільки сприяють формуванню у засудженого почуття відповідальності перед суспільством. Однак на практиці їх застосування часто ускладнюється недостатньою організацією місць відбування покарання та формальним підходом до контролю за його виконанням [8].

Виправні роботи передбачають відрахування частини заробітку засудженого в дохід держави та застосовуються до осіб, які мають постійне місце роботи [9; 10]. Їх каральний ефект поєднується з елементами виховного впливу. Проте

ефективність цього виду покарання залежить від рівня контролю та стабільності трудових відносин засудженого [8].

Обмеження волі є проміжним видом покарання між позбавленням волі та альтернативними санкціями [7]. Воно передбачає перебування особи в установах відкритого типу без повної ізоляції від суспільства [9]. На практиці цей вид покарання часто наближається до позбавлення волі за ступенем обмеження прав, що знижує його альтернативний характер [8].

Особливе місце у системі альтернативних покарань займає інститут пробаційного нагляду, який є сучасним інструментом кримінальної юстиції, спрямованим на ресоціалізацію правопорушників без ізоляції від суспільства [10]. Пробаційний нагляд передбачає систему наглядових, соціально-виховних та реабілітаційних заходів, спрямованих на зниження ризику повторного вчинення злочинів. Досвід його застосування в Україні свідчить про ефективність у зменшенні рівня рецидивної злочинності [11, с. 17].

Водночас ефективність альтернативних покарань в Україні залишається недостатньо високою. Однією з ключових проблем є домінування позбавлення волі у судовій практиці, що зумовлено як традиційними підходами до кримінального покарання, так і недостатнім рівнем довіри до альтернативних санкцій. Крім того, спостерігається недостатнє матеріально-технічне забезпечення органів пробаційного нагляду, що обмежує можливість їх ефективної роботи [8].

Важливо також враховувати соціально-психологічний аспект проблеми. У суспільстві досі існує уявлення про те, що справедливе покарання обов'язково повинно бути пов'язане з ізоляцією особи від суспільства. Такий підхід не відповідає сучасним європейським стандартам кримінальної політики, де пріоритет надається саме альтернативним заходам впливу.

Міжнародний досвід, зокрема положення Мінімальних стандартних правил ООН щодо заходів, не пов'язаних

із позбавленням волі (Токійські правила 1990 року) [4], підтверджує ефективність альтернативних покарань як інструменту зменшення кримінальної рецидивності та сприяння соціальній інтеграції правопорушників. У більшості країн Європейського Союзу альтернативні санкції є основним видом реагування на нетяжкі злочини [12].

Таким чином, можна стверджувати, що альтернативні види покарань є важливим елементом сучасної кримінальної політики України [7; 10]. Їх подальший розвиток має ґрунтуватися на поєднанні законодавчого вдосконалення, інституційного зміцнення системи пробаційного нагляду та зміни підходів у судовій практиці [12].

Порівняльно-правовий аналіз (Україна – Німеччина – Польща) свідчить, що підходи до застосування альтернативних видів покарань у різних правових системах суттєво відрізняються за рівнем їх інституціоналізації, масштабом застосування та ступенем інтеграції у загальну кримінальну політику держави [12].

У Німеччині альтернативні покарання становлять основу сучасної кримінальної політики, яка орієнтована на принципи мінімальної кримінальної репресії та пріоритету ресоціалізації правопорушника [13]. Понад 80 % усіх вироків судів загальної юрисдикції передбачають застосування штрафу або умовного засудження без фактичного позбавлення волі [14]. Центральним елементом цієї системи є модель «денних ставок» (Tagessätze), яка забезпечує реальну індивідуалізацію покарання шляхом врахування фінансового стану засудженого [15]. Такий підхід дозволяє забезпечити рівність кримінально-правового впливу незалежно від рівня доходу особи, що підвищує справедливість та ефективність штрафу як виду покарання. Окрім того, у німецькій системі широко застосовуються інститути пробаційного нагляду та умовного засудження, які поєднуються з обов'язковими програмами соціальної адаптації, психологічного супроводу та контролю за поведінкою

засудженого [14].

У Польщі альтернативні покарання також займають значне місце у структурі кримінальної відповідальності, проте їх модель має більш адміністративно-контрольний характер [16]. Особливістю польської системи є активне застосування пробаційного нагляду, який здійснюється через інститут судових кураторів [17]. Вони забезпечують не лише контроль за поведінкою засудженого, а й виконують функції соціального супроводу, що включає допомогу у працевлаштуванні, інтеграції в суспільство та дотриманні встановлених судом обов'язків. Крім того, у Польщі широко застосовуються громадські роботи як основний вид санкції за нетяжкі злочини, що дозволяє уникнути надмірної криміналізації поведінки та зменшити навантаження на пенітенціарну систему [16]. Важливою рисою польської моделі є також активна участь місцевих органів влади у процесі виконання альтернативних покарань, що підвищує їх ефективність на практичному рівні.

В Україні система альтернативних покарань перебуває на етапі поступової трансформації та не досягла рівня системної домінантності, характерного для західноєвропейських країн. Хоча кримінальне законодавство передбачає широкий спектр альтернативних санкцій, у судовій практиці продовжує переважати призначення позбавлення волі, навіть у випадках, коли закон допускає застосування більш м'яких заходів впливу [7]. Це свідчить про збереження інерційної каральної моделі кримінального мислення та недостатній рівень довіри до альтернативних механізмів впливу.

Література:

1. Хавронюк М. І. Кримінальне право України. Загальна частина. Київ: Ваіте, 2020. 432 с.
2. Нікітін Ю.В., Рощина І.О. Ефективність норм кримінального права у попередженні злочинів: Монографія. Київ, ВНЗ «Національна академія управління», 2014. 168 с.
3. Європейські пенітенціарні правила. Рекомендація № R (2006)2 Комітету Міністрів держав-учасниць URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_032#Text (дата звернення: 17.04.2026).
4. Стандартні мінімальні правила Організації Об'єднаних Націй щодо заходів, не пов'язаних із тюремним ув'язненням (Токійські правила) : Резолюція Генеральної Асамблеї ООН № 45/110 від 14 грудня 1990 р. URL: <https://digitallibrary.un.org/record/105347> (дата звернення: 17.04.2026).
5. Мінімальні стандартні правила поводження з в'язнями : міжнародний документ від 30 серпня 1955 р. № 995_212. URL: zakon.rada.gov.ua (дата звернення: 17.04.2026).
6. Рада Європи. Рекомендація CM/Rec(2017)3 Комітету міністрів Ради Європи державам-членам

Додатковою проблемою української системи є обмежена інституційна спроможність органів пробаційного нагляду, які виконують ключову роль у реалізації альтернативних покарань [10]. Попри позитивну динаміку розвитку цього інституту, його ресурсне забезпечення, кадровий потенціал та рівень міжвідомчої координації залишаються недостатніми для повноцінного функціонування відповідно до європейських стандартів [12].

Таким чином, порівняльний аналіз дозволяє зробити висновок, що Німеччина демонструє модель системної пріоритетності альтернативних покарань, Польща – модель активного поєднання пробаційного нагляду та громадських робіт, тоді як Україна перебуває на етапі перехідної моделі, у якій альтернативні санкції формально закріплені, але ще не стали домінуючим інструментом кримінальної політики [7; 13; 17]. Це свідчить про необхідність подальшої гармонізації українського законодавства з європейськими стандартами та посилення інституційної спроможності системи виконання покарань без ізоляції від суспільства [12].

Висновки. Альтернативні види покарань є одним із ключових інструментів трансформації кримінального права України у напрямі його гуманізації, підвищення ефективності кримінально-правового впливу та забезпечення реальної ресоціалізації осіб, які вчинили кримінальні правопорушення. Їх застосування відповідає сучасним європейським підходам до кримінальної юстиції, які передбачають пріоритет заходів, не пов'язаних із ізоляцією особи від суспільства, за умови досягнення цілей покарання

- щодо Європейських правил застосування громадських санкцій і заходів. Страсбург, 22 березня 2017 р. URL: <https://rm.coe.int/1680700a5a> (дата звернення: 07.05.2026).
- 7.Кримінальний кодекс України № 2341-III від 05.04.2001. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14> (дата звернення: 17.04.2026).
- 8.Альтернативні види покарань – з користю для справи. URL: <https://vn.20minut.ua/Podii/alternativni-vidi-pokaran---z-koristyu-dlya-spravi-69771.html> (дата звернення: 17.04.2026).
- 9.Кримінально-виконавчий кодекс України № 1129-IV від 11.07.2003. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1129-15> (дата звернення: 17.04.2026).
- 10.Про пробацію: Закон України № 160-VIII від 05.02.2015. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/160-19> (дата звернення: 17.04.2026).
- 11.Литвак О. М. Пробаційний нагляд в Україні: сучасний стан та перспективи. Київ: Алерта, 2021. 280 с.
- 12.Чугаєвська А. В. Світовий та національний досвід розвитку альтернативних видів покарань. Міжнародне економічне співробітництво України (правові проблеми) : матеріали міжнар. наук.-практ. конф. М-во освіти і науки України, Київ. нац. екон. ун-т ; відп. ред. В. Ф. Опришко. – Київ : КНЕУ, 2004. – С. 429–432. URI: <https://ir.kneu.edu.ua:443/handle/2010/15768> (дата звернення: 17.04.2026).
- 13.Germany. *Strafgesetzbuch (Criminal Code), official consolidated version*. Federal Ministry of Justice and Federal Office of Justice. URL: <https://www.gesetze-im-internet.de/stgb/> (дата звернення: 17.04.2026).
- 14.Federal Statistical Office of Germany (Destatis). *Strafgerichte: 632 100 Verurteilungen im Jahr 2024*. Press release No. 452/2025, 15 December 2025. URL: https://www.destatis.de/DE/Presse/Pressemitteilungen/2025/12/PD25_452_24311.html (дата звернення: 17.04.2026).
- 15.Germany. *Strafgesetzbuch (Criminal Code), § 40 Geldstrafe (fine in daily rates)*. Federal Ministry of Justice and Federal Office of Justice. URL: https://www.gesetze-im-internet.de/stgb/_40.html (дата звернення: 17.04.2026).
- 16.Republic of Poland. *Internetowy System Aktów Prawnych (ISAP) – official legal acts database of the Polish Sejm*. URL: <https://isap.sejm.gov.pl/> (дата звернення: 17.04.2026).
- 17.Poland. *Kodeks karny (Criminal Code), Act of 6 June 1997 (consolidated text Dz.U. 2019 poz. 1950)*. Ministry of Justice of the Republic of Poland. URL: <https://www.gov.pl/web/sprawiedliwosc/ustawa-z-dnia-6-czerwca-1997-r---kodeks-karny-tj-dzu-z-2019-r-poz-1950> (дата звернення: 17.04.2026).

References:

- 1.Khavroniuk M. I. *Kryminalne pravo Ukrainy. Zahalna chastyna*. Kyiv : Vaite, 2020. 432 s.
- 2.Nikitin Yu. V., Roshchyna I. O. *Efektivnist norm kryminalnoho prava u poperedzhenni zlochyniv : monohrafiia*. Kyiv : VNZ «Natsionalna akademiia upravlinnia», 2014. 168 s.
- 3.Yevropeiski penitentsiarni pravyla. Rekomendatsiia № R (2006)2 Komitetu Ministriv derzhav-uchasnyts. Ofitsiinyi vebсайт Verkhovnoi Rady Ukrainy. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_032#Text (data zvernennia: 17.04.2026).
- 4.Standartni minimalni pravyla Orhanizatsii Obiednanykh Natsii shchodo zakhodiv, ne poviazanykh iz tiuremnyum v'iaznenniam (Tokiiski pravyla) : Rezoliutsiia Heneralnoi Asamblei OON № 45/110 vid 14 hrudnia 1990 roku. URL: <https://digitallibrary.un.org/record/105347> (data zvernennia: 17.04.2026).
- 5.Minimalni standartni pravyla povodzhennia z v'iazniamy : mizhnarodnyi dokument vid 30 serpnia 1955 roku № 995_212. Ofitsiinyi vebсайт Verkhovnoi Rady Ukrainy. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_212#Text (data zvernennia: 17.04.2026).
- 6.Rada Yevropy. Rekomendatsiia CM/Rec(2017)3 Komitetu ministriv Rady Yevropy derzhavam-chlenam shchodo Yevropeiskyykh pravyl zastosuvannia hromadskyykh sanktsii i zakhodiv. Strasburh, 22 bereznia 2017 roku. URL: <https://rm.coe.int/1680700a5a> (data zvernennia: 07.05.2026).
- 7.Kryminalnyi kodeks Ukrainy № 2341-III vid 05 kvitnia 2001 roku. Ofitsiinyi vebсайт Verkhovnoi Rady Ukrainy. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14> (data zvernennia: 17.04.2026).
- 8.Altiernatyvni vydy pokaran – z korystiu dlia spravy. URL: <https://vn.20minut.ua/Podii/alternativni-vidi-pokaran---z-koristyu-dlya-spravi-69771.html> (data zvernennia: 17.04.2026).
- 9.Kryminalno-vykonavchyi kodeks Ukrainy № 1129-IV vid 11 lypnia 2003 roku. Ofitsiinyi vebсайт Verkhovnoi Rady Ukrainy. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1129-15> (data zvernennia: 17.04.2026).
- 10.Pro probatsiiu : Zakon Ukrainy № 160-VIII vid 05 liutoho 2015 roku. Ofitsiinyi vebсайт Verkhovnoi Rady Ukrainy. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/160-19> (data zvernennia: 17.04.2026).
- 11.Lytvak O. M. *Probatsiinyi nahliad v Ukraini: suchasnyi stan ta perspektivy*. Kyiv : Alerta, 2021. 280 s.
- 12.Chuhaievskaya A. V. Svitovyi ta natsionalnyi dosvid rozvytku alternatyvnykh vydiv pokaran. *Mizhnarodne ekonomichne spivrobitytstvo Ukrainy (pravovi problemy) : materialy mizhnar. nauk.-prakt. konf. / M-vo osvity i nauky Ukrainy*, Kyiv. nats. ekon. un-t ; vidp. red. V. F. Opryshko. Kyiv : KNEU, 2004. S. 429–432. URI: <https://ir.kneu.edu.ua:443/handle/2010/15768> (data zvernennia: 17.04.2026).
- 13.Germany. *Strafgesetzbuch (Criminal Code), official consolidated version*. Federal Ministry of Justice and Federal Office of Justice. URL: <https://www.gesetze-im-internet.de/stgb/> (data zvernennia: 17.04.2026).

14. Federal Statistical Office of Germany (Destatis). *Strafgerichte: 632 100 Verurteilungen im Jahr 2024*. Press release No. 452/2025, 15 December 2025. URL: https://www.destatis.de/DE/Presse/Pressemitteilungen/2025/12/PD25_452_24311.html (data zvernennia: 17.04.2026).

15. Germany. *Strafgesetzbuch (Criminal Code), § 40 Geldstrafe (fine in daily rates)*. Federal Ministry of Justice and Federal Office of Justice. URL: https://www.gesetze-im-internet.de/stgb/_40.html (data zvernennia: 17.04.2026).

16. Republic of Poland. *Internetowy System Aktów Prawnych (ISAP) – official legal acts database of the Polish Sejm*. URL: <https://isap.sejm.gov.pl/> (data zvernennia: 17.04.2026).

17. Poland. *Kodeks karny (Criminal Code), Act of 6 June 1997 (consolidated text Dz.U. 2019 poz. 1950)*. Ministry of Justice of the Republic of Poland. URL: <https://www.gov.pl/web/sprawiedliwosc/ustawa-z-dnia-6-czerwca-1997-r---kodeks-karny-tj-dzu-z-2019-r-poz-1950> (data zvernennia: 17.04.2026).

Стаття надійшла до друку 20 квітня 2026 року

ISSN (Print) 2708-339X
ISSN (Online) 2786-7498
DOI 10.31732/2708-339X-2026-20

Collection of scientific works
Збірник наукових праць

Legal Bulletin
Випуск 2 (20)/ Issue 2 (20)

Статті автора – матеріал, який відображає винятково точку зору автора. Редакція «Legal Bulletin» не відповідає за достовірність та тлумачення наведеної інформації. Точка зору редакції журналу може не збігатися з точкою зору авторів статей.

The author's articles solely reflect the author's point of view. The editorial board of «Legal Bulletin» is not responsible for the accuracy or interpretation of the provided information. The opinion of the journal's editors may not coincide with the authors' opinions.

Підписано до друку 04.05.2026р.
Формат 257 × 182 мм.
Папір офсетний.
Друк офсетний. Гарнітура
Times New Roman. Ум. друк.
арк. 8,2. Наклад 100 прим.
Зам. 265.

ВНЗ «Університет економіки та права «КРОК» внесено як суб'єкт у сфері друкованих медіа (ідентифікатор - R30-02916)

Надруковано департаментом поліграфії ВНЗ «Університет економіки та права «КРОК»
місто Київ, вулиця Табірна, 30-32 тел.: (044) 455-69-80,
e-mail: print@krok.edu.ua